

**T. C.
ÖMER HALİSDEMİR ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI**

**SOVYETLERİN ORTA ASYA (TÜRKİSTAN)'DA
UYGULADIĞI KÜLTÜR POLİTİKALARI
(1917-1953)**

Yüksek Lisans Tezi

**Hazırlayan
Mustafa KOÇAK**

**Niğde
Ekim, 2016**

**T.C.
ÖMER HALİSDEMİR ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ
TARİH ANA BİLİM DALI**

**SOVYETLERİN ORTA ASYA (TÜRKİSTAN)'DA
UYGULADIĞI KÜLTÜR POLİTİKALARI
(1917-1953)**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**Hazırlayan
Mustafa KOÇAK**

Danışman : Doç. Dr. Hamdi DOĞAN

Üye : Doç. Dr. Nevzat TOPAL

Üye : Yard. Doç. Kürşat KOÇAK

**Niğde
Ekim, 2016**

YEMİN METNİ

Yüksek Lisans Tezi olarak sunduğum “**Sovyetlerin Orta Asya (Türkistan)’da Uyguladığı Kültür Politikaları (1917-1953)**” başlıklı bu çalışmanın, bilimsel ve akademik kurallar çerçevesinde tez yazım kılavuzuna uygun olarak tarafımdan yazıldığını, yararlandığım eserlerin tamamının kaynaklarda gösterildiği ve çalışmanın içinde kullandıkları her yerde bunlara atıf yapıldığını belirtir ve bunu onurumla doğrularım. 07/10/2016

Mustafa KOÇAK

ONAY SAYFASI

Doç. Dr. Hamdi DOĞAN danışmanlığında **Mustafa KOÇAK** tarafından hazırlanan " **Sovyetlerin Orta Asya (Türkistan)'da Uyguladığı Kültür Politikaları (1917-1953)** " adlı bu çalışma jürimiz tarafından Ömer HALİSDEMİR Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalında Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Tarih: 03/11/2016

JÜRİ :

Danışman : Doç. Dr. Hamdi DOĞAN

Üye : Doç. Dr. Nevzat TOPAL

Üye : Yrd. Doç. Kürşat KOÇAK

ONAY :

Bu tezin kabulü Enstitü Yönetim Kurulu'nun ..... Tarih ve ..... sayılı kararı ile onaylanmıştır.

Doç. Dr. Ömer İSKENDERÖĞLU
Enstitü Müdürü

ÖNSÖZ

Türkistan dünyanın en önemli kültür ve medeniyet merkezlerinden biridir. Türklerin eski çağlardan beri üzerinde birçok devlet kurduğu bu topraklar, “Türklerin Yurdu” anlamına gelen “Türkistan” bölgesi olarak adlandırılmaktadır. Günümüzde Kazakistan, Kırgızistan, Türkmenistan ve Özbekistan Türk Cumhuriyetlerini içine alan coğrafi bölgeye, Batı Türkistan adı verilmektedir. Yüzyıllar boyu Türk-İslam medeniyetinin önemli bir kültür merkezi olan bu topraklar, aynı zamanda oldukça zengin yer altı ve yerüstü kaynaklara sahip bir bölgedir.

Türkistan, coğrafi konumu itibariyle başta Rusya ve Çin olmak üzere sömürgeci büyük devletlerin dikkatini çekmiştir. Batı Türkistan bölgesi, Çarlık Rusya İmparatorluğunun askeri ve siyasi girişimleri sonucunda 18 yy. da istila edilmiştir. Çar idaresi, kurmuş olduğu sömürge hâkimiyetini bölgede uzun süre devam ettirebilmek için, yerel halkın sosyal ve kültürel yapısını bozacak çeşitli asimilasyon yöntemlerine başvurmuştur. SSCB döneminde de Türkistan’a yönelik olarak izlenen tüm asimilasyon faaliyetleri daha sistematik bir şekilde yürütülmüştür. Farklı uygulama ve yöntemlerle bölgeye hâkim olan Çarlık Rusya İmparatorluğu ve Sovyet idaresi, bölgenin tabii kaynaklarını ele geçirmekle kalmayıp aynı zamanda bölgenin kültürel dokusunu da yok etmek için büyük uğraş vermiştir. Sovyet yönetimi, 1917 Bolşevik devrimi sonrasında, bölgede denetimi elde tutmak ve Türkistan topraklarını parçalamak amacıyla bölgede farklı sosyalist cumhuriyetler kurmuştur. Türk boyları arasında siyasi ve kültürel birlikteliğin yok edilmesini sağlayacak politika ve faaliyetler, SSCB döneminde adeta bir devlet politikası şeklinde yürütülmüştür.

Araştırmamın her aşamasında beni destekleyen, değerli görüşleri ile beni yönlendiren tez danışman hocam Sayın Doç. Dr. Hamdi Doğan’a; bilgi ve tecrübeleriyle sürekli desteğini gördüğüm hocam Doç. Dr. Nevzat TOPAL’a ve her zaman yanımda olan değerli eşim Gülçehre KOÇAK’a en içten duygularıyla teşekkür ederim.

Mustafa KOÇAK

2016

ÖZET

YÜKSEK LİSANS TEZİ

SOVYETLERİN ORTA ASYA (TÜRKİSTAN)'DA UYGULADIĞI KÜLTÜR POLİTİKALARI (1917-1953)

KOÇAK, Mustafa
Tarih Anabilim Dalı
Tez Danışmanı: Doç. Dr. Hamdi DOĞAN
Ekim 2016, 102 Sayfa

Yüksek lisans tezi olarak hazırlanan, Sovyetlerin Orta Asya (Türkistan)'da Uyguladığı Kültür Politikaları (1917-1953) adlı bu çalışmamızda, Sovyet iktidarının belirtilen tarihlerde izlemiş olduğu kültür politikalarının amaçları ve yöntemleri ele alınmıştır.

Birinci bölümde; Türkistan'ın coğrafi önemi ve bölgede Rus yayılmacılığının tarihsel gelişimi genel olarak belirtilmeye çalışılmıştır. Çarlık Rusya İmparatorluğu döneminde Türkistan'ın içinde bulunduğu sosyal ve kültürel yapı, sebep ve sonuç ilişkisi içerisinde açıklanmıştır.

İkinci bölümde; Çarlık Rusya ve Sovyet idaresi dönemlerinde meydana gelen önemli siyasi ve askeri yöndeki gelişme ve değişimlerin Türkistan bölgesine sosyal ve kültürel açıdan etkisi açıklanmaya çalışılmıştır.

Üçüncü ve son bölümde ise, SSCB'nin Türkistan'ı Ruslaştırma faaliyetleri kapsamında yürüttüğü asimilasyon politikalarının yöntem ve uygulamaları ele alınmıştır. Çarlık Rusya imparatorluğunun yıkılmasına neden olan siyasi gelişmelerin, SSCB'nin izlemiş olduğu Milliyetler Politikasına etkisi, neden ve sonuç ilişkisi içerisinde açıklanmıştır. Ayrıca bu bölümde, Sovyet idaresinin Sovyetleştirme faaliyetlerinin sonuçları hakkında da geniş bilgiler verilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Çarlık Rusya, SSCB, Türkistan, Komünizm, Milliyetler Politikası.

ABSTRACT

MASTER'S THESIS

SOVIET'S CULTURAL POLITICS EXECUTED CENTRAL ASIA IN (TURKESTAN) (1917-1953)

KOÇAK, Mustafa

Business Administration

Supervisor: Associate Professor Hamdi DOĞAN

October 2016, 102 Pages

This study which is called cultural politics that Soviet carried out in Central Asia in (Turkestan) 1917-1953, was prepared as a study for master degree. It is about Soviet power's politics' aims and methods in signified dates.

In the first part of the study, it is generally worked that Turkistan's geographical importance and historical development of Russian imperialism in this area. It is stated in cause and effect relation that Turkistan's social and cultural structure under Czarist Russia Emperor.

In the second part, it is tried to explain that social and cultural effects of important developments happen in terms of political and military developments under Czarist Russia and Soviet power.

Finally, it is discussed that USSR carries out assimilation policies' methods and implementations to russianise Turkistan. It is explained in cause and effect relation that political developments' effects on USSR's carrying out nationalities policy, that cause to be fell over Czarist Russia Emperor. Otherwise in this part, it is informed extensive knowledge about Soviet power's sovietization activities' results.

Keywords: Czarist Russia, the USSR, Turkestan, Communism, Nationalities Policy.

İÇİNDEKİLER

YEMİN METNİ.....	
JÜRİ ÜYELERİ ONAY SAYFASI.....	
ÖNSÖZ.....	i
ÖZET	ii
ABSTRACT.....	iii
İÇİNDEKİLER.....	iv
KISALTMALAR LİSTESİ.....	vi
GİRİŞ	1
A. Tez Çalışmasının Amacı ve Önemi	1
B. Tez Çalışmasında Kullanılan Yöntem	1
C. Tez Çalışmasının Kapsamı	2
D. Türkistan Kavramı ve Sınırları.....	2
BİRİNCİ BÖLÜM	4
TÜRKİSTANDA RUS YAYILMACILIĞI VE ÇARLIK RUSYA DÖNEMİNDE TÜRKİSTANDA SOSYAL VE KÜLTÜREL YAPI	4
1.1. TÜRKİSTAN’DA RUS YAYILMACILIĞI	4
1.2. TÜRKİSTANI RUSLAŞTIRMA FAALİYETLERİ.....	7
1.2.1. Sosyal ve Kültürel Yönden	7
1.2.2. İlminskiy Metodu ve Önemi	12
1.2.3. Türkistan Tabirinin Yerine Orta Asya Tabirinin Kullanılması Meselesi....	20
İKİNCİ BÖLÜM.....	22
ÖNEMLİ SİYASİ GELİŞMELERİN TÜRKİSTANA SOSYO-KÜLTÜREL YÖNDEN ETKİLERİ	22
2.1. 1916 TÜRKİSTAN MİLLİ İSTİKLAL AYAKLANMASININ KÜLTÜREL BAĞLAMDA NEDENLERİ VE SONUÇLARI.....	22

2.2. 1917 BOLŞEVİK İHTİLALİ VE KÜLTÜREL EMPERYALİZMİN HIZ KAZANMASI	29
2.3. SSCB VE TÜRKİSTAN MİLLİ CUMHURİYETLERİ'NİN KURULUŞU	39
2.3.1. Sovyetlerin Milletler Meselesi	44
2.3.2. Sovyet İdeolojisi.....	49
2.3.3. Stalinizm Harekatı.....	51
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM	54
SSCB VE KÜLTÜREL EMPERYALİZM	54
3.1. SOVYETLERİN EĞİTİM VE KÜLTÜR POLİTİKALARI	54
3.1.1. Türkistan'da Rus Kiril Alfabesine Geçişin Tarihsel Gelişimi	58
3.1.2. Rusçanın Ortak Dil Haline Getirilmesi	68
3.1.3. Sovyet Propagandası	71
3.1.4. Sovyet Edebiyatının Ruslaştırma Politikalarındaki Rolü.....	72
3.2. İSLAMA KARŞI YÜRÜTÜLEN BASKICI POLİTİKALAR	73
3.2.1. Sovyetlerin Din Karşıtı Politika ve Faaliyetleri	78
3.2.3. İslam'a Karşı Yumuşama Dönemi	85
SONUÇ	87
KAYNAKÇA	92
ÖZGEÇMİŞ	102

KISALTMALAR LİSTESİ

a.g.e.	: Adı Geçen Eser
a.g.m.	: Adı Geçen Makale
a.g.t.	: Adı Geçen Tez
A.Ü.	: Atatürk Üniversitesi
C.	: Cilt
Çev.	: Çeviren
Ed.	: Editör
İLTED	: İlahiyat Tetkikleri Dergisi
Nu	: Numara
ODÜ	: Ordu Üniversitesi
s.	: Sayfa
S.	: Sayı
ss.	: Sayfa Sayısı
SSCB	: Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
TC.	: Türkiye Cumhuriyeti
TTK	: Türk Tarih Kurumu
yy.	: Yüzyıl
Prof.	: Profesör
TİKA	: Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı Başkanlığı

GİRİŞ

A. Tez Çalışmasının Amacı ve Önemi

Sovyetlerin Orta Asya (Türkistan)'da Uyguladığı Kültür Politikaları (1917-1953) adlı bu çalışmamızda, Sovyet iktidarının sosyal ve kültürel alanda izlemiş olduğu politikaların amaç ve yöntemleri ayrıntılı bir biçimde ele alınmıştır. Ayrıca; belirlenen tarihlerde yaşanan önemli siyasi, ekonomik ve askeri alanda yaşanan gelişme ve değişimlerin, Sovyet hâkimiyeti altında yaşayan Türk ve Müslüman ahaliye olan etkisi neden ve sonuç ilişkisi içerisinde açıklanmaya çalışılmıştır.

Bu çalışmamız; Çarlık Rusya İmparatorluğunun, Türkistan bölgesini Ruslaştırarak ve Hıristiyanlaştırmak amacıyla yönelik olarak yürüttüğü tüm asimilasyon faaliyetlerinin, Sovyet iktidarı döneminde de daha sistematik bir şekilde yürütüldüğünü ortaya koymak amacıyla hazırlanmıştır. Çarlık Rusya ve Sovyet idaresi döneminde, Türk kültür ve medeniyetini yok etmek için yürütülen asimilasyon politikalarının, yöntem ve uygulamalarında farklılıklar olsa dahi, aynı amaca yönelik olarak gerçekleştirildiği bu çalışmayla ortaya konulmuştur.

B. Tez Çalışmasında Kullanılan Yöntem

Günümüz Türk cumhuriyetlerinde, SSCB dönemi ile ilgili yazılan gazete, dergi, makale, kitap gibi bilimsel eserlerin sayısı hızlı bir şekilde artmaktadır. 1991 yılında bağımsızlıklarına kavuşan Türk Cumhuriyetlerinin, ilerleyen dönemlerinde SSCB dönemi ile ilgili bilimsel araştırma ve incelemelerde bir artış gözlenmiştir. Sovyet iktidarı döneminde, Sovyet ideolojisini benimsemeyen ve milliyetçi olarak nitelendirilen Türkistanlı aydınların, milli birlik beraberliği güçlendirecek türdeki eserlerinin yayınlanmasına izin verilmemiştir. Bu durum birinci elden kaynaklara ulaşmamızı zorlaştırmıştır.

SSCB dönemi ile ilgili Kazak Türkçesi ile yazılan eserlerin tez konumuz ile ilgili bölümlerini Türkiye Türkçesine çevirdik. Ardından; elde edilen bilgileri Türkiye Türkçesi ile yazılmış eserlerdeki bilgiler ile karşılaştırarak bilgileri tasnif etmeye çalıştık. Eldeki bilgi ve belgeler, bir plan dâhilinde hazırlanarak tezin yazımı

gerçekleşmiştir. Tezimizi yazarken, Türkistan üzerine ilmi araştırmalar yapan Baymirza HAYİT, Zeki Veli TOĞAN, Mustafa ÇOKAY, Mehmet SARAY, Saadettin GÖMEÇ, Ahat ANDİCAN, Nadir DEVLET, Fuat UÇAR gibi alanında uzman kişilerin bilimsel türdeki eserlerinden faydalandık.

Alexandre BENNİGSEN, Charles Warran HOSTLER, Carter V. FINDLEY, S. Enders WIMBUSH, Paul B., HENZE gibi alanında uzman kişilerin SSCB dönemi ile ilgili yazmış oldukları kitap ve makale türündeki eserlerin Türkçeye çevrilmiş örneklerinden de mümkün olduğu kadar faydalanmaya çalıştık. Tezimizin içeriği oluştururken, Sovyet dönemine tanıklık etmiş Türkistanlı araştırmacı ve yazarların eserlerine de başvurulmuştur. Ayrıca, Türk Cumhuriyetlerine mensup akademisyen ve yazarların Türk dünyası ile ilgili yazmış oldukları bilimsel eserlerden olabildiğince faydalanmaya çalıştık.

C. Tez Çalışmasının Kapsamı

Birinci bölümde; Türkistan'ın coğrafi önemi ve bölgede Rus yayılcılığının tarihsel gelişimi genel olarak açıklanmıştır. Çarlık Rusya İmparatorluğu döneminde Türkistan'ın içinde bulunduğu sosyal ve kültürel yapı sebep ve sonuç ilişkisi içerisinde açıklanmıştır.

İkinci bölümde; Çarlık Rusya ve Sovyet idaresi dönemlerinde meydana gelen önemli siyasi ve askeri yöndeki gelişme ve değişimlerin Türkistan'a olan etkisi ele alınmıştır.

Üçüncü ve son bölümde ise, SSCB'nin Türkistan'ı Ruslaştırma faaliyetleri kapsamında yürüttüğü asimilasyon politikalarının yöntem ve uygulamaları ele alınmıştır. Çarlık Rusya imparatorluğunun yıkılmasına neden olan siyasi gelişmelerin, SSCB'nin izlemiş olduğu Milliyetler Politikasına olan etkisi, neden ve sonuç ilişkisi içerisinde açıklanmıştır. Ayrıca bu bölümde, Sovyet idaresinin Sovyetleştirme faaliyetlerinin sonuçları hakkında da geniş bilgiler verilmiştir.

D. Türkistan Kavramı ve Sınırları

Türkistan coğrafyası, Türklerin eski çağlardan beri yaşadığı yer olarak bilinmektedir. Asya kıtasının merkezini oluşturan bu topraklarda, birçok Türk devleti

kurulmuştur. “Türkistan” tabiri “Türkler ’in Ülkesi” anlamına gelmektedir. Bu coğrafi bölgeye Türkistan, Batı Türkistan, Doğu Türkistan, Turan, Merkezi Asya, İç Asya gibi farklı isimler verilmiştir¹. Ünlü Türkolog Barthold Türklerin ana yurdu olarak bilinen Türkistan’ı şöyle belirtmiştir; “*Türkistan, Avrupa-Asya kıtasının batı-merkezi kısmında, büyük bir alanı işgal eden, eskiden beri Turan veya Türkistan denilen memleketlerdir ki, bu da Türklerin Yurdu demektir. Bu ülke, batıda Ural nehri ve Hazar denizi, doğuda Altay dağı ve Çin hududu yani Doğu Türkistan veya Kaşgar’ın doğu sınırları, güneyde İran ve Afganistan, kuzeyde Tobol, Tomsk vilayetleri (Sibirya) arasındadır*”...².

Asya kıtasının merkezinde yer alan yer alan Türkistan toprakları yer altı ve yerüstü kaynaklar bakımından oldukça zengin bir bölgedir. Zengin maden yataklarına sahip olan bu bölgede, çıkarılan madenlerin ve elementlerin başında petrol, demir, bakır, kurşun, kalay, krom, volfram, altın ve gümüş gelmektedir. Dünyanın en zengin yayla ve dağlarına sahip olan Türkistan bölgesi, oldukça geniş tarım alanlarına sahiptir. Bölge, tahıl ve pamuk üretiminde dünyada önemli bir yere sahiptir³.

15 Sovyet Cumhuriyeti’nden 5 tanesi Orta Asya’da yer almaktadır. Bu 5 ülke Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan, Türkmenistan ve Tacikistan’dır. Bu ülkelerin bulunduğu bölgeler, Sovyet topraklarının büyük bir bölümünü oluşturmaktadır⁴. Türkistan’a Asya’nın Avrupa’ya açılan kapısı denmesinin bazı nedenleri vardır. Bu nedenlerden en önemlisi şüphesiz ki; Sovyet ihtilal’inin Türkistan üzerinden Avrupa’ya ulaşmış olmasıdır⁵. Bölge zengin ekonomik değerlerin yanı sıra sosyal ve kültürel yönden de zengin bir yapıya sahiptir. Orta Asya dünyanın önemli kültür ve medeniyet merkezlerinden biridir⁶.

¹ Meşkure Yılmaz, “Kutupsuz Dünyada Türkistan’ın Jeopolitiği ve Giderek Artan Önemi”, **Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları**, S. 205, Ağustos 2013, s. 138.

² Levent Yücel, **Türkistan Üzerinde Çin Halk Cumhuriyeti’nin Amerika Birleşik Devletleri ve Rusya Federasyonu ile Rekabeti**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2008, s. 12-13.

³ Hızırбек Gayretullah, **Sömürülen Vatan Türkistan**, Birinci Baskı, Töre-Devlet Yayınları, İstanbul 2013, s. 18-19.

⁴ Baymirza Hayit, **Sovyetler Birliğindeki Türklüğün ve İslam’ın Bazı Meseleleri**, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları, İstanbul 1987, s. 122.

⁵ Ziyaeddin Babakurban, **Dış Türkler ve Türkistan Davası**, Doğan Güneş Yayınevi, İstanbul 1962, s. 9.

⁶ Baymirza Hayit, **Sovyet Rusya Emperyalizmi ve Türk Dünyası**, Güven Yayınları, Ankara 1975, s. 100.

BİRİNCİ BÖLÜM

TÜRKİSTANDA RUS YAYILMACILIĞI VE ÇARLIK RUSYA DÖNEMİNDE TÜRKİSTANDA SOSYAL VE KÜLTÜREL YAPI

1.1. TÜRKİSTAN'DA RUS YAYILMACILIĞI

Ruslar, Türk İslam Devletlerinden biri olan Altın Orda Devleti'nin egemenliği altında yaklaşık üç asır yaşamıştır. Altın Orda Devleti ile siyasi ve askeri bir mücadeleye girişen Ruslar, zamanla bölgede etkin bir güç haline gelmiştir. Türk hanlıklarının bulunduğu toprakları ele geçirmek isteyen Çar idaresi, bölgede yayılmacı bir siyaset izlemiştir. Türk Hanlıklarının hakimiyet altına alınmak istenmesi ve Altın Orda Devletinin siyasi gücünü kaybederek yıkılış sürecine girmesi Çarlık Rusya Devleti için büyük önem arz etmekteydi. Bu amaçlar doğrultusunda hareket eden Rus yönetimi, XVII. yüzyılın başlarında bölgenin hakimiyet altına alınması için askeri faaliyetlere girişmiştir. Çar idaresi, Orta Asya hanlıkları ile olan mücadeleyi XVII. yüzyılın sonlarına kadar küçük çaplı oranlarda devam etmiştir. Rus Çarı I. Petro'nun Rusya'yı büyük bir İmparatorluk seviyesine getirmesi Orta Asya'ya olan ilgiyi daha da arttırmıştır. Rusya I. Petro döneminde topraklarını genişletmiş olsa da, Orta Asya hakimiyet altına alınamamıştır. Orta Asya'ya düzenlenen seferleri kolaylaştırmak amacı ile 1735'te Orenburg, 1754'te İletsk, 1773'te Orsk şehirleri inşa edilmiştir. Böylece; güneye doğru bir yayılma siyaseti izlenmiştir⁷.

Ruslar, Türkistan'ın işgaline başlamadan önce 1713 yılından itibaren bölgeye askeri keşifler düzenleyerek bölge hakkında geniş bilgi toplamaya çalışmıştır. Bu faaliyetlerin en kapsamlısı I. Petro döneminde 1717'de Hive 'ye yapılmıştır. Askeri keşifler yapılan işgalleri bir yandan kolaylaştırırken diğer yandan da yapılacak diğer işgallere de zemin hazırlamıştır⁸.

⁷ İlyas Kamalov - Murat Yılmaz (Ed.), **Rusya'nın Orta Asya Politikaları (Rapor)**, Hoca Ahmet Yesevi Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi İnceleme - Araştırma Dizisi, Yayın Nu: 02, Ankara 2011, s. 2.

⁸ Ziya Yücesoy, **Rusya'da Türk ve Müslüman Halkların Dini ve Milli Meseleleri: Tarihi, Siyasi ve Sosyolojik Bir Çalışma**, İzmir Büyükşehir Belediyesi Eğitim Kültür Hizmetleri, Yayın Nu: 2, İzmir 1996, s. 10.

Orta Asya Türk boylarının Rus yayılcılığı karşısında zayıf kalmalarının birçok nedeni vardır. Bunların en başında Türk hanlıklarının kendi aralarında yaşanan iç çekişmeler gelmektedir. Hive, Buhara, Hokand ve Kaşgar Hanlıkları'nın bitmek bilmeyen sürtüşmeleri buna örnektir. Orta Asya'nın içinde bulunduğu bu ortam siyasi bütünleşmeyi önemli ölçüde etkilemekteydi⁹.

Rusya'nın yayılcı politikası XIX. yüzyılın başlarında artış göstermiştir. Çünkü bölgede Rus ve İngiliz tüccarlar arasındaki rekabet bu dönemde hızlanmıştır. Bu durum karşısında Çar I. Nikolay, bölgeye yönelik yürütülen askeri ve siyasi faaliyetleri attırmıştır. Ruslar 1834'te Özbek hanlıklarına giden yol üzerinde Aleksandrovskoye (Mangışlak) şehrini kurmuşlardır. 1840 yılında Orenburg valisi Perovskiy tarafından Hive üzerine birtakım askeri faaliyetlerde bulunuldu. 1850-1855 yılları aralığında Rus birlikleri, Orta Asya'da birçok şehri ele geçirmiştir. Ele geçirilen topraklarda kaleler inşa edilmiş olması, işgalin devamlı ve sürekli olacağına işaret etmektedir. Çar II. Aleksandr döneminde yürütülen askeri faaliyetler tüm hızıyla devam etmiştir. 1865'te Taşkent, 1866'da Cizak kaleleri hakimiyet altına alınmıştır. 1867 yılına gelindiğinde ise işgal edilen bölgelerde Türkistan askeri bölgesi oluşturularak daha sistemli bir yayılma siyaseti izlenmiştir. 1868'de Semerkant'ı, ele geçiren Ruslar, 1873 yılında Hive Hanlığına son vermiştir. 1881 yılında Aşkabat ve 1884 yılında ise Merv şehirleri ele geçirilmiştir¹⁰.

XIX. yüzyılın sonlarına gelindiğinde Türkistan topraklarının tamamına yakını Ruslar tarafından ele geçirilmiştir. Rusya'nın Türkistan'ı bütünüyle ilhak etmesi İngilizlerin bölgede Ruslar ile olan siyasi ve ekonomik rekabetini olumsuz yönde etkilemiştir. 1907 tarihinde Rusya ve İngiltere arasında imzalanan ikili antlaşmalar sonucunda iki ülke arasında önceden beri süregelen rekabette son bulmuştur. İmzalanan anlaşmaya göre; Rusya, İngiltere'nin Afganistan'daki egemenliğini tanıyacaktı. İngiltere ise, Orta Asya'nın Rusya egemenliği altında olduğunu kabul edecekti¹¹.

Türkistan toprakları Çarlık Rusya tarafından 1715-1897 tarihleri arasında yavaş yavaş işgal edilerek sömürge toprakları haline dönüştürülmüştür. Buna rağmen Buhara ve Hive Hanlıkları iç işlerinde bağımsız olarak varlıklarını devam

⁹ Nevzat Köseoğlu, **Türk Dünyası Tarihi ve Medeniyeti Üzerine Düşünceler - Zor ve Yoğun Bir Yüzyıl**, Ötüken Yayıncılık, İstanbul 2012, s. 271.

¹⁰ Köseoğlu, **a.g.e.**, s. 271.

¹¹ Kamalov, **a.g.e.**, s. 15-16.

ettirebilmiştir. 1920 yılında Sovyet yönetimi, “Buhara ve Hive Sovyet Halk Cumhuriyetlerini” kurmuştur. Sovyet idaresi tarafından 1924 yılında bu hanlıkların varlıklarına son verilmiştir¹².

Rusya'nın gerek Çarlık dönemde gerekse SSCB döneminde işgal edilen bölgelerde yürütmüş olduğu faaliyetler, sadece siyasi ve askeri faaliyetler olarak değerlendirilmemelidir. Rusya, Orta Asya'da planlı bir şekilde yürüttüğü asimilasyon politikaları ile bölgedeki siyasi etkinliğine ivme kazandırmıştır. İşgal edilen Türk topraklarında her fırsatta Ruslaştırma politikasını uygulamaya çalışmıştır. Rusya, bir yandan bölgedeki siyasi egemenliğini güçlendirmeye çalışırken diğer yandan da baskıcı bir anlayış ile yerel halkın kültürel dokusunu bozacak türdeki asimilasyon yöntemlerine başvurmuştur¹³.

Çarlık Rusya İmparatorluğunun ve Sovyet Rusya Devletinin sömürge anlayışı büyük ölçüde benzerlik göstermektedir. Sadece uygulamadaki birtakım metotlar farklılık göstermektedir. Sovyet Rusya'sı bağımsızlık, özgürlük, kardeşlik, eşitlik, demokrasi, Marksizm, Leninizm, Sosyalizm, Komünizm, halkların kendi geleceğini kendilerinin belirlemesi, gibi sosyal ve siyasi nitelikli kavramları kendi menfaatleri doğrultusunda yapılandırarak kendi sömürge metodunu oluşturmuştur. Çarlık Rusya'nın sömürgecilik kollarında çeşitli faaliyetlerde bulunan ve geçici Rus Hükümetinde görevli olan kişiler, Mart 1917'de Taşkent'te Temsilciler Konseyini kurmuştur. Türkistan'ın idaresi, alınan kararlar sonucunda bu konseye verilmiştir. Kasım 1917'de Komünistler Taşkent'te yönetimi ele geçirmişlerdir. Yine aynı ay içerisinde Taşkent'teki Rus işçiler, köylüler ve askeri temsilciler Türkistan Sovyet Komiserliğini kurmuştur. Oluşturulan bu yeni konseyde yer alanların hepsi Ruslardan oluşmaktaydı. Konseyin oluşturulmasında Türkistanlıların yardımı söz konusu değildir. Konseyin oluşturulması komünistler tarafından büyük bir başarı olarak görülmüştür. 29 Aralık 1917'de Türkistan Sovyet Komiserliği Taşkent'te olağanüstü hal ilan etmiştir. Bu olay aynı zamanda Türkistan'da Sovyet sömürgecilik döneminin de başlangıcı olarak kabul edilmektedir¹⁴.

Ruslar sömürgesi altında bulunan bölgelerde Ruslaştırma politikaları uygulayarak mevcut yerel kültürlerin etkisini azaltmaya çalışmıştır. Böylece eğitim,

¹² Hayit, *Sovyetler Birliğindeki Türklüğün ve İslam'ın Bazı Meseleleri*, s. 123.

¹³ Gökhan Bacık, “Son Emperyalizm Denemesi Üzerine Düşünceler: Orta Asya'da Rus Yayılmacılığı”, *Bilgi Dergisi*, S. 10, Yaz 1999, s. 39-40.

¹⁴ Hayit, *Sovyet Rusya Emperyalizmi Ve Türk Dünyası*, s. 103.

din, dil, vb. alanlarda toplumun yeniden yapılandırılmasını sağlayacak asimilasyon süreci de başlamış olmaktadır¹⁵.

1.2. TÜRKİSTANI RUSLAŞTIRMA FAALİYETLERİ

1.2.1. Sosyal ve Kültürel Yönden

Çar idaresi işgal ettiği Türkistan topraklarına, Rusya'nın iç kesimlerinden getirdiği Rus göçmenleri yerleştirmiştir. Böylece bölgedeki sömürge hâkimiyeti kalıcı hale getirilmek istenmiştir. Çarlık Rusya'nın zulmünden kaçan fakir insanlar Türkistan'a yerleştirilen ilk gruplardı. Farklı etnik millete ve farklı kültürlere sahip olan insanların Türkistan'a göç ettirilmesi de planlı bir asimilasyon hareketinin yapıldığına işarettir. Yapılan araştırmalar sonucunda, 1897 yılında Özbekistan da farklı kültür ve medeniyete sahip 70 ayrı millet olduğu saptanmıştır. Sovyetler döneminde ise bu sayı 126'ya ulaşmıştır¹⁶.

Diğer Türk topluluklarında olduğu gibi Kazakistan' da da bu durum pek farklı değildir. 1897 de Kazakistan topraklarında yaşayan Slavların oranı %15 iken, Birinci Dünya savaşı yıllarında bu oran % 41'lere çıkmıştır. Sovyetler birliğinde izlenen kontrollü asimilasyon politikaları ile bu durum pekiştirilmiştir. Sovyetler Birliği döneminde göçe tabi tutulan Türklerin iki milyondan fazlası yollardaki zor koşullardan etkilenerek hayatını yitirmiştir. Zorla yaptırılan göç hareketleri toplum üzerinde ağır tahribatlar oluşturmuştur¹⁷.

Uygulanan asimilasyon hareketleri sonucunda başka ülkelere göç etmek zorunda kalan Türklerde olmuştur. Bugün, Kazak Türkleri dünyanın farklı 32 ülkesinde hayatlarını devam ettirmektedir. Farklı dil ve dine mensup toplumların içinde hayatlarını devam ettiren Kazak Türklerinin sayısı 3 milyondan fazladır. Dünyada her milletin kendine has kültürel değerleri vardır. Toplumları bu değerlerden yoksun bırakmak ve uzaklaştırmak, toplumların geleceğini olumsuz yönde

---

¹⁵ Bacık, **a.g.m.**, s. 40.

¹⁶ Bahtiyar Şahnazarov, **Türkiye'deki Özbekler Gerçek Yaşam Öyküleri**, Birinci Baskı, İzmir 2008, s. 39.

¹⁷ Saadettin Gömeç, **Türk Cumhuriyetleri ve Toplulukları Tarihi**, Üçüncü Baskı, Akçağ Yayınları, Ankara 2006, s. 86.

etkilemektedir. Bir toplumun belirleyici unsurlarından olan kültürel faaliyetlerin devam ettirilmesi topluma hem yön verir hem de toplumun devamlılığını sağlar¹⁸.

Çarlık Rusya hükümeti, Orta Asya'daki işgalin askeri safhasını bitirdikten sonra bölgeye yönelik izlenecek siyasi, ekonomik ve sosyal politikalara büyük önem vermiştir. İşgalin ikinci safhası olan kültürel işgalin başlaması için bölgenin özelliklerinin iyi bilinmesi bir zorunluluktur. Bu yüzden Rus hükümeti işgal edilen bölgelerin ekonomik ve kültürel özelliklerini yakından tanımak amacıyla birçok bilim adamı ve araştırmacıyı bölgeye göndermiştir. Özellikle bu araştırmacılar; Tarih, Coğrafya, Etnoloji ve Antropoloji bilimleri alanında yoğunluk kazanmıştır. Araştırma sonuçları, işgal bölgelerine yönelik izlenecek politikalara yön vermiştir¹⁹.

Türkistan'a yapılan istilalar ve sonrasında uygulanan asimilasyon faaliyetleri, Çarlık Rusya'ya karşı isyanları da beraberinde getirmiştir. Bunların başında 1891 "Taşatar Olayı", 1898 "Andican Ayaklanmaları" ve 1916 Türkistan Milli İstiklal ayaklanması gelir. Rus yayılcılığı karşısında halkın göstermiş olduğu bu tepkiler Türkistan'ın milli davasına hizmet etmiştir. Türkistan'ın bağımsızlığı için mücadele eden Alaş Orda Partisinin Temmuz 1917'de gerçekleştirilen toplantısında alınan kararların çoğu şüphesiz Rusya'nın yayılcı politikasını engellemek içindir. Toplantıda alınan kararlardan bazıları ve Rus hükümetinden talep edilen bazı hususlar şunlardır:²⁰

1. *"Rus muhacirlerinin Türkistan'a gönderilmesi hemen durdurulmalı.*
2. *Hükümet tarafından gasp edilen ve Rus muhacirlerine dağıtılan topraklar Türklere iade edilmeli.*
3. *Cephe gerisi için işçi olarak cepheye gönderilen Türkler hemen memleketlerine geri yollanmalı. Kurultayın ikinci günü Rus hükümetinden talep edilmek üzere şu hususlarda karara bağlandı:*
4. *Türkler ve Rusların idari işlerinin ayrı olması,*
5. *Türkler ve Rusların kendi milletlerinden olan hakimler vasıtasıyla yargılanması,*

¹⁸ Akseleu Seydimbek, "Sömürgeciliğin Zor Silinen İzleri", **Bilig Dergisi**, S. 5, Bahar 1997, s. 139.

¹⁹ Halil İbrahim Şahin, "Türkmenistan'da Kültürel Kimlik ve Folklor", **Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi**, XII/1, Yaz 2012, s. 291.

²⁰ Haluk Ölçekçi, "Tarihi Süreç İçerisinde Kazakistan'da Rus Varlığı", **Bilig Dergisi**, S. 2, Yaz 1996, s. 58.

6. Eğitimin herkesin ana dilinde yapılması”²¹.

Rus bilgin Mayendorf Türkistan’ın kültürel emperyalizmine hizmet etmiş bir önemli bir kişidir. Mayendorf; Türklerin sosyal ve kültürel yönden tam anlamıyla sömürülerek Rusya’ya tam bağımlı hale getirilmesini savunmuştur. Türklere karşı uygulanacak asimilasyon politikalarının baskıcı ve zorlayıcı yöntemlerle uygulanması gerektiğini savunmuştur. 1865’te işgal edilen yerlerin yönetimi söz konusu olduğunda Mayendorf fikrini şöyle izah etmiştir: “*Müstemlekelerimizde (sömürgelerimizde) yalnız sömürge gayesini takip etmeliyiz; oraya çok sermaye konulmamalı çünkü müstemlekeler, medeni ve siyasi seviyeleri az çok yükseldi mi sömürgeci devletten ayrılıyorlar*”²².

Türkistan yer altı ve yerüstü kaynakları bakımından oldukça zengin bir coğrafi yapıya sahiptir. Geniş düzlüklere sahip olan bu bölgede çok önemli tarım alanları ve Amu Derya ve Sır Derya gibi nehirler vardır. Ruslar, Türkistan’da “Ruslaştırma”, “Kimliksizleştirme” politikasını kontrol altına almak için ekonomik tedbirleri elden bırakmamıştır. Çarlık Rusya, Türkistan’ın mevcut ekonomik kaynaklarını bu yönde planlı bir şekilde değerlendirerek sömürülen halkları kendine bağımlı hale getirmeye çalışmıştır. Bölgede yaşayan Müslüman Türkler, sömürgeci nitelik taşıyan politikalar sonucunda öz yurtlarında ikinci sınıf vatandaş haline getirilmiştir²³.

1870 yılında Türkistan Genel Valiliğinde eğitim ile ilgili önemli kararların alındığı bir toplantı gerçekleşmiştir. Toplantı sonunda Türkistan’daki eğitimin nitelikleri ve kapsayacağı alanlar hakkında bir proje hazırlanmıştır. Bu proje bilgi verilmesi amacıyla dönemin Rusya Savaş Bakanına gönderilmiştir. Projenin önemli bazı maddeleri şunlardır:²⁴

1. *“Yerlilerin Rusya ideolojisine göre eğitilmesi*

2. *Açılan okullar dini nitelikte olmamalı ve yerlilerin dini inancına dokunulmamalı.*

---

²¹ Ölçekçi, **a.g.m.**, s. 58.

²² Alaeddin Yalçinkaya, “Orta Asya ve Kafkaslar Siyasi Tarihi”, **Orta Asya ve Kafkaslarda Siyaset**, Hulusi Kılıç - Elif Toprak (Ed.), Birinci Baskı, TC. Anadolu Üniversitesi Açık Öğretim Fakültesi Yayını, Eskişehir 2012, s. 17.

²³ Yalçinkaya, **a.g.e.**, s. 17.

²⁴ Mirzahan Egamberdiyev, “Türkistan’da Açılan Rus Eğitim Müesseselerinin Ruslaştırma Siyasetindeki Rolü”, **Kastamonu Eğitim Dergisi**, C. 13, No. 1, s. 236.

3. Yerliler Kiril alfabesini öğrenmeli ve bu alfabe ile eğitilmelidir.

4. Türkistan bölgesindeki Rus öğrencilerine gelince, alt tabakalardan olan insanların çocukları ayrı halk okullarında, üst tabaka insanların çocukları da ayrı okullarda eğitilmelidir”²⁵.

Alınan kararlar nitelikleri itibariyle toplumun sosyal ve kültürel değerlerini yozlaştırarak yok olmasını sağlayacak türdeydi. Ruslar, Türkistan’ın Ruslaştırılması ve Hıristiyanlaştırılması için eğitimi bir araç olarak görmüştür. Ayrıca, Ruslar Türkistan’da özel mesleki okullarında açılmasını sağlayarak bölge insanın gücünden de faydalanmaya çalışmıştır. Bu okullardan mezun olan kişiler ekonominin sanayi kollarında istihdam edilmişlerdir. Ayrıca 27 Ocak 1883 tarihinde Sır Derya vilayetinde ekonomik kalkınmaya destek olacak Orta dereceli Ziraat okulları da açılmıştır. Dersler Rus dilinde okutulmaktaydı. Öğrencilerin yaş aralığı ise genel olarak 12-18 yaş grubunu oluşturmaktaydı. Bu okullar Türkistan Genel Valiliklerine bağlı olarak faaliyetlerini sürdürmüşlerdir. Eğitim ve öğretim müfredatı ise Tabii Kaynaklar Bakanlığı tarafından hazırlanarak belirlenmiştir²⁶.

Ruslar, işgal edilen yerleşim yerlerinde Rus kültürünü yaymak için dil ve din olgusunu asimilasyon süreci ile etkili bir biçimde kullanmaya çalışmıştır. Bölgeyi Ruslaştırmak için dilin önemini kavrayan Ruslar, öncelikli olarak Rusçayı Türkistan’da yaymaya başlamıştır. Eğitim alanında yapılan reformlarla dil alanında bir takım yenilikler yapılmıştır. İkinci iş olarak Ruslar, din olgusu üzerinde durarak Türkistan’da Ortodoksluğu yaymaya çalışmıştır. İslam’ı hedef alan bu yaklaşım anlayışı, yapılan çeşitli reformlar ve izlenen emperyalist politikalar ile Türkistan’da uygulanmaya başlamıştır²⁷.

Alman İslam Bilimcisi Becker, 1914’te Rusya’nın genişlemesini İslam’a karşı olan mücadelesine bağlamaktadır. Çarlık Rusya Devleti her fırsatta İslam’a karşı bir mücadele içinde olmuştur. Çünkü Rus yönetimi, işgal ettiği Türkistan’ın Ruslaştırılması ve Hıristiyanlaştırılması gerektiğini savunmuştur. Bu amaç ile hareket eden Rusya anti-İslam politikalarını her dönemde sürdürmüştür. SSCB döneminde de din karşıtı propaganda ve politikalar devam etmiştir. Komünistler Çarlık Rusya’dan devraldığı sömürgeci zihniyeti Türk devletlerinin bağımsız olduğu 1991 yılına kadar

²⁵ Egamberdiyev, **a.g.m.**, s. 236.

²⁶ Egamberdiyev, **a.g.m.**, s. 236-237.

²⁷ Haluk Ölçekçi, **Kazakistan’da Sovyet İnsanı Oluşturma Süreci**, Birlik Yayıncılık, Ankara 2007, s. 36.

devam ettirmiştir. Türkistan genel valisi Rus Dukhowski'nin 1889 yılında şöyle bir ifade kullanmıştır: “*Bizim esas amacımız Müslüman dayanışmasını yok etmektir*”²⁸.

Türkistan'ın yönetiminde görev alan Rus yetkililer izlenen yöntem ve uygulamalarla Türkleri kendi yurtlarında ikinci sınıf vatandaş seviyesine getirmeyi amaçlamıştır. Misyonerlik faaliyetleri için görevlendirilen misyoner kişiler Hıristiyan kiliseleri tarafından organize edilmiştir²⁹.

Çarlık Rusya döneminde Ruslaştırma ve Hıristiyanlaştırma politikasının bir ürünü olarak Türk çocuklarına Rus isim ve soyadları verilmesine büyük önem verilmiştir. Ayrıca Türkler'in soyadlarına “-ev, -ov, ova,” gibi Rusça ekler getirilerek Ruslaştırma faaliyetleri devam ettirilmiştir³⁰.

Çar idaresi Türkistan'ın Ruslaştırılması yönündeki faaliyetlerine önemli katkılar sağlayacağı düşüncesiyle basın ve yayın organlarının sayısını arttırmaya çalışmıştır. Bu şekilde Rus kültür ve düşünce sisteminin Türkistan'da yayılması sağlanmaya çalışılmıştır. Bu doğrultuda birçok gazete, dergi gibi yayınevlerinin yanı sıra birçok tercüme merkezleri de açılmıştır. Radlof, Levşin, İlminskiy, Katarinski, Alektorov, Vasilyev gibi Rus misyonerleri de farklı Türk lehçelerinde Kiril alfabesi ile yazılmış eserler vermiştir. 10 Mayıs - 3 Haziran 1905 tarihleri arasında gerçekleşen “*Türk Halklarının Eğitimi Meselesi*” adlı toplantıda Türkistan'da uygulanması planlanan Ruslaştırma politikaları ele alınmıştır. Yapılan görüşmeler sonrasında Türk-Rus okullarında okuyan öğrencilerin ilk iki yıl kendi lehçelerinde ders işleyebileceklerine, daha sonraki yıllarda ise derslerin Rusça işleneceğine dair kararlar alınmıştır³¹.

Çarlık Rusya Hükümeti tarafından 31 Mart 1906 tarihinde Türk halklarının Kiril alfabesine geçeceğine dair kanun çıkarılmıştır. Dönemin siyasal sorunları nedeniyle bu kanun yürürlüğe girmemiştir. Rusların Türkistan coğrafyasına yönelik izlediği asimilasyon politikalarını açıkça ortaya koyan belgelerden biri dönemin Türkistan Genel Valisi olan Duhovskoy'un 1899 yılında Rusya Eğitim Bakanlığına göndermiş olduğu “*Türkistan'da İslam*” adlı raporudur. Türkistan Genel Valisi

²⁸ Baymirza Hayit, “Sovyetler Birliği'nin Türk Toplumlarını İslam'dan Uzaklaştırma Politikası”, **Belgelerle Türk Tarihi Dergisi – Dün / Bugün / Yarın**, S. 13, Mart 1986, s. 54.

²⁹ Hayit, **a.g.m.**, s. 54.

³⁰ Yalçinkaya, **a.g.e.**, s. 18.

³¹ Mirzahan Egamberdiyev, “Çarlık Rusya'sının Türkistan'daki Eğitim Politikası (1870-1917)”, **Gazi Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi**, C. 6, S. 1, 2005, s. 106.

Duhovskoy raporda Türkistan'ın bazı şehirlerindeki mevcut mektep, medrese ve cami sayılarını, Türkistan'daki Rus okul ve kiliselerin sayısal verileri ile karşılaştırmıştır³².

Türkistan'da faaliyet gösteren eğitim ve öğretim merkezlerinin çokluğundan yakınan Duhovskoy, mevcut tablonun bir an önce değişmesi gerektiğini raporunda belirtmiştir. Duhovskoy, raporunda Türkistan'da uygulanması planlanan Ruslaştırma ve Hıristiyanlaştırma politikalarının önündeki en büyük engelin İslam dini olduğunu belirterek İslam'a karşı mücadele edilmesi gerektiğini Rusya Eğitim Bakanlığı idarecilerine raporunda bildirmiştir³³.

1.2.2. İlminskiy Metodu ve Önemi

1789 Fransız ihtilali sonrası dünyada bağımsızlık, özgürlük, demokrasi, eşitlik, adalet gibi kavramların gelişmesi ve yayılması ivme kazanmıştır. Buna paralel olarak skolastik düşünce yapısı terk edilerek yerine pozitif bilimlere dayanan hümanistik düşünme sistemine geçilmiştir. Bu durum sömürge toprakları bulunan Avrupa devletlerinde büyük endişe yaratmıştır. Bu durum işgal altında bulunan topraklarda izlenen sömürge politikalarının da değişikliğe uğramasına neden olmuştur. Bu durumu yakından takip eden Çar II. Aleksandr (1855-1881) Türkistan'da bir takım önlemler almıştır. Çar II. Aleksandr Kazan Üniversitesinde Türk Lehçeleri ve ilahiyat alanında görev yapan Ortodoks Papazı Prof. İlminskiy'in Türkistan'ın Ruslaştırılmasına yönelik olarak hazırladığı asimilasyon projesinin bir an önce uygulanmaya konulmasını sağlamıştır³⁴.

İlminskiy, Türkistan'daki kültürel asimilasyon politikalarının önündeki büyük engelin Türklerin ortak değerleri olan dil, din ve alfabe birliğinin olduğu görüşündeydi. İlminskiy, Türklerin bu ortak kültürel değerlerden uzak tutulması gerektiğini savunmuştur. İlminskiy sunmuş olduğu bu projede öncelikli olarak Türk boyları arasında milliyetçiliğin güçlendirilmesi gerektiğini, her boy için ayrı bir alfabe oluşturulmasını ve İncil'in yerli şivelerin dillerinde basılarak dağıtılmasını önermiştir. Çarlık Rusya yetkilileri tarafından büyük ilgi uyandıran bu proje ileri derecede desteklenmiştir. Çarlık Rusya, İlminskiy'in kabul gören bu projesinin bir an

³² Egamberdiyev, "Çarlık Rusya'sının Türkistan'daki Eğitim Politikası (1870-1917)", s. 106.

³³ Egamberdiyev, "Çarlık Rusya'sının Türkistan'daki Eğitim Politikası (1870-1917)", s. 107.

³⁴ Ali Kafkasyalı, "Bağımsızlıklarının 20. Yılında Kazakların İstiklal Mücadelesi Tarihine Bir Bakış", **Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi**, XII/1, Yaz 2012, s. 182.

önce uygulamaya dönüşmesi için onu Türkistan'ın Step Komisyonuna görevli olarak atamıştır³⁵.

Medreseler diğer İslam ülkelerinde olduğu gibi Orta Asya'da da İslami eğitimin yanında pozitif ilimlerinde verildiği birer eğitim merkezidir. Müslümanlar arasında kültürel birlikteliğin sağlanmasında medreselerin oldukça büyük rolü vardır. Orta Asya'nın zengin kültürel yapısının oluşmasında da medreselerin önemi göz ardı edilemez. İlminskiy görevli olarak gittiği Türkistan'da çalışmalarına başlamadan önce bölge hakkında ön bilgi sahibi olmak için alan çalışmalarında bulunmuştur. Orta Asya'nın gözde eğitim kurumları olan medreseler onun dikkatini çekmiştir. Medreselerin Müslümanlar için önemli bir kurum olduğunu bilen Ortodoks Papazı Prof. N. İ. İlminskiy, görevlendirme ile gittiği Orta Asya'da, medreselerin Türk boyları arasındaki şiveleri birbirine yaklaştırdığını düşünmüştür. İlminskiy bu yaklaşımdan ötürü Orta Asya'daki bütün medreselerin faaliyetlerini durdurmaya çalışmıştır. Bu doğrultuda İslam âlimlerine yönelik baskı, zulüm, engelleme politikaları da hız kazanmıştır. Medreseler kapatılarak yerlerine, Rus kültürünün etkin bir şekilde empoze edilebilmesi için Rus okulları açılmıştır. Açılan okullarda eğitim ve öğretim Rusça yapılarak, Rusçanın kullanım alanı yaygınlaştırılmak istenmiştir³⁶.

Çarlık Rusya tarafından planlı bir şekilde yürütülen asimilasyon hareketleri Türkistan'da fikri uyanışın önünü de açmaktaydı. Cedit harekâtı etrafında birleşen Türkistan aydınları, Rusların planlı hareketlerine karşı koymak için mücadele etmiştir³⁷.

Bu dönemde birçok cami, medrese ve vakıf kapatılmıştır. Yeni açılan Rus okullarında Rus olmayan diğer topluluklar, kendi kültüründen ve kimliğinden uzaklaştırılmaya zorlanmıştır. Hristiyan misyonerler bu yeni dönemde faaliyetlerine hız vermiştir. Ruslaştırma faaliyetleri Ekim devrimi sonrasında da devam etmiştir. 1920 yılından sonra Birleştirici unsur olduğu savunulan Arap Alfabeti kaldırılarak yerine Latin Alfabeti kullanılması zorunluluğu getirilmiştir³⁸.

İlminskiy metodu ile Türkistan topluluklarının ana dilleri olan Türkçe, küçük ağız değişiklikleri ile değiştirilmeye çalışıldı. Böylece çok farklı diller oluşturularak

³⁵ Enver Kapağan, "İlminskiy'nin Projeleri ile Parçalanmış Türkistan'da Yeniden Birlik Çalışmaları Üzerine Görüş ve Öneriler", **Tarih Kültür ve Sanat Araştırmaları Dergisi**, C. 3, S. 4, s. 4-5.

³⁶ Kapağan, **a.g.m.**, s. 4-5.

³⁷ Kapağan, **a.g.m.**, 4.

³⁸ Kapağan, **a.g.m.**, s. 4-5.

bölge halklarının birbirine yabancılaştırılması ve kültürel dil birliğinin bozulması sağlanmıştır. Türkistan coğrafyasında farklı Türk halkları arasında kullanılan ortak ses biçimleri farklı harflerle gösterilmeye çalışılmıştır. Sovyetler birliği döneminde de uygulan bu metot sonucunda, Türkistan coğrafyasında birbirinden farklı 27 alfabe ve 27 yazı dili oluşturulmuştur. Rusça ise Türkistan'da açılan Rus okullarında ortak dil haline getirilmiştir. Türkistan'da uygulanan Ruslaştırma politikasının bir ürünü olarak Rusça yazı dili, her fırsatta yaygınlaştırılmaya çalışılmıştır³⁹.

İlminskiy metodu ile aynı ırka mensup, aynı dili konuşan, aynı dine inanan Türkler arasındaki ortak kültürel değerler ortadan kaldırılarak yerine birbirinden uzak diller ve milletler oluşturulmuştur. Ortodoks Papazı Prof. N. İ. İlminskiy'in metodu hem Çarlık Rusya'sı hem de SSCB döneminde etkin bir şekilde uygulanmaya çalışılmıştır. Türk hanlıklarının kendi içerisinde mücadele halinde olması, Çarlık Rusya'nın İşgal ve sömürge politikalarına hız kazandırmıştır. Türk hanlıkları içinde buldukları siyasi, ekonomik ve sosyal sorunlar nedeniyle düşmanlarına karşı ortak bir tavır sergileyememiştir. Hanlıkların birbirleri ile olan mücadelelerinde bazı hanlıklar Çarlık Rusya'dan yardım istemiştir⁴⁰.

Çarlık Rusya Hükümeti Türkistan'da Türkçenin yazılı ve sözlü edebiyatlarının araştırılması için birçok bilim adamı ve misyoneri bölgede araştırma yapmaları için görevlendirmiştir. Bu bilginlerin başında Radlof, İlminskiy, Ostrovmov, Alektorov ve Lyutş gibi isimler yer alır. Yapılan araştırmalar sonucunda Rus Türkologlar, bölgeyi Ruslaştırma ve Hıristiyanlaştırma politikasının bir gereği olarak Türk dilindeki Kazakça ve Kırgızca metinleri Rus alfabesine göre uyarlayarak yeni eserler vermişlerdir. Bu eserler Çar idaresi döneminde bilimsel anlamda yazılan ilk eserler olma özelliğine sahiptir⁴¹.

İlminskiy metodu, gerek Çarlık Rusya gerekse SSCB döneminde adeta bir devlet politikası şeklinde uygulanarak yürütülmüştür⁴². İlminskiy metodunun uygulanması aşamasında ona maddi ve manevi destek verenlerden biri de Step Komisyonunun başkanı V.V. Grigorev'dir. Grigorev, Kazak Türklerinin eğitilerek asimile edilebileceği görüşündedir. Bu görüş çerçevesinde İlminskiy'in Türkistan'a

³⁹ Kafkasyalı, **a.g.m.**, s.183.

⁴⁰ Fuat Uçar, **Dış Türkler – Türk Dünyasının Parlayan 5 Yıldızı Orta Asya Türklüğünün Tarihsel ve Kültürel Yapısı**, Birinci Baskı, Fark Yayınları, Ankara 2007, s. 45-46.

⁴¹ Fuat Uçar, **Geçmiş – Günümüz – ve Geleceğin Türk Dünyası**, Birinci Baskı, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2009, s. 120.

⁴² Hayit, "Sovyetler Birliği'nin Türk Toplumlarını İslam'dan Uzaklaştırma Politikası", s. 54.

yönelik çalışmalarında devamlı onun destekçisi olmuştur. Grigorev, İlminskiy'in işine yarayacağı belge ve dokümanları' da ona vermiştir⁴³.

Kazak Türkleri üzerinde asimilasyon sürecinin nasıl ve ne şekilde yürütülmesi gerektiği konusunda önemli çalışmalar yapan İlminskiy, Step Komisyonundaki görevinin bitmesinin ardından oradan ayrılmıştır. İlminskiy Kazak Türklerine uygulanan asimile politikalarını Tatar Türkleri üzerinde de uygulamak için Kazan Üniversitesindeki hocalık görevine tekrar geri dönmüştür. Üniversite bünyesinde bulunan "Tatar Vaftiz Okulunda" Tatar Müslüman çocukların Hıristiyanlaştırılması için büyük çaba göstermiştir⁴⁴.

Türk lehçeleri alanında çok başarılı bir bilim olan Rus bilgin İlminskiy, aynı zamanda bir Ortodoks Papazıydı. İlminskiy'in Türklere yönelik asimilasyon projeleri ve uygulamalarının Çarlık Rusya Hükümeti tarafından beğenilip, desteklenmesinin nedeni; İlminskiy'in gerekli tecrübe ve deneyime sahip bir kişi oluşudur. İlminskiy 1864-1866 yılları aralığında yakın ilişki kurduğu Rus kilise başkanı D.A. Tolstoy'dan çok büyük maddi destekler görmüştür. Orta Asya'da misyonerlik faaliyetlerinin yaygınlaştırılması için görüş alışverişinde bulunan ikili, ilerleyen dönemlerde de bölgede ortak misyonerlik faaliyetleri yürütmüştür. Hıristiyan misyonerlik faaliyetlerine, İçişleri Bakanı Valuyev ve Orenburg Genel Valisi Kricanovski'de gerekli desteği sağlamaya çalışmıştır. Yetkililerden gerekli desteği alan İlminskiy ve Tolstoy asimilasyon politikalarının hız kazanması için ortak bir rapor hazırlar. Bu rapor Türkistan'da uygulanması planlanan politikalara yön vermiştir. Rapora göre;⁴⁵

1. *"Kazakistan'daki Kazak okulları ile Rus okulları birleştirilecek ve karma eğitim yapılacaktır;*
2. *Bu karma okulların programları Rus papazları tarafından belirlenecek;*
3. *Rus Papaz öğretmenlere Kazak gençleri yardımcı olacak, fakat eğitim dili Tatarca ve Rusça olacak. Kazakça ve İslami eğitim yasaklanacak;*
4. *Yeni İslami okul açılmasına izin verilmeyecek;*
5. *Tatar ve Başkurt hocaların Kazak gençlerini okutmalarını yasaklanacak;*
6. *İslami eğitim veren medreselerin kontrol altında tutulması sağlanacak"*⁴⁶.

⁴³ Mehmet Saray, **Kazakların Uyanışı**, TİKA Yayınları, Ankara 2004, s. 107.

⁴⁴ Saray, **a.g.e.**, s. 107-108.

⁴⁵ Saray, **a.g.e.**, s. 108.

⁴⁶ Saray, **a.g.e.**, s. 108.

1870 yılında alınan kararlar doğrultusunda ilk defa Kazakistan'da ve Başkurdistan'da yeni okullar açılmıştır. Okullar için gerekli destek, misyoner kişiler ve kuruluşlar tarafından sağlanmaktaydı. İlk defa Kazakistan'ın Orenburg vilayetinde açılan Kazak-Rus Okulunun sayısı gün geçtikçe çoğalmıştır. Birinci Dünya Savaşının başlamasına yakın bir dönemde Kazakistan'daki okulların sayısı 157'ye ulaşmıştır⁴⁷.

Ruslar izlediği bu politikalarda tam bir başarı elde edememiştir. Bunun nedenlerinden biri, Türk kültür ve medeniyetinin güçlü ve sağlam temellerinin olmasıdır. İkicisi ise, Müslüman Türk aydınlarının Çarlık Rusya Hükümetinin zulmüne karşı yürütmüş olduğu faaliyetlerin etkili olmasıdır. Türk kültür ve geleneklerine bağlı olan Türkistan aydınları, Çar hükümetinin yayılmacı ve baskıcı politikalarına karşı haklı bilinçlendirerek fikri mücadelelerine devam etmişlerdir⁴⁸.

Çarlık Rusya Hükümetine karşı fikri mücadele içerisinde yer alan önemli Kazak aydınlarının başında; Çokan VELİHANOV (1837-1865), İbrahim ALTINSARİN (1841-1899), Abay KUNANBAY (1845-1905) gibi isimler gelir. Bu bilge kişiler Türk dilini ve kültürünü korumak amacıyla Kazak dilinin yazı diline geçirilmesine önemli katkılar sağlamıştır. Kazakçanın gelişimi açısından bu ilk çalışmalar büyük önem taşımaktaydı. Kazak edebiyatının temelleri yine bu dönemde Muhtar O. Ayezof tarafından atılmıştır. Türkistan aydınları, işgal altındaki tüm zorluklara rağmen ülkenin çeşitli yerlerinde milli mekteplerin ve liselerin açılması için büyük çaba harcamıştır. İbrahim ALTINSARİN Kazak mekteplerinin açılmasına öncülük eden aydınların başında gelir⁴⁹.

Açılan yeni okullarda İbrahim ALTINSARİN, Kazak öğrencilere anadillerini öğretmeye ve onlara çağdaş bir eğitim vermeye çalışmıştır. Ayrıca, ALTINSARİN yeni açılan Rus-Kazak okullarında Kazak tarihi ve edebiyatında önemli bir yere sahip olan eserleri Rusçaya çevirerek, Kazak kültür ve medeniyetinin yayılmasına da yardımcı olmuştur⁵⁰. İbrahim ALTINSARİN Kazakistan'ın değişik yerlerinde 7 İlkokul, 4 Enstitü ve Öğretmen yetiştirmek için özel bir okulun açılmasına öncülük etmiştir. Kazakistan'da ilk kız öğrenci mektebi onun yardımlarıyla açılmıştır. Türkistan aydınları bütün zor dönemlerde dahi, mensubu olduğu milletin kültür ve

⁴⁷ Saray, **a.g.e.**, s. 109.

⁴⁸ Saray, **a.g.e.**, s. 109.

⁴⁹ Uçar, **Geçmiş – Günümüz ve Geleceğin Türk Dünyası**, s. 118.

⁵⁰ K.M. Rahmetova, "Bilim Berudi Damıtudagı İbray Altunsarinın Jane Ağartuşılardıñ Filosofiyalık – Pedagogikalık Muralarının Rolü", **Obhstık İbray Altunsarin Pedagogikalık Okımdarının Materialdarı**, Kostanay 2011. s. 119.

medeniyetine katkı sağlayacak girişimlerde bulunmuşlardır. Türkistan aydınları, milletleri var eden ve onun devamlılığını sağlayan kültürel değerlere gereken önemi vermeye çalışmıştır. Aydınlar Çarlık Rusya Hükümetinin asimilasyon politikalarına karşı halkı bilinçlendirerek, Türk dilinin ve kültürünün gelişmesine her fırsatta katkıda bulunmuştur⁵¹.

1.2.2.1. Usul-ü Cedid Okulları ve Önemi

XIX. yüzyılın sonunda XX. yüzyılın başlarında Türkistan'da önemli meselelerin başında Türk dilinin akıbeti söz konusu olmuştur. İsmail Gaspıralı'nın başlatmış olduğu fikri hareket Rusya Müslümanlarının akımı haline gelmiştir. İsmail Gaspıralı "Dilde birlik, Fikirde birlik ve İşte birlik" görüşü ile bütün Türk halklarını birliğe davet etmiştir⁵².

Türkistan'ın önde gelen aydınlarından biri olan Gaspıralı, Türk Dünyasının eğitim ile ilgili sorunlarını ve eksikliklerini alan çalışmaları ile gözlemlemiştir. Batı'da eğitim alanında yapılan yenilikleri de takip etmiştir. Çarlık Rusya'nın Türkistan'ı Hıristiyanlaştırma ve Ruslaştırma faaliyetlerine karşı mücadele etmiştir. Gaspıralı öncelikli olarak okuma ve yazma kolaylığı sağlayan, yeni heceleme yöntemine dayalı okullar açılmasını sağlama çalışmıştır. Milli Şuurun uyanması için bir an önce faaliyete geçilmesi gerektiğini savunmuştur. Gaspıralı fikri mücadelesini Tercüman gazetesi vasıtasıyla diğer Türk topluluklarına duyurmaya çalışmıştır. Açılan yeni okullara Usul-ü Cedit adı verilmiştir. Gaspıralı tarafından açılan ilk okul Kırım'ın Bahçesaray şehrinde açılmıştır. Türk dili ile eğitimin yapıldığı Usul-ü Cedit okullarının sayısı zamanla artmıştır. Yeni usul yöntemi ile Türkçe öğrenimi çok kolaylaşmıştır⁵³.

Gaspıralı, Türk dünyasına yeni okullar kazandırmakla kalmamış buralarda görev yapacak öğretmenleri' de tedarik etmeye çalışmıştır. Basın yoluyla geniş kitlelere ulaşmayı başarmıştır. Gaspıralı, Türkistan'da bir yandan Çarlık Rusya'nın sömürge politikalarını engellemeye çalışırken diğer yandan da Milli şuurun

⁵¹ E.G. Ogoitsova, "I. Altınсарın-Pedagog - Oyşıl", **Kazakistan Tarihindeki Ulı Tulgalar**, Karaganda 2011, s. 64.

⁵² İshan Beybit Jaleulı, "Memlekettik Mertebesi Bar Turki Halıktarı Tilderi", **Turki Tilderi**, Memlekettik Tildi Damıtu Enstitüsü, Almatı 2014, s. 33.

⁵³ Ahmet Kolbaşı, "Türk Dünyasında Eğitimde Usul-i Cedit Çerçevesinde Gaspıralı İsmail'in Faaliyetleri", **Erciyes Aylık Fikir ve Sanat Dergisi**, S. 312, Aralık 2003, s. 15.

oluşmasına katkıda bulunmuştur⁵⁴. Türkistan bölgesinde eğitim ve öğretim faaliyetleri “Usul’ü Cedid” okullarının açılmadan önceki dönemde mektep ve medreselerde gerçekleşmekteydi. Gaspıralı’nın öncülüğünde açılan bu yeni okullarda hem dini ve kültürel konuları kapsayan derslerin yanında öğrencilere fen ilimleri verilmiştir. Milli kültür ve beraberliğin güçlenmesine yardımcı olan bu okullar, Türk dünyasına başarılı öğrenciler kazandırmıştır⁵⁵.

1904 yılına gelindiğinde “Usul’ü Cedid” okullarının sayısı yaklaşık 5 bini bulmuştur. İsmail Gaspıralı gibi Türkistan’ın önemli aydınlarından biri olan Yusuf Akçura’da Türkçülüğe hizmet etmiş kişilerin başında gelir. Yusuf Akçura’nın 1904 yılında yayınladığı “Üç Tarz-ı Siyaset” adlı makale, Türkçülüğe yön veren siyasi ve stratejik öneme sahip bir eser niteliğindedir⁵⁶.

İsmail Gaspıralı’nın Müslüman Türk toplulukları arasındaki birlik ve yenileşme konusundaki fikirleri ve faaliyetleri İlminskiy’i huzursuz etmiştir. İlminskiy bunun üzerine dönemin Rus Ortodoks Kilisesinin başkanı K. P. Pobedonostsev’e yazdığı bir mektupta şöyle demiştir⁵⁷:

“Dikkatinize! Bahçesaray’da Tercüman gazetesinin yayıncısı Gaspıralı’nın amacı şunlardır:

- 1. Rusya idaresinde yaşayan Müslümanlar arasında, İslami esaslara bağlı kalınarak Avrupa standartlarına uygun eğitim ve öğretim yapılmasını yaymak*
- 2. Farklı dillerde konuşan milyonlarca Müslüman’ı birleştirmek*
- 3. Kendi yayın organları ile Osmanlıca’yı bütün Türki memleketlerine yaymaktır. Duyduğuma göre, Kazanda Türkçe gazetelerin ve öğrencilerin sayısı yıldan yıla artmaktadır. Kitaplar Osmanlıca yazılmış. Kitapların içeriği ise Avrupa tarzında yazılmıştır. Bu çalışmalar ile İsmail Gaspıralı ve onun taraftarları,*

⁵⁴ Kolbaşı, **a.g.m.**, s. 15-16.

⁵⁵ Meşkure Yılmaz, **Tarihi, Siyasi ve Kültürel Yönleriyle Türklerin Dünyası ve Türkiye’nin Dış Türkler Politikası**, Birinci Baskı, Kripto Kitaplar, Ankara 2010, 256.

⁵⁶ Mehmet Yüce - İbrahim Kalkan, “Ortalık Asya Devletler Birliği Fikrinin Tarihsel Gelişimi ve İkinci Türkistan Forumu”, **Akademik Bakış Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler E-Dergisi**, İktisat ve Girişimcilik Üniversitesi - Türk Dünyası Sosyal Bilimler Enstitüsü, Celalabat-Kırgızistan, S. 11, Ocak 2007, s. 5-6.

⁵⁷ N.J. Mınbayev, “Türki Örkeniyeti Jane Kazak Halkının Ulttk Ereşeliği”, (Ed.) Bakıt Abjet - Bahadır Gücüyeter, **Ahmet Yesevi Üniversitesi V. Uluslararası Türkoloji Kongresi Bildirileri (Nisan 2013)**, Türkistan - Kazakistan, s. 884.

*Müslümanların çağdaş düzeyde bir eğitim almalarını sağlamıştır. Tatar Türkleri Rusya'da Müslüman birliğini kurmak için harekete geçmiştir*⁵⁸.

Çarlık Rusya Hükümeti, Türkistan'da İsmail Gaspıralı'nın fikirlerinin yayılarak çoğalması ve Türk halkları arasında kurulacak olası bir birliğe karşı harekete geçmiştir. Gaspıralı'nın "Dil Birliği" düşüncesini her fırsatta engellemeye çalışmıştır. Bu engelleme Bolşevik döneminde de devam etmiştir⁵⁹.

Çarlık Rusya hükümetinin, Rus kültürünü yaymak amacıyla XIX. yüzyılın sonlarına doğru Türkistan'da uygulamaya koyduğu İlminskiy metodu tam anlamıyla amacına ulaşamamıştır. Kazak ve Tatar Türklerinin Hıristiyanlaştırılması gerektiğini savunan İlminskiy, Çar III. Aleksandr döneminde amacına kısmen ulaşmıştır. Ancak, 1904-1905 yılında Rusya ve Japonya savaşının yarattığı siyasi ve sosyal krizinde etkisiyle İlminskiy metodu etkisini kaybetmeye başlamıştır⁶⁰.

1905 yılında gerçekleşen Rus Devrimi sonrasında kültürel hayatta önemli bir gelişme yaşanmıştır. Özellikle basın ve yayın alanında çok önemli adımlar atıldı. Ceditçi hareketine mensup Türkistanlı aydınlar, bu yeni dönemde eğitim ve kültür faaliyetleri alanında önemli bir rol oynamıştır⁶¹. Türk dünyası aydınları ve yöneticileri, Çarlık Rusya Hükümeti'nin içinde bulunduğu siyasi ve askeri kriz ortamından yararlanmaya çalışmıştır. Türkistanlı aydınlar ve yöneticiler mevcut fırsattan istifade ederek Türkistan'daki milli şuurun ve milli birlik ve beraberliğin gelişmesi ve güçlenmesi yönündeki çalışmalarına hız vermiştir. İlk defa basın ve yayın organları vasıtasıyla fikri mücadele bu dönemde başlamıştır. 1905 yılından itibaren Çin ve Rusya'da merkezi otoritenin giderek zayıflaması işgal altında bulunan Türkistan'da bağımsızlık ümitlerinin artmasına neden olmuştur⁶².

1904-1905 yılları arasında gerçekleşen Rus – Japon harbinde Rusların ağır bir yenilgi alması bölgede sosyal ve siyasal birçok değişikliği de beraberinde getirmiştir. Türk dünyasına siyasi ve kültürel anlamda hizmet edecek olan Alaş Orda partisinin fikri temelleri de yine bu dönemde atılmıştır. Kazak aydınları "Qazaq" ve "Ayqap" adında iki gazete çıkararak basın ve yayın yoluyla Çarlık Rusya'ya karşı

⁵⁸ Minbayev, **a.g.m.**, s. 884.

⁵⁹ Minbayev, **a.g.m.**, s. 884.

⁶⁰ Alexandre Bennigsen, **SSCB'ndeki Müslümanlar**, Çev. Selim Taygan, Mavi Yayınlar, Ankara 1984, s. 37.

⁶¹ Ahmet Kanlıdere, "Sovyet ve Türk Tarih Yazıcılığında Rusya Müslümanlarının Düşünce Tarihi", **Türkiye Araştırmaları, Literatür Dergisi**, C. 2, S. 1, 2004, s. 155.

⁶² Gayretullah, **a.g.e.**, s. 21-22.

mücadelelerinin haklılığını bütün insanlara duyurmaya çalışmıştır. Kazak edebiyatı ile ilgili ilk edebi eserlerde yine bu dönemde çıkarılmaya başlanmıştır⁶³.

1.2.3. Türkistan Tabirinin Yerine Orta Asya Tabirinin Kullanılması Meselesi

Türkistan, Türklerin Yurdu anlamına gelmektedir. Tarihsel anlamda iki bölgeden oluşmaktadır. Birincisi eski Sovyet işgali altında olan Batı Türkistan'dır. Batı Türkistan, günümüzde bağımsız birer Türk devleti olan Kazakistan, Özbekistan, Türkmenistan ve Kırgızistan'ın içinde bulunduğu coğrafi alana verilen addır. İkincisi ise Günümüzde halen Çin işgal altında bulunan Doğu Türkistan bölgesidir. "Ortalık Asya" kavramı Kazakçada "Merkez Asya" anlamına gelmektedir. Türkiye Türkçesinde ise Orta Asya terimi sık olarak kullanılmaktadır. Türkistan teriminin yerine kullanılan Orta Asya terimi, anlam olarak siyasi ve sosyal birlikteliği çağrıştırmakla birlikte; coğrafi olarak o bölgeyi ifade etmede yetersiz kalmıştır⁶⁴.

Sovyet yazarları "Türkistan" tabirini kullanmamaya dikkat etmişlerdir. Sovyet yazarları asimilasyon hareketlerinin bir ürünü olarak "Türkistan" tabirinin yerine "Sovyet Orta Asya'sı" ve "Kazakistan" tabirini kullanarak bölgeyi iki ayrı coğrafyaya bölmüşlerdir⁶⁵.

Batılı araştırmacı ve yazarlar özellikle 1950 yılından itibaren Türkistan bölgesi için Orta Asya tabirini kullanmaya başlayarak Sovyet ideolojisine hizmet etmeye çalışmıştır. Amerika'da Radyo Liberty'nin yönetimi 1978 yılında almış olduğu bir karar ile yayınlarda "Türkistan" tabiri yerine "Orta Asya ve Kazakistan" tabirinin kullanılması zorunluluğunu getirmiştir. Buna rağmen çeşitli dünya ansiklopedilerinde coğrafi bir terim olarak "Türkistan" tabiri birçok eserde kullanılmıştır⁶⁶. "Türkistan" tabirinin kullanılması, Sovyet Rusya'nın kurulduğu ilk dönemlere kadar devam etmiştir. Hatta Sovyet Rusya tarafından "Türkistan Otonom Sovyet Cumhuriyeti" kurulmuştur. Ancak Türkistan'da kurulacak olası bir Türk Birliğine karşı Sovyet Rusya, "Türkistan" tabirinin kullanılmasını 16 Eylül 1924'te yasaklamıştır. Bunun yerine "Orta Asya" teriminin kullanılması Sovyet hükümeti

⁶³ Uçar, *Geçmiş – Günümüz – ve Geleceğin Türk Dünyası*, s. 119-121.

⁶⁴ Mehmet Yüce - İbrahim Kalkan, *a.g.m.*, s. 2-3.

⁶⁵ Charles Warran Hostler, *Türkler ve Sovyetler – Türklerin, Bugünün Dünyasında Tarihsel Durumu ve Politik Önemi*, Çev. Mithat San, Şanal Matbaası, Ankara 1976, s. 115.

⁶⁶ Hayit, *Sovyetler Birliğindeki Türklüğün ve İslam'ın Bazı Meseleleri*, s. 122-123.

tarafından kararlaştırılmıştır. Byolece Türkistan tabiri giderek siyasi ve kültürel anlamından uzaklaştırılmaya çalışılmıştır. Sovyet aydınları siyasi ve ilmi literatürde “Türkistan” deyimini kullanmaktan uzak durmuşlardır. “Türkistan” deyimini kullanmaktan kaçınan diğer bir ülke ise Çin’dir. Bugün İşgal altında bulunan Çin’in Doğu Türkistan bölgesinde yaklaşık olarak 20 milyon Uygur Türk’ yaşamaktadır. Çin devleti ortak bir değer altında birleşmeyi hatırlatan “Türkistan” tabirinin kullanılmasına yanaşmamıştır. Çinliler, Doğu Türkistan bölgesini “Sinkiang” bölgesi olarak adlandırmıřlardır⁶⁷.

---

⁶⁷ Mehmet Yüce - İbrahim Kalkan, **a.g.m.**, s. 3.

İKİNCİ BÖLÜM

ÖNEMLİ SİYASİ GELİŞMELERİN TÜRKİSTANA SOSYO-KÜLTÜREL YÖNDEN ETKİLERİ

2.1. 1916 TÜRKİSTAN MİLLİ İSTİKLAL AYAKLANMASININ KÜLTÜREL BAĞLAMDA NEDENLERİ VE SONUÇLARI

1914 yılında başlayan I. Dünya savaşında Çarlık Rusya ordusu, özellikle Avrupa sınırlarına yakın yerlerde yapılan savaşlarda büyük yenilgilere uğramıştır. Bu yenilgiler Çarlık Hükümetinde siyasi, ekonomik ve sosyal alanlarda birçok sıkıntının yaşanmasına neden olmuştur. Çar hükümeti, içinde bulunduğu siyasi ve sosyal krizden kurtulmak için birtakım önlemler almaya çalışmıştır. Çar II. Nikola savaşta geri hizmetlerde çalıştırılmak üzere yaşları 19 – 43 arasında olan Türkistanlılardan 250.000 amele temin edilmesine yönelik bir ferman çıkarmıştır. Çar II. Nikola'nın Orta Asya Türk hanlıklarına yönelik 25 Haziran 1916 tarihinde yayınladığı bu ferman, Türkistan'da büyük bir tepkiyle karşılanmıştır⁶⁸.

Çar II. Nikola'nın geri hizmetlerde çalıştırılmasını istediği askerlerin ilk olarak Müslüman Türklerden oluşturulmak istenmesi ve Türkistan'daki Rusların askerlikten muaf tutulması isyanın en önemli nedenlerinden biridir⁶⁹.

Çarlık Rusya Hükümeti, işgal altında bulunan Türkistan'da adil olmayan yönetimler ile halkı baskı ve şiddet yoluyla kontrol altında tutmaya çalışıyordu. Çar Hükümeti tarafından Türkistan halkları bir yandan sosyal ve siyasi haklarından uzaklaştırılmaya çalışılırken diğer yandan da kültürel değerleri, uygulanan asimilasyon hareketleri ile yok edilmeye çalışılmıştır. Ruslar tarafından bölgenin planlı bir şekilde Ruslaştırılması ve Hıristiyanlaşmasına tepki gösteren Türkistan halkı Çar'ın bu isteğine şiddetle karşı çıkmıştır. 1916 yılının Temmuz ayında başlayan bu isyan Türkistan'da büyük yankı uyandırmıştır. İsyana kısa sürede köy ve şehirlere yayılmıştır. İşgal altında bulunan Türkistan'da halk "Çar ve Ruslar defolsun!

⁶⁸ Cabir Doğan, **Enver Paşa'nın Yurt Dışındaki Hayatı ve Mücadelesi**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta 1998, s. 70-71.

⁶⁹ Mustafa Çokay, "Türkistandağı Basmaşılar Kozgahı", **Akikat Ulttık Koğamdık jurnalı**, No: 11. Aralık 2014, s. 56.

Müslümanlara hürriyet isteriz!... Biz İslam devleti kurmak istiyoruz” gibi sloganlar atmaya başlamıştır⁷⁰.

Türkistan’da hızla yayılan bu isyana yerli halktan yaklaşık 10 milyon kişi katılmıştır. Türkistan coğrafyasının değişik bölgelerinde geniş halk kitlerinin katıldığı gösteriler düzenlenmiştir. Türkistanlılar yapılan gösterilerde “Savaşa gitmeyeceğiz! Çocuklarımızı vermeyeceğiz!” gibi sloganlar atarak Çar’ın kararından duydukları memnuniyetsizliği dile getirmeye çalışmıştır. İsyân, Ağustos ayında silahlı bir ayaklanmaya dönüşerek Ekim ayının sonuna kadar devam etmiştir. Türkistan’da Rus idarecilerin sergilemiş oldukları baskıcı ve şiddet eğilimli tutumları isyanın şiddetlenmesine neden olmuştur⁷¹.

Türkistan’da özellikle Türkmenistan’da Çar hükümetinin bozguna uğratıldığı 1905 Rus-Japon savaşının hemen akabinde alınan yenilgiler nedeniyle halk arasında yolsuzluk, rüşvet, hırsızlık, adam öldürme gibi birtakım olaylarda artış göstermiştir. Bu olayların çıkmasına neden olan Rus subayları ve sivil idarecilerin bu hareketleri halkın huzurunu ve güvenliğini tehlikeye sokmuştur. Bütün bu gelişmeler 1916 Türkistan Milli Ayaklanmasının başlamasında önemli bir etkindir. Ayaklanma sırasında Türkmenistan’da özellikle Kazancık-Türkmenbaşı, Baharden-Gök, Tecen Mari, Aşkabat, Darganata, Dışoğuz-Köhne Ürgenç bölgelerinde Ruslara karşı büyük mücadeleler verilmiştir⁷².

İsyânın en şiddetli olduğu bölgelerin başında Sır-Derya bölgesi gelir. Kazak Türklerinin yoğun olarak yaşadığı Sonak, Sekel kasabaları ile Akmola vilayetinin Kızılyar, Temir ve Guryev şehirlerinde de isyan etkisini göstermiştir⁷³. Andican ilçesinin Altın-Kölve Bazar-Kurgan bucaklarının halkları ile Kırgız Türkleri’nin yoğun olarak yaşadığı Oş şehrinde ve Süleyman dağ bölgesinde yaşayan Türk halkları, Çar’ın Türkistan’da asker toplama emrine itiraz ederek ayaklanmıştır. Kırgızlar; Rus idarecilerine, Rus yönetim binalarına ve güvenlik merkezlerine karşı saldırıya geçmişlerdir⁷⁴.

---

⁷⁰ Doğan, **a.g.t.**, s. 70-71.

⁷¹ Füsün Kara, “Rusya’nın Kırgızistan’daki Koloni Siyaseti (1852-1917)”, **Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, C. 17, S. 2, Elazığ 2007, s. 337-338.

⁷² Ekrem Özbay, “Çarlık ve Bolşevik Ruslarına Karşı Türkmenistan Türklerinin Bağımsızlık Mücadelesi”, **Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı**, S. 201, Aralık 2012, s. 44.

⁷³ Saray, **a.g.e.**, s.135.

⁷⁴ Kara, **a.g.m.**, s. 338.

İsyan Çar Hükümeti tarafından zorla bastırılmıştır. Kazak Türkleri Turgay bölgesinde Ruslara karşı üstün başarılar elde etmiş olmasına rağmen, 16 Kasım 1916’ da ağır bir yenilgi almıştır⁷⁵. Türkistan halkları tarafından verilen bu mücadelenin amacına ulaşamamasının bazı nedenleri vardır. Mücadeleyi yürüten bir liderin olmayışı, mücadelenin teşkilatsız ve silahsız bir biçimde yürütülmesi bu nedenlerin başında gelir. Ruslar ayaklanmaya katılan yerli halkın üzerine ağır silahlarla ateş etmiştir. Birçok masum ve sivil insan burada katledilmiştir. Çar Hükümeti tarafından isyana katılan kişilerin mal ve arazilerine de el konulmuştur⁷⁶.

Çar Hükümeti, isyanı bastırmaları için birer strateji uzmanı olan General A. N. Kuropatkin’i Taşkent’e, General Valbaum’u ise Almatı şehrine göndermiştir. General Valbaum isyan çıkabilmesi muhtemel bölgelere askeri güçlerini önceden yerleştirmiştir. Valbaum mevkidaşı olan Kuropatkin ile devamlı bilgi alışverişinde bulunmuştur. Valbaum ayaklanan yerli halkın geçişlerde kullanabileceği önemli geçit ve boğazlara ağır silahlı askerler yerleştirmiştir. Generaller Türkistan’daki önceden göçle getirilen Rus çiftçilerini de Türklere karşı silahlandırmıştır⁷⁷.

İsyanı bastırmakla yetinmek istemeyen Rus yöneticileri ve askerleri baskı ve şiddet yoluyla bölge halkının hayvanlarını ve topraklarını da ele geçirme arzusu gütmüştür. Halkın elindeki bütün hayvanlar ve araziler ganimet olarak ele geçirilmiştir. Acımasızca bastırılan isyanlar daha sonra tam bir soykırıma dönüşmüştür. Binlerce insan işkenceyle öldürüldü. Çoğu zaman insanlar esir bile alınmak istenmeyerek, çocuk, yaşlı, genç demeden çeşitli işkence ve katliamlarla yok edilmeye çalışıldı. İsyandan sağ kalanların çoğu baskıyla sürgüne ve göçe zorlanmıştır. Kurulan seyyar askeri mahkemelerde alınan kararlar gereğince bölge halkından birçok masum insan idam ve kurşuna dizilme cezasına çarptırılmıştır⁷⁸.

İsyanda Çarlık Rusya Hükümeti tarafından 673.000 insan öldürülmüştür. Türk halkına mensup 200.000 kişi Sibiryaya bölgesine sürgüne gönderilmiş ve 300.000’e yakın insanda Çin idaresi altında bulunan Doğu Türkistan’a sığınmak zorunda kalmıştır⁷⁹. Çarlık Rusya İmparatorluğu döneminde Türkistan bölgesi

⁷⁵ Saray, **a.g.e.**, s.135.

⁷⁶ Mustafa Gökçe, **Sovyet Öncesinden Günümüze Hazar ve Çevresinin Durumu**, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2007, s. 23.

⁷⁷ Gökçe, **a.g.t.**, s. 23.

⁷⁸ Muhammet Emin Yazı, **Çarlık Döneminde Kırgızlar (1852-1917)**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elazığ 2007, s. 42-44.

⁷⁹ Gökçe, **a.g.t.**, s. 23.

bütünüyle işgal edilmiştir. Bu işgallerden sonra dönemin birçok Rus araştırmacısı ve yazarı Türkistan'da yaşayan Türk halklarının tarihini, dini inançlarını, kültür ve medeniyetini konu edinen birçok eser meydana getirmiştir. SSCB döneminde de Rus bilginler tarafından benzer ilmi eserlerin yazılması ve yayınlanması sağlanmıştır. Ancak yazılan bu eserler, dönemin siyasi akımlarını teşkil eden Bolşevizm, Leninizm, Komünizm gibi hareketlerin etkisi altında şekillenmiştir. Bu etki, 1916 Türkistan milli istiklal ayaklanmasını konu edinen eserlerde de, kendini göstermiştir. Rus araştırmacı ve bilginler Türkler arasındaki milli birlik ve beraberlik özelliklerine değinmeyerek isyanı değerlendirmeye çalışmıştır⁸⁰.

Çar idaresi her fırsatta Türk ve Müslüman halkın, siyasal ve kültürel kimliklerini yok etmeye çalışmıştır. Bölgede yıkıcı ve sömürücü bir anlayışla hareket ederek bölgeyi kendine bağımlı bir hale getirmek için büyük gayret göstermiştir. Buna karşın Türkistan aydınları özellikle 1905-1917 yılları arasında gelecekte bir Türkistan devleti inşa etmek için Rusya imparatorluğuna ve faaliyetlerine karşı yoğun bir fikri mücadele savaşı vermiştir. Türkistan'da milli birlik ve beraberliğin güçlenmesi için önemli faaliyetlerde bulunmuşlardır. Aydınlar bu amaç doğrultusunda özellikle Türkçülük ve İslamcılık kavramlarını kaynaştırmaya çalışarak mücadelenin özünü oluşturmaya çalışmışlardır. Rusların Türkistan'a yönelik izlemiş olduğu baskıcı uygulamalar, Türkistan'da milli birlik şuurunun gelişmesine katkı sağlamıştır. 1916 Türkistan milli istiklal ayaklanması gibi önemli halk hareketleri her ne kadar işgalci Rusya imparatorluğu tarafından sert ve acımasızca bastırılarak sonlandırılrsa dahi, bu isyan hareketi Türkistan'da milli birlik ve beraberliğin güçlenmesine neden olmuştur⁸¹.

Çar hükümeti tarafından yürütülen siyasi ve askeri faaliyetlerin sonuçları Türkistan'ı doğrudan etkilemiştir. Basın yayın, din ve eğitim gibi toplumun bütün kesimini ilgilendiren faaliyetler Çar Hükümeti tarafından baskı ve denetim altında yürütülmüştür. 17 Ekim 1905 yılında Çar II. Nikola'nın Rus vatandaşlarına yönelik çeşitli özgürlük hakları tanınması özellikle basın ve yayın alanında bir gelişme gösterilmesine sebep olmuştur. Çar hükümetinin yürüttüğü başarısız ve yanlış politikalar Rus vatandaşlarının da tepkisine neden olmuştur. 1905-1907 yılları

⁸⁰ Baymahanov Bekjigit Köbeyuli, **Enver Paşa jane Türkistandağı Ult Azattık Kozgals**, R.B. Süleymenov Atındağı Şığıstanu İnstitutı, Almatı 2010, s. 140.

⁸¹ Uçar, **Dış Türkler – Türk Dünyasının Parlayan 5 Yıldızı Orta Asya Türklüğünün Tarihsel ve Kültürel Yapısı**, s. 48-50.

arasında gerçekleşen Rus-Japon savaşında, Rus ordusunun savaştan yenik çıkması sonucu ülkede baş gösteren sefaletlik durumu halkın ayaklanmasına neden olmuştur. Çarlık Rusya'sında 22 Ocak 1905'te gerçekleşen "Kanlı Pazar" ayaklanması Çarlık yönetimi tarafından çok sert bir şekilde bastırılmıştır. Halk hareketlerinin şiddetli bir şekilde bastırılması Çarlık Rusya Hükümetine karşı muhalif olan aydın kesimin güçlenmesine neden olmuştur. Buna bağlı olarak, hak ve hürriyet taleplerinin artmasına neden olmuştur⁸².

1916 Türkistan milli ayaklanması bazı teknik ve siyasi eksiklikler nedeniyle amacına ulaşamamıştır. Türkistan aydınları, isyanın bastırılmasından sonra Çarlık Rusya hükümetine karşı boyun eğmemiştir. Rusların yayılmacı hareketlerine karşı farklı politikalar izleyerek fikri mücadelelerini somut deneyimlerle sürdürmeye devam etmişlerdir. Kazak aydınları "Alaş Orda" partisini kurarak Kazakistan'ın bağımsızlığı için önemli girişimlerde bulunmuştur. Alaş Orda partisi ayaklanma sonrası ezilen ve mağdur edilen Türkistan halklarının bağımsızlığı ve hürriyeti için siyasi mücadelesini devam ettirmiştir⁸³.

Birinci dünya savaşının olumsuz etkileri Çarlık Rusya hükümetini oldukça zor durumda bırakmıştır. Cephelerde alınan yenilgiler beraberinde siyasi, sosyal ve ekonomik alanda birçok krizi de beraberinde getirmiştir. Bu siyasi kargaşa içerisinde teşkilatlanan Alihan Bokeyhanov, Ahmet Baytursunov, Mağcan Jumabayev, Şakarım Kudayberdiyev gibi Kazak Türkleri, Rus sömürmesine karşı koymak için Alaş Orda partisi bünyesinde bir araya gelmiştir⁸⁴.

Türkistan aydınları, 1917 yılında Rusya'da meydana gelen devrim hareketinin oluşturduğu kriz döneminde halkın haklarını koruma yönündeki çalışmalarına hız vermiştir. Bu çalışmalar doğrultusunda Temmuz 1917 yılında Kazakistan'ın Orunbor vilayetinde Birinci Genel Kazakistan Kongresi düzenlenerek Türkistan'ın geleceği hakkında önemli kararlar alınmıştır. Düzenlenen kongrede yönetim, özerklik, eğitim, güvenlik, hukuk gibi toplumu yakından ilgilendiren siyasi, ekonomik ve sosyal içerikli birçok konuda karar alınmıştır. Rusya'da başlayan

---

⁸² Uçar, **Dış Türkler – Türk Dünyasının Parlayan 5 Yıldızı Orta Asya Türklüğünün Tarihsel ve Kültürel Yapısı**, s. 48-50.

⁸³ Saray, **a.g.e.**, s.135.

⁸⁴ Laziza Nurpeiis, **Bolşevik İdaresi Döneminde Kazakistan'da Rus Hakimiyeti ve Türkler**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa 2010, s. 111.

devrimin baş göstermesi ile parti, 21 Ekim tarihinde kendi programını yayınlamıştır. “Kazak” gazetesinde yayınlanan partinin maddeleri ise şu konuları içermektedir:⁸⁵

1. *“Memleketin yönetimi*
2. *Yerel özgürlükler*
3. *Hukuk*
4. *Din*
5. *Mahkeme*
6. *Memleket güvenliği*
7. *Vergi*
8. *İşçi Sorunu*
9. *Eğitim*
10. *Toprak meselesi”*⁸⁶.

Çarlık Rusya, 1917 yılında meydana gelen devrimler sonucu yıkılarak siyasi ve sosyal etkinliğini kaybetmiştir. Alaş Orda partisi oluşan bu siyasi boşlukta milli özerklik hareketine hız kazandırmıştır. Parti ilerleyen süreç içerisinde önceden belirlemiş olduğu parti programını uygulayarak Çarlık Rusya Hükümetinin esaretinden kurtulmaya çalışmıştır⁸⁷.

Partiye mensup aydınlar özellikle anadilde eğitim verilmesine büyük önem vermiştir. Bu doğrultuda birçok Kazak Türkçesi ile yazılmış eser meydana getirilmiştir. Türkçenin dil kuralları konusunda ilk eserler ünlü Kazak aydını Ahmet Baytursunov ve Teljan Şonanulı tarafından verilmiştir⁸⁸.

Türkistan aydınları, Ruslar tarafından uygulan asimilasyon hareketlerine karşı anadilin önemini kavrayarak Türk dilinin gelişmesine hizmet etmiştir. Aydınlar bu gelişmeyle birlikte Türkistan’da milli birlik ve beraberliğin sağlanacağı görüşünde hemfikir olmuşlardır. Alaş Orda Partisi çatısı altında toplanan aydınlar 1924 yılında Kazakistan’ın Orınbor şehrinde bilimsel bir toplantı düzenlemiştir. Toplantıda, Türk Dili ve Lehçeler Grubu hakkında birçok bilimsel araştırma ve inceleme yapılmıştır. Türk dilinin gelişmesini ve yaygınlaşmasını engelleyici unsurlarda toplantıda ele alınmıştır. Aydınlar sorunlara çözüm bulmak için ellerindeki mevcut bilgileri paylaşarak bilgi alışverişinde bulunmuşlardır. Türkistanlı aydınlar tarafından

⁸⁵ Nurpeiis, **a.g.t.**, s. 111.

⁸⁶ Nurpeiis, **a.g.t.**, s. 111.

⁸⁷ Nurpeiis, **a.g.t.**, s. 111-112.

⁸⁸ Erbol Tileşov, “Alaş Ziyahları ve Ümit Tili”, **Şekerim Bilimsel Dergisi**, Cemey 2011, s. 43.

gerçekleştirilen bu bilimsel toplantının Türk dili ve lehçeler alanında yapılan ilk bilimsel toplantı özelliğini taşıması büyük önem taşımaktadır. Toplantıya, A. Baytursunov, E.Omarulı, N. Törekulı, T. Şonanulı, M. Dulatov, H. Dosmuhammedulı, M. Turganbayulı, M. Samatulı gibi birçok araştırmacı ve bilim adamı katılmıştır. Türkistan aydınları anadilin önemini şu sözlerle dile getirmişlerdir:⁸⁹

Ahmet Baytursunov: “*Anadilinde konuşan ve yazan milletler, her zaman varlığını korur*”.

Mustafa Çokay: “*Milli ruhun en önemli ögesi ana dildir. Geçmiş dönemlerde Rusya kendi dilimizin gelişmesine ve anadilimizde eser yayınlanmasına izin vermedi*”.

Gumar Karaş: “*Bizler dilimizi ne derecede saklarsak aynı ölçüde milletimizi de o ölçüde saklamış oluruz*”.

Mağcan Cumabayev: “*Millet olabilmenin ilk şartı bir dil sahibi olmaktır*”⁹⁰.

Türkistan aydınları, bir yandan Rusya'nın Türklere karşı baskı ve şiddete dayanan asimilasyon hareketlerine karşı mücadele ederken diğer yandan da kendi kültürel değerlerine sahip çıkarak onu korumaya çalışmıştır. Alaş Orda Partisi gerek siyasi gerekse sosyal alandaki politikalarını bu ölçüde sürdürmeye önem göstermiştir⁹¹.

1930'lu yılların başından itibaren Sovyet iktidarının direktifleri sonucu Türk boylarının tarihleri ve kültürleri ilgili birçok yazılı eser oluşturulmuştur. Gerçeği yansıtmayan ve objektif olmayan bu yazılı ürünlerin meydana getirilmesindeki amaç; Rus okullarında eğitim-öğretim gören Türkistanlı gençlerin Sovyetleşmesini sağlamaktır. Sovyetlerin kültürel asimilasyonun bir ürünü bu politikalar sonucunda çoğu insan kendi tarihine, diline ve kültürüne yabancılaştırılmıştır. Bu tehlikenin farkında olan Türkistanlı aydınlar milli şuurun gelişmesine hizmet edecek türde eserler vermeye yoğun çaba harcamıştır⁹².

1970'li yılların başında ünlü Kazak aydını Hasen Koja Ahmet'in “Uyan Kazak! Uyan Ülkem!” adıyla yayınladığı eserlerinde Türk kültür ve medeniyetinin

⁸⁹ Tileşov, **a.g.m.**, s. 43.

⁹⁰ Tileşov, **a.g.m.**, s. 44.

⁹¹ Tileşov, **a.g.m.**, s. 44.

⁹² K. Atabayev, “Til Men Tarih Nemece Cebep Pen Caldar”, **Habarşı - Tarih Jane Cayasi – Eleumettik Gıımdar Ceriyası**, Abay Atındağı Kazak Ultuk Pedagogikalık Üniversitesi, No:1, Almatı 2011, s. 4.

unutulmakta olduğunu dile getirerek, siyasi ve kültürel birliğin önemine vurgu yapmıştır. Türkistanlı aydınlar eserlerinde toplumun kültürel değerlerinin birer unsuru olan dil, din ve örf ve adet gibi konulara geniş yer vererek toplumda kültürel birlikteliğin sağlanması ve Sovyetlerin kültürel ve siyasi asimilasyonlarını engellemek için yoğun çaba harcamışlardır⁹³.

2.2. 1917 BOLŞEVİK İHTİLALİ VE KÜLTÜREL EMPERYALİZMİN HIZ KAZANMASI

1917 Bolşevik ihtilal' ini hazırlayan gerekçelerin nedenleri arasında siyasi, ekonomik ve kültürel birçok unsur vardır. Çar Hükümeti, Birinci Dünya Savaşında Almanlara karşı savaşılan cephelerde ağır bir yenilgi almıştır. Askeri başarısızlıklar ülkede ekonomik, siyasi ve sosyal alanda birçok sıkıntıyı da beraberinde getirmiştir. Çar hükümeti bozulan ekonomiyi düzeltmek için halktan ağır vergiler toplamaya başlamıştı. Yönetime karşı gerçekleşen ayaklanmalar ise kanlı bir şekilde bastırılmaya çalışılmıştır. Çar Hükümeti'nin idari alanda görev yapan yetkilileri halka kötü ve adaletsiz biçimde davranarak halkın güvenini kaybetmiştir. Bir yanda halkın topraklarını ellerinden zorla alarak zengin olan Rus feodallar, diğer yanda ise bütün haklardan mahrum bırakılmış köylüler ve işçiler vardı. Çar Hükümeti'nin izlemiş olduğu politikaların başarısızlıkla sonuçlanması ülke içinde huzurun ve asayişin bozulmasına neden olmuştur. Rus yöneticileri rüşvet ve yolsuzlukla ülkeyi idare etmeye çalışmıştır. Halkın açlık ve sefalet içinde yaşaması ve yönetimin halkın istek ve taleplerini karşılamaması, toplum içinde siyasi, sosyal ve ekonomik sorunların yaşanmasına neden olmuştur. Halk zenginler ile fakirler olmak üzere birbirinden kesin çizgilerle ayrılmaktaydı⁹⁴.

1789 Fransız ihtilali sonrasında tüm dünyada özgürlük, adalet, eşitlik, insan hakları gibi kavramlar yayılmıştır. Özellikle milliyetçilik akımının etkisi büyük imparatorlukların yıkılmasına ve parçalanmasına neden olmuştur. Fransız İhtilali'nin siyasi ve sosyal sonuçları özellikle 1825 yılından itibaren Çarlık Rusya İmparatorluğunda da hissedilmeye başlamıştır. Ancak Çar hükümeti kendisine

⁹³ Atabayev, a.g.m., s. 4.

⁹⁴ Ahmet Gündüz, "1917 Bolşevik İhtilalinin Türk Dünyasındaki Yansımaları", **Gazi Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi**, C. 6. S. 1, 2005, s. 2.

muhafif olan insanlara ve aydınlara karşı oldukça sert önlemler almıştır. Ayaklanmalar kanlı bir şekilde bastırılarak merkezi otorite güçlü tutulmaya çalışılmıştır. Aydınların görüş ve önerilerine hiçbir şekilde itibar etmeyen Çar idaresi, ülkeyi adeta bir hapisaneye çevirmişti. Çarlık Rusya İmparatorluğunun kendi halkına ve diğer azınlıklara karşı izlemiş olduğu baskı ve şiddete dayalı tutumu kendisine muhalif kişiler ve grupların güç kazanmasına yol açmıştır. Halkın ise devlete olan güveninin sarsılmasına neden olmuştur⁹⁵.

Çarlık Rusya İmparatorluğu işgal ettiği bölgelerde Rus olmayan halklara karşı yürütmüş olduğu Hıristiyanlaştırma ve Ruslaştırma politikası işgal altında bulunan halkın ve aydınların büyük tepkisine neden olmuştur. Uygulanan asimilasyon politikaları sadece Türklere karşı değil aynı zamanda Finliler, Yahudiler, Ukraynalılar gibi farklı milletlere mensup halklara karşıda uygulanmıştır. Farklı milletlere mensup kişilerde, Çarlığın yıkılmasına sağlamak için ülkede baş gösteren ayrılıkçı hareketlere destek vermiştir.⁹⁶

Marksist ve Leninist bir ideolojinin iktidara gelmesini sağlayan 1917 Şubat ve Ekim devrimlerinin gerçekleşmesinin asıl nedeni, Çarlık Rusya İmparatorluğunun izlediği yanlış ve adaletsiz politikalarıdır. Çar idaresinin izlediği politikalar ve yürüttüğü faaliyetler toplumda güvensizliğin ve huzursuzluğun giderek artmasına neden olmuştur⁹⁷.

Çar idaresinin zorba idaresine karşı 1917 yılının Şubat ayında halk ve işçilerin ayaklanma hareketiyle birlikte devrim başlamıştır. 1917 Şubat devrimi, herhangi bir plan dahilinde yapılmayan öncülüğünü halkın ve işçilerin oluşturduğu ayaklanma hareketidir. Rusya'nın Petersburg şehrinde başlayan ayaklanma ve grev hareketleri Çar idaresi tarafından sert bir şekilde bastırılmak istenmiştir. 26 Şubat tarihinde Çar, göstericilere silah kullanılarak müdahale edilmesini emretmiştir. İhtilal öncesi yaşanan siyasi gelişmeler, Çar ordusunun askeri gücünün azalmasına ve etkisini kaybetmesine neden olmuştur. 27 Şubat tarihinde Nikolayevski Garı meydanında toplanan göstericilere Çar ordusuna mensup asker ve subaylarında katılması ile zor durumda kalan Çar İdaresi, yıkılış sürecine girmiştir⁹⁸.

---

⁹⁵ Gündüz, **a.g.m.**, s. 2-3.

⁹⁶ Gündüz, , **a.g.m.**, s. 3.

⁹⁷ Füsün Kara, "1917 Bolşevik İhtilalin'deki Hayal Kırıklığı ve Türkistan Türkleri", **Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı**, S. 205, Ağustos 2013, s. 13.

⁹⁸ Nurpeiis, **a.g.t.**, s. 12.

Çarlık Rusya Hükümetinin yıkılmasıyla birlikte yerine Duma Komitesi kurulmuştur. Akabinde oluşturulan Geçici hükümet ülkenin içinde bulunduğu siyasi ve sosyal krizlere çözüm üretememiştir. Şubat devrimi ile birlikte Rusya’da bir burjuva sınıfı kurularak işçi sınıfı sömürülmek istenmiştir. Ekim ayına kadar ülkede süregelen reform hareketleri ile birlikte sorunlara çözüm yolları aranmıştır. Kurulan Geçici Hükümetin mevcut sorunlara çözüm üretememesi siyasi ve sosyal krizin bir süre daha devam etmesine neden olmuştur. Birinci dünya savaşının devam ettiği 14 Eylül 1917 tarihinde Almanlara karşı alınan yenilgi ülkede yeni ayaklanmaların çıkmasına yol açmıştır. Bu gelişmeler hükümetin düşmesine neden olmuştur. İçinde bulunulan bu siyasi buhranı fırsat bilen Lenin, halkında büyük oranda desteğini alarak Bolşeviklerin iktidara gelmesini sağlayacak birtakım faaliyetlerde bulundu. Bu doğrultuda “Askeri Devrim Komitelerini” kuran Lenin, 7 Kasım 1917 yılında Hükümete düzenlenen darbeye birlikte resmen Bolşeviklerin İktidar olmasını sağladı⁹⁹.

Çarlık Rusya imparatorluğunun yıkılarak yerine Sovyet Rusya’ sının inşa edilmek istendiği dönemde siyasi kargaşadan faydalanmak isteyen işgal altındaki Türk ve Müslüman Devletler bağımsızlıklarını ilan etmiştir. Türk ve Müslüman kimliğine sahip Türkistan halkı yaklaşık olarak üç asırdır devam eden Rus emperyalizmine karşı bağımsızlık mücadelelerine bu dönemde hız kazandırmıştır. Bolşevikler ise bu yeni dönemde emperyalist özellikler taşıyan ideolojilerini Türkistan’da yayarak güçlenmeyi hedeflemiştir. Bu amaca yönelik olarak Lenin ve işbirlikçisi Stalin, Türkistan’da eskiden Çarlık Rusya İmparatorluğunun Rus olmayan halklara karşı izlemiş oldukları şiddete ve baskıya dayanan politikaların aksine daha ılımlı ve yumuşak bir politika izleme kararı almıştır. Bu karara istinaden 3 Aralık 1917 yılında “Doğu illeri ve Rusya Müslümanları” isimli bir bildiri yayınlanmıştır. Türk ve Müslüman ahaliyi ilgilendiren bildiride şu ifadeler yer verilmiştir:¹⁰⁰

“Camileri, Çar Hükümeti tarafından imha edilen siz ey Maverayı Kafkasya Türk ve Tatarları bundan sonra milli ve medeni müesseseleriniz serbest ve masundur. Milli hayatınızı istediğiniz gibi kurunuz. Hatta isterseniz Rusya’dan ayrılınz”¹⁰¹.

⁹⁹ Nurpeiis, **a.g.t.**, s. 12-16.

¹⁰⁰ Erol Kürkçüoğlu, “Rus Emperyalizmi ve Panslavizm”, **A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, S. 15, Erzurum 2009. s. 350.

¹⁰¹ Kürkçüoğlu, **a.g.m.**, s. 350.

Lenin ve yandaşları Bolşevizm hareketini Türkistan’da yaymak için yerli halka önceleri iyi davranarak onların güvenini kazanmayı hedeflemişlerdir. Bolşeviklerin, siyasi ve ekonomik çıkarları için Türkistan halkına karşı eski Çarlık Rusya Hükümetinin aksine iyi bir tutum sergilemeleri kısa bir süre ile sınırlı kalmıştır. 1920 yılına gelindiğinde Kızıl Ordu, Batı Türkistan’ı işgal ederek buradaki Müslüman Türk devletlerinin siyasi varlığını ortadan kaldırmıştır¹⁰².

Lenin ve destekçilerinin öncelikli hedefi, ihtilal den sonra Rusya’da kendi siyasi ideolojilerinin yayılması ve güç kazanması için mücadele etmektir. Türkistan’da da Bolşevizm’i yayarak bölgede siyasi bir güç haline gelmek bu hedefin bir parçasıydı. Şubat 1919 yılında Lenin önderliğinde Rusya’da Moskova kongresi düzenlenmiştir. Lenin bu kongreye 1917 devrimi sonrası Rusya’dan ayrılarak muhtar cumhuriyet statüsüne kavuşmayı bekleyen liderleri çağırmişti. O dönemde Sovyet Milletler Komiserliği makamının başında bulunan Stalin ise; yıkılan Çar idaresinin Türkistan da eskiden titizlikle yürüttüğü Ruslaştırma faaliyetlerini gizliden yürüterek plan ve proje faaliyetlerine girişmişti. Kongreye katılan Türk ve Müslüman olan liderler Rusya’nın kendilerine siyasi bir imtiyaz vermeyeceğine kanaat getirmiştir. Çar hükümetinin yıkılışı ile birlikte daha özgür ve bağımsız hareket etmeye çalışan Türk halkları kurdukları siyasi partilerle de bağımsızlık mücadelesi vermeye devam etmiştir. Rusya’nın emperyalist tutumuna karşı Kazak Türklerinin kendi siyasi sosyal ve ekonomik çıkarlarını savunmak için kurduğu Alaş Orda Partisi bunların başında gelir¹⁰³.

Basmacılar, Türkistan’ın bağımsızlık mücadelesine hizmet etmiş ve içerisinde birçok aydın ve önderin bulunduğu bir teşkilattır. Türkistan’da bir “Pan-Türkistan Cumhuriyeti” kurmaya çalışan ulusal bir kurtuluş hareketidir. Pan-Türkizm diye de adlandırılan harekete Sovyet Rusya yöneticileri karşı çıkmıştır. Türkistan’ın bütünleşmesini kendilerine bir tehdit unsuru olarak gören Bolşevikler, Basmacıların bu hareketini engellemeye çalışmıştır. Bolşevikler bölgenin siyasi, ekonomik ve sosyal yapısının parçalanarak kendi güdümlerinde tekrar yapılanmasını sağlamak istiyorlardı. Böylece Bolşevikler, Türkistan topraklarında Marksist-Leninist ulusal kimlik projesini daha rahat bir şekilde uygulamayı hedefliyorlardı¹⁰⁴.

¹⁰² Kürkçüoğlu, **a.g.m.**, s. 350.

¹⁰³ Gündüz, **a.g.m.**, s. 4.

¹⁰⁴ Rafis Abazov, “Sovyet Sisteminde Kırgızistan: Milli Devletin İnşası ve Milli Kimliğin Doğuşu”, Çev. Çağlar Enneli, **Türkler Ansiklopedisi**, C. 19, s. 529.

Sovyet idarecileri Basmacılara karşı askeri faaliyetleri sürdürürken diğer yandan da onların gelişmesini ve güçlenmesini engelleyecek birtakım kanunlar hazırlamıştır. Bu amaçla 8 Ağustos 1919'da Sovyet idarecileri tarafından Türkistan'da bağımsızlık mücadelesi veren kişilere karşı "Türkistan Cephesi" oluşturulmuştur. Sovyet idarecileri, Türkistan'da kendi ideolojilerinin yayılıp güçlenebilmesi için gerek askeri gerekse siyasi yöntem ve politikalarla hedeflerine ulaşmaya çalışmıştır¹⁰⁵.

Sovyet yöneticileri, Türk halkları arasında güçlenen milli birlik ve beraberlik şuurunu yok etmek için, halkları birbirine düşman göstererek onları kışkırtmaya çalışmıştır. Eski Çar idaresi Türkistan'da oluşabilecek bir Türk Birliğine karşı, Türk hanlıklarını birbirine düşürerek aralarında rekabet ortamı oluşturmaya çalışmıştır. Sovyet idarecileri, Çarlık Rusya İmparatorluğunun yıkılışının akabinde bu yöntem ve uygulamayı aynı şekilde devam ettirmiştir¹⁰⁶.

1924 yılının Mayıs ayında Taşkent'te düzenlenen Türkistan Birlik Kongresinde gerilimin artmasına neden olan birlik aleyhtarları Rus yanlısı bir politika izleyerek komünist partilerle işbirliği içerisine girmişlerdir. Bu durumu fırsata çeviren Rus Komünist Parti yetkilileri 12 Haziran 1924'te her Türk boyuna ayrı bir cumhuriyet statüsü vererek onların bütünleşmesine engel olmuştur. Rusya'nın çıkarları doğrultusunda oluşturulan bu yeni siyasi ortam Türkistan'da uygulanması planlanan asimilasyon hareketlerine kolaylık sağlamıştır¹⁰⁷.

1917 İhtilali, Sovyet Rusya'sında sadece siyasi alanda değil ekonomik ve sosyal alanda da birçok değişikliği beraberinde getirmiştir. Farklı alanlarda yapılan çeşitli köklü reformlarla değişimin mutlak bir şekilde sürdürülmesi öngörülmüştür. İhtilal ile birlikte feodalizmden sosyalizme geçiş süreci başladı. Yeni ideoloji halkın ilgi ve ihtiyaçlarını karşılamaktan yoksundu. 1918-1921 yılları arasında Rusya'da meydana gelen iç savaş ortamı toplum üzerinde baskı ve şiddetin giderek artmasına neden olmuştur. Birinci dünya savaşı bütün ülkeleri siyasi, ekonomik ve sosyal alanda derinden etkilemiştir. Rusya bu doğrultuda 15 Aralık 1917 tarihinde Brest-Litovsk adlı ateşkes antlaşmasını imzalayarak savaşın olumsuz etkilerinden kurtulmaya çalışmıştır. Almanlara karşı alınan yenilgiler ve sonrasında imzalanan ateşkes

---

¹⁰⁵ Özbay, **a.g.e.**, s. 50.

¹⁰⁶ Gündüz, **a.g.m.**, s. 4.

¹⁰⁷ Gündüz, **a.g.m.**, s. 4.

antlaşmasına verilen tepkiler iç muhalefette geniş yankı uyandırmıştır. Bolşevik ordusu kendisine karşı muhalefet oluşturan tüm unsurlarla mücadele yoluna girmiştir. Yaşanan bu iç isyanda yaklaşık olarak “13 ile 20 milyon arasında” insanın hayatını kaybettiği belirtilmektedir¹⁰⁸.

Devrim ile birlikte Çarlık Rusya Hükümetinin otoritesine son verilmiştir. Bunun yerine Halk Komiserlerinin otoriteleri güçlendirilmek istenmiştir. Sosyal ve siyasi anlamda büyük değişikliklere yol açacak önemli gelişmelerden bir diğeri ise “Ortodoks Hıristiyanlığının yerine, Rusya’nın yeni laik inancı olarak, ateist komünizm getirildi”¹⁰⁹.

Lenin ile başlayan Stalin ile devam eden baskı ve zulme dayanan devlet idaresi, mevcut bütün devlet kurumlarını ve toplumların siyasi ve kültürel yapısını kendi menfaatleri doğrultusunda değiştirmeye çalışmıştır. Lenin’in “din halkları uyutan bir afyondur” sözü, onun dini inançlara karşı tutumunu açıkça ortaya koymaktadır. Bu doğrultuda dini inanç esasına dayalı gerçekleştirilen tüm politikalarda ve faaliyetlerde dinsizliğe teşvik edici uygulamalara yer verilmiştir. Bu dönemde Sovyet insan tipinin oluşturulması için, işgal altında bulunan toplumların siyasi ve kültürel bütün değerleri yok edilmek istenmiştir. İbadethaneler kapatılarak inanç özgürlüğü engellenmek istenmiştir. Sovyet yöneticileri toplumun maddi ve manevi bütün değerlerini yok ederek kendi menfaatleri doğrultusunda toplumu yeniden yapılandırmaya çalışmıştır¹¹⁰.

Bu yeniden yapılanma sürecinde yerel halkın ilgi ve ihtiyaçları göz önünde bulundurulmamıştır. Bolşevikler modernleşme süreci adı altında köklü reformlar ile Orta Asya’da kendi otoritelerini kurmayı ve güçlendirmeyi planlamışlardır. Bolşevikler, Orta Asya’da uygulanması planlanan reformlara gerekçe olarak siyasi ve sosyal alanda geri kalmışlığı hedef göstermişlerdir. Moskova tarafından tek taraflı olarak gerçekleştirilmeye çalışılan modernleşme süreci Rus kültürü ve Avrupalı Komünistlerin değerleri ile şekillendirilmeye çalışılmıştır. Orta Asya’ya yeniden kimlik kazandırma politikası beraberinde birçok siyasi ve sosyal değişimi beraberinde getirmiştir. Bolşevikler, kendi siyasi amaçları doğrultusunda Orta Asya’da ulusal

¹⁰⁸ William Woodruff, **Modern Dünya Tarihi**, Çev. Hale Vardar – Arda Vardar, Birinci Baskı, Pozitif Yayınları, Mart 2010, s. 252.

¹⁰⁹ Woodruff, **a.g.e.**, s. 252.

¹¹⁰ Nadir Devlet, **Millet ile Sovyet Arasında 1917 Ekim Devriminde Rusya Türklerinin Varoluş Mücadelesi**, Birinci Baskı, Başlık Yayın Grubu, İstanbul 2011, s. 195.

cumhuriyetlerin kurulmasını sağlayarak otoriterlerini güçlendirmeye çalışmıştır. Türkistan'da bölünmelere neden olan bu siyasi hareket, Bolşeviklerin Türkistan birliğini engellemeye yönelik adımlardan sadece biridir. Orta Asya'da modernleşme süreci adı altında asimilasyon hareketleri titizlikle yönetilmeye çalışılmıştır. Yıkılan Çar hükümetinin baskı ve şiddete dayalı asimilasyon hareketlerini devam ettirmeye çalışan Sovyet liderleri, bu süreçte farklı uygulamalarla amaçlarını gerçekleştirmeye çalışmıştır¹¹¹.

Lenin döneminde Sovyetler bir yapılanma sürecine girmiştir. Stalin döneminde bütün komünist parti liderleri Moskova'ya tam bağımlı hale getirilmiştir. Stalin'in emirlerine uymayan liderlerin çoğu öldürülmüştür. Bir kısmı ise hapishanelere ve sürgün bölgelerine gönderilmiştir. Yerel halka uygulanan baskı ve şiddet politikaları Stalin döneminde daha da artmıştır. Stalin kendi idaresi altında bulunan halkların içerisinde devlet olabilme kabiliyetinin sadece Rus halkında olduğunu savunmuştur. Bu doğrultuda Rus olmayan halkların belirli bir tarihinin olmadığı savunularak izlenen politikalarda eşitlik ilkesi ihlal edilmiştir. Sovyet yapılanması Rus kültür ve idaresinin egemen olduğu bir yapılanmayı öngörmüştür¹¹².

1917-1926 yılları aralığı Bolşeviklerin meşruiyet kazanmaları için dinden yararlandıkları bir dönem olarak değerlendirilmektedir. Sovyet yöneticileri bu dönemde Türkistan'da uyguladıkları din politikalarının bir sonucu olarak İslam dininin Türkistan'daki birleştirici gücünü ve etkisinin azaltarak yok olmasını sağlamaya çalışmışlardır. Dil alanında yapılan yeni kanuni düzenlemelerle de yerel diller Rusçanın etkisi altında kalmaya maruz bırakılmıştır. Açılan Rus okullarında Türkistan halkı bu dil politikası etrafında yetiştirilmeye çalışılmıştır. Sovyetlerin sosyal ve kültürel alanda yaptıkları bu reformlar Türkistan halkının yüzyıllar boyu süregelen örf adet ve geleneklerini değiştirmeyi amaçlamıştır¹¹³.

2 Aralık 1917 tarihinde Lenin ve Stalin tarafından imzalanarak yayınlanan "Doğu illeri ve Rusya Müslümanları" adlı bildiriye istinaden bazı Türkistanlı aydınlar Bolşeviklerle birlikte hareket etmeye başlamıştır. Bolşevikler, ihtilal ile birlikte eski Çar idaresi altında bulunan halkların isterlerse Rusya'dan ayrılarak bağımsız birer devlet olabileceğini savunmuştur. Bolşevikler bu hareketleriyle yeni rejimin ilgi

¹¹¹ Altynbek Joldoshev, "Kabilecilik, Bölgecilik ve Etnisite: Kırgız Kimliği Üzerine Çalışmalar", **Orta Asya ve Kafkasya Araştırmaları Dergisi**, C. 8, S. 15, 2013, s. 122-124.

¹¹² Altynbek Joldoshev, **a.g.m.**, s. 122-124.

¹¹³ Füsün Kara, "1917 Bolşevik İhtilali'ndeki Hayal Kırıklığı ve Türkistan Türkleri", s. 16.

duyulup yayılmasını sağlamaya çalışmışlardır. Bir süre Bolşeviklerin etkisi altında kalan bu aydınların başında Sultan Galiyev gelmektedir. Komünist yapılanmanın içerisinde yer alan Galiyev, Bolşeviklerin Rusya’da ve Türkistan da otoritelerini arttıktan sonra baskı ve şiddete dayanan tutumları karşısında Bolşeviklerin gerçek niyetini anlamıştır¹¹⁴.

3 Aralık 1917 tarihinde yayınlanan ve içerisinde Rus olmayan halkların geleceğine yönelik önemli kararların alındığı bildiri, Bolşeviklerin güçlenmeye başlamasıyla birlikte tüm önemini kaybetmiştir. Bolşevikler bu güç ile birlikte bildiride beyan edilen gerçekleşmesi planlanan tüm politikaların aksine bir politika izlenmiştir. Emperyalist tutum ve davranışlar sergilemeye başlayan Bolşevikler, zamanla yeni rejimin yayılmasına ve güçlenmesine destek olan komünist parti liderlerini ve mensuplarını da etkisiz hale getirmeye çalışmıştır¹¹⁵.

Yeni rejim taraftarı yöneticilerin belirli bir siyasi güce ulaştıktan sonra Rusya’da ve Rusya’nın işgali altındaki tüm bölgelerde uygulamaya koyduğu değişikliklerden biri de toplumu yakından ilgilendiren din ve inanç ile ilgili esaslardır. 23 Ocak 1918’de Sovyet Halk Komiserleri tarafından yayınlanan siyasi nitelikli kararlarla birlikte dinin laikleştirilmesi sağlanmaya çalışılmıştır. Yayınlanan bildiriyle birlikte Kiliseye bağlı olarak faaliyet gösteren eğitim-öğretim kurumlarının Kilisenin etki ve denetiminden kurtulması sağlanmaya çalışılmıştır¹¹⁶.

Yeni rejim taraftarları yeni kararların uygulanmaya konulmasıyla birlikte kendi siyasi otoritelerini de arttırmayı planlamıştır. Yine bu hedefler ve politikalar çerçevesinde 18 Şubat 1918’de tüm Rusya halklarını sosyal alanda etkileyecek büyük kararlar alınmıştır. Bu kararlar ile birlikte devletin bundan sonraki süreçte din konusunda tarafsız kalacağı, herhangi bir din kurumuna maddi ve manevi yardım vermeyeceği, dini eğitimlerin artık verilmeyeceği ifade edilmiştir. İnsanların dini inanç ve özgürlüklerine kısıtlamalar getirilmiştir. Yeni ibadetlerin açılması, dini merasimlerin yapılması hatta ibadet yapılması dahi yasaklanmıştır. Mevcut ibadethanelerin çoğu da ilerleyen zamanda kapatılarak faaliyetlerine son verilmiştir.

---

¹¹⁴ Mehmet Yüce, “Türkistan Birliği Fikrinin Tarihsel Gelişimi ve Gerçekleşebilirliği”, **Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı**, S. 185, Nisan 2010, s. 180.

¹¹⁵ Yüce, **a.g.m.**, s. 180.

¹¹⁶ Uçar, **Dış Türkler – Türk Dünyasının Parlayan 5 Yıldızı Orta Asya Türklüğünün Tarihsel ve Kültürel Yapısı**, s. 56.

Eğitim ve ğretim müfredatlarında da köklü değişiklikler yapılarak din eğitiminin verilmesi yasaklanarak din dersleri okul müfredatlarından ıkarılmıřtır¹¹⁷.

1928 yılına gelindiğinde dini eğitim ve ğretim faaliyetleri yürüten bütün kuruluşlar kapatılmıştır. Bolşevikler bu hareketleriyle birlikte, halkların kültürel asimilasyona uğratılarak kendi siyasi menfaatleri doğrultusunda toplumu yeniden yapılandırılmasını sağlamaya çalışmıştır. Sovyet Rusya Müslümanlarına karşı yürütülen baskı ve şiddete dayanan tüm faaliyetlerde Stalin döneminde büyük bir artış grlmştir. Yapılan katliam ve soykırımlarla birlikte insanlar adeta bir ölüm kalım mücadelesi içerisinde yaşamaya mecbur bırakılmıştır. Devrim sonrası belirli bir siyasi ve askeri güce ulaşan Bolşevik yöneticileri ve onun destekçileri gerek Rusya'da gerekse işgal altında bulunan tüm topraklarda halkın ihtiyaçlarını gözetmeksizin kendi menfaatleri doğrultusunda hareket etmeye alıřmıřtır¹¹⁸.

Yıkılan eski arlık Rusya imparatorluğunun Rus olmayan halklara karşı uygulamış olduğu asimilasyon politikaları ve bu doğrultuda hükümet tarafından yapılan araştırma ve incelemeler, Sovyet yöneticileri tarafından bir birikim olarak değerlendirilmiştir. Siyasi, ekonomik, coğrafı, dini ve kültürel alanlarda önceden yapılan bu n çalışmalar uygulanması planlanan tüm politika ve faaliyetlere kaynaklık etmiştir. Çarlık Rusya hükümetinin baskı ve şiddete dayanan politikalarına karşı gerek Rus halkı gerekse Türkistan halkı ve yöneticileri arlık hükümetinin zulmüne karşı Bolşevikleri desteklemiştir. Rusya'da yaşayan halklar, Bolşeviklerin başa geçmesiyle birlikte toplumdaki adaletsizliğin, huzursuzluğun ve güvensizliğin ortadan kalkacağını dşnmştir. Bolşeviklerin iktidara gelmesini bir kurtuluş olarak gören halklar buna benzer gerekçelerden dolayı yeni rejimi desteklemiştir. Devrimi gerçekleştiren liderler yeni rejimin güçlenerek yayılabilmesi için önceleri halka iyi davranmışlardır. Yayınlanan bildiri ve genelgelerle halkın ilgi ve ihtiyaçları doğrultusunda yeni reformlar yapılacağı vaadinde bulunulmuştur. Zamanla gerekli siyasi ve askeri güce ulaşan Bolşevik liderleri, sözlerinde durmayarak halkın geleceğini kendileri tayin etmeye çalışmıştır. Yıkılan arlık Rusya Hükümetinin aksine halklara uygulanan

¹¹⁷ Uçar, **Dış Türkler – Türk Dünyasının Parlayan 5 Yıldızlı Orta Asya Türklüğünün Tarihsel ve Kültürel Yapısı**, s. 56.

¹¹⁸ Uçar, **Dış Türkler – Türk Dünyasının Parlayan 5 Yıldızlı Orta Asya Türklüğünün Tarihsel ve Kültürel Yapısı**, s. 55.

baskı ve şiddete dayanan emperyalist yaklaşımları daha da artmıştır. Toplumun mevcut bütün sosyal ve siyasi değerleri yok edilmek istenmiştir¹¹⁹.

Sovyet yönetimi Türkistan'da İslam medeniyeti ve kültürünü ortadan kaldırmak için giriştiği mücadelede farklı yöntem ve teknikler kullanmıştır. Camilerin ve İslam kültürünün önemli bir eğitim kurumu olan medreselerin bu doğrultuda kapatılarak faaliyetlerine son verilmiştir. 1917 yılında Türkistan topraklarında 26 bin kadar cami faaliyet gösterirken 1985 yılına gelindiğinde ise bu rakam 400'e kadar gerilemiştir. Medreseler kapatılarak yerlerine Rus okulları açılmıştır. Yeni müfredat ve kitapların içeriği Rus kültür ve düşünce yapısını yaygınlaştırıcı nitelik taşımaktaydı. Türkistan'ı Ruslaştırma siyasetinin bir sonucu olarak izlenen bu politikalar bir devlet politikası haline getirilmiştir¹²⁰.

Rusya, Birinci dünya savaşının olumsuz sonuçlarından büyük ölçüde zarar görmüştür. Cepelerde alınan askeri yenilgiler toplum içinde ayaklanmaları ve huzursuzlukları da beraberinde getirmiştir. Aynı zamanda 1917 Bolşevik ihtilali sonrası yaşanan iç savaş sırasında yaşanan sıkıntılarla da mücadele etmek zorunda kalmıştır. Yaşanan bu olumsuz gelişmeler toplumu yakından etkilemiştir. İç savaş döneminde yaklaşık 17,5 milyon insan yaşadığı bölgeyi terk ederek farklı bölgelere göç etmek zorunda kalmıştır. Özellikle ihtilalin baş gösterdiği Moskova ve Petrograd şehirleri başta olmak üzere birçok şehirde yoğun bir iç göç hareketi yaşanmıştır. 1921 ve 1922 yılları arasında yaşanan salgın hastalıklar ve kıtlıklar neticesinde 13 milyon kadar insan hayatını kaybetmiştir. Yaşanan ekonomik sıkıntılar halkı açlık ve sefaletle sürüklemiştir. Siyasi, askeri, ekonomik ve sosyal alanlarda birçok siyasi krize neden olan gelişmelerin yaşanmasında Sovyet yöneticilerinin izlemiş olduğu yanlış tutum ve davranışlar etkili olmuştur. Sovyet idarecilerinin baskı ve şiddete dayanarak izlemiş olduğu politikalar toplumda güven ve huzurun kaybolmasına neden olmuştur¹²¹.

1917 ihtilali ile sömürgeci anlayışa sahip olan Çarlık Rusya İmparatorluğunun yıkılması ile iktidarı ele geçiren Bolşevikler, Çar idaresi altında egemenliğini devam ettiren halkların umudu olmuştur. Ancak Bolşeviklerde

¹¹⁹ Şahin, a.g.m., s. 292.

¹²⁰ Haluk Ölçekçi, **Kazakistan'da Sovyet İnsanı Oluşturma Süreci**, Birlik Yayıncılık, Ankara 2007, s. 76.

¹²¹ Alper İpek, "Sovyetler Birliği'nin Dağılması Karşısında Sovyet İnsanının Tepkisizliğinin Nedenleri", **Savunma Bilimleri Dergisi**, C. 14, S.1, Mayıs 2015, s. 92.

uyguladığı siyasi, ekonomik, sosyal ve kültürel alanlarda izlediği politikalarla bu sömürgeci anlayışı devam ettirmiştir. Bu yeni dönemde Çar'ın mutlak otoritesini yerini Sovyet halk komiserleri almıştır. Lenin ve Stalin döneminde uygulanan baskı ve şiddete dayanan uygulamalar yüzünden devrim bir umut olmaktan çok uzaktı¹²².

2.3. SSCB VE TÜRKİSTAN MİLLİ CUMHURİYETLERİ'NİN KURULUŞU

Çarlık Rusya imparatorluğunun yıkılmasına neden olan 1917 ihtilali, Rusya da ve Rusya'nın işgali altında bulunan diğer devletlerde siyasi, ekonomik ve sosyal alanlarda birtakım önemli değişikliklerin yaşanmasına neden olmuştur. İhtilal sonrasında Lenin ve Stalin tarafından yayınlanan ortak bildirimlerde Rus ve Müslüman olmayan halkların artık bağımsız birer devlet olabileceği açıkça ifade edilmiştir. Devrim ile birlikte iktidar olan Bolşevikler bu hareketiyle yeni rejim hareketinin güçlenmesi ve yayılmasını sağlamaya çalışmıştır. Önceleri halka karşı iyimser bir politika izleyen Bolşevikler zamanla menfaatleri gereği bu tutum ve davranışlarını değiştirmişlerdir. Bolşevikler siyasi otoritelerini arttırmak için Rusya da yaşayan halklara karşı baskı ve şiddete dayanan emperyalist tutum ve davranışlarını faaliyete geçirmişlerdir¹²³.

1917 Ekim ihtilalinin başarıya ulaştığı gün Bolşevik lideri Lenin'in yönetimi altındaki Halk Komiserler Kurulu, iktidarın Sovyetlere geçtiğini ilan etmiştir. Sovyet idarecileri yıkılan eski Çarlık Rusya İmparatorluğunun altında yaşayan milletlerin dağılmasını istemiyordu. Milletlerin birlik ve bütünlüğünü tekrar sağlamak için Sovyet yönetimi yayınlanan "Toprak" ve "Barış" kararnameleri ile buna engel olmaya çalıştı. Rusya'da yaşayan bütün milletlere haklarının sağlanacağı doğrultusunda vaadlerde bulunulmuştur. Ancak Sovyet iktidarının, komünist bürokrasinin diktatörlüğüne dönüşmesiyle birlikte verilen sözler yerine getirilmeyerek Türkistan'daki Rus sömürüsü şiddetlendirilerek devam ettirilmeye çalışılmıştır. 15-22 Kasım 1917 tarihleri arasında Türkistan'ın Taşkent vilayetinde Bütün Türkistan Sovyetlerinin III. Kurultayı toplanarak önemli kararlar almıştır. Kurultay üyeleri,

¹²² Woodruff, **a.g.e.**, s. 252.

¹²³ Abdulvahap Kara, "Türkistan'da I. Dünya Savaşının Etkileri ve Türk Sovyet Cumhuriyetlerinin Oluşumu", **Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı**, S. 213, Aralık 2014, s. 24.

Petrograd'ın merkezi iktidarını ve onun Sovyet şeklini kabul eden esasları kabul etmiştir¹²⁴.

1917 Bolşevik İhtilali sonrası Türkistan coğrafyasının farklı bölgelerinde Türkistan muhtar cumhuriyetleri kurulmaya başlamıştır. Türkistan da oluşturulan bu yeni siyasi yapılanma Türkistan aydınları ve liderleri tarafından desteklenmiştir. Türkistan'ın bağımsızlık sürecine hizmet eden siyasi parti ve kuruluşların başında Alaş Orda Partisi ve Basmacı Hareketi gelir. Bolşevikler Türkistan da ihtilal sonrası kurulan muhtariyetlere karşı silah gücüyle mücadele etmeye başlamıştır. 1918 yılına gelindiğinde Bolşevikler kızıl ordu birliklerinin de desteğiyle bu muhtariyetlere son vermiştir¹²⁵.

Çarlık Rusya imparatorluğunun yıkılmasına ve Bolşeviklerin iktidara gelmesine destek veren Türkistanlı sosyalist aydınlardan biri de Turar Rıskulov dur. Rıskulov Rusya'nın işgali altında yaşayan Türklerin birlik ve beraberliğinin sağlanması için Bolşeviklere karşı mücadele veren Türkistanlı aydınların başında gelir. Rıskulov, 1920 yılında Bolşeviklerin en önemli liderleri olan Lenin ve Stalin'e Türkistan Birliğinin kurulması fikrini teklif etmiştir. Bolşevikler Rıskulov'un bu teklifine şiddetle karşı çıkmıştır. Çünkü Bolşevikler, Türkistan'ın Marksizm ve Leninizm ideolojileri temelinde şekillenmesini sağlayarak bölgenin Ruslaştırılmasını sağlamak istiyordu¹²⁶.

Moskova yönetimi, Türk boyları arasında oluşabilecek bir bölgesel ve siyasi birlikteliğe karşın, Türkistan'da etnik özerk bölgelerin kurulmasına doğrudan destek vermiştir. Türkler arasında siyasal, sosyal ve kültürel birliği yok etmek amacıyla Türkistan topraklarında farklı sosyalist cumhuriyetlerin kurulmasına yönelik siyasi adımlar atılmıştır. İdil-Ural ve Türkistan toprakları, Sovyetlerin “böl ve hükmet” politikası çerçevesinde şekillendirilmek istenmiştir. İdil-Ural topraklarında Başkurd ve Tatar Türkleri arasında çekişmelerin yaşanması ve siyasi rekabetin oluşması amacıyla 23 Mart 1919 tarihinde Başkurdistan Muhtar Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti, 27 Mayıs 1920 tarihinde ise Tataristan Muhtar Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti adı altında iki farklı sosyalist cumhuriyet kurulmuştur¹²⁷.

¹²⁴ Füsün Kara, “1917 Bolşevik İhtilali’ndeki Hayal Kırıklığı ve Türkistan Türkleri”, s. 17.

¹²⁵ Abdulvahap Kara, **a.g.m.**, s. 24.

¹²⁶ Abdulvahap Kara, **a.g.m.**, s. 24.

¹²⁷ Timur Kocaoğlu, “Rus İhtilalleri ve Türk Halkları / Sovyetler Birliği’nin Yayılma Siyaseti (1905-1991)”, **Türkler Ansiklopedisi**, TTK, C. 18, Ankara 2002, s. 747.

Bolşevikler, Türkistan'ın bölünerek farklı Türk devletlerine dönüştürülmesini sağlamaya çalışmıştır. Bolşevikler bu planlarıyla Türkler arasında ortak kültürel değerleri yok etmeyi amaçlamıştır. Bolşevikler, Türkistan'ın parçalanmasıyla oluşturulacak yeni siyasi yapılanmanın aynı zamanda, bölgede uygulanması planlanan asimilasyon planlarına da yön vereceği görüşündeydi. Lenin, 22 Haziran 1920 tarihinde Türkistan'ın parçalanarak yeni devletlerin kurulma sürecinin hızlanması için gerekli idari birimlere talimat vermiştir. Türkistan'ın parçalanarak yeniden şekillendirilmesinde farklı etnik esaslar göz önünde bulundurulmak istenmiştir. Bolşevikler bu hareketiyle Türkistan da oluşabilecek bir Türkistan birliğine engel olmak istemiştir. 1924 yılının eylül ayında Türkistan'daki mevcut hanlıklar ortadan kaldırılarak yerine Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri kuruldu. Oluşturulan bu yeni siyasi yapılanma içerisinde Kazaklar, Türkmenler ve Özbekler Rusya Federatif Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti bünyesinde yer alarak, farklı Sovyet Sosyalist Cumhuriyetlere bölünmüştür. Kazak Türklerini “Kırgızlar” olarak adlandıran Sovyet idaresi 1925 yılında yapılan yeni düzenlemelerle bu hatayı düzeltmeye çalışmıştır. Kırgızlar ise “Kara Kırgızlar” diye adlandırılmıştır¹²⁸.

Sovyet yönetimi kendi idaresi altında bulunan toplulukların sınıflar arası milliyetçi ittifaklar kurarak kendisine başkaldırma ihtimalini engellemek için birtakım siyasi faaliyetlerde bulunmuştur. Bu doğrultuda 1924 yılında rejim içerisinde farklı etnik grupların yer aldığı bir Sovyetler Birliği yapılanması içerisine girmiştir¹²⁹.

Ruslar, Türk ve Müslüman kimliğine mensup kişileri potansiyel bir tehdit unsuru olarak algılanmıştır. Ruslar, özellikle Basmacı hareketi ile Türkler arasında güçlenen siyasi ve sosyal birlikteliği yok etmek amacıyla Türkistan'da Ruslaştırma ve böl ve yönet uygulamalarına hız vermiştir¹³⁰.

Sovyetlerin Orta Asya'da sınırları yeniden belirleme politikası sonucunda, Özbek Türkleri özellikle Fergana bölgesi başta olmak üzere Zereşan nehri, Çirçik nehrinin ve Amu Derya nehrinin bazı kolları üzerinde bulunan bölgelerde önemli tarım arazilerine sahip olmuşlardır. Kazak Türklerine, Sır Derya nehri boyunca yer

¹²⁸ Sefa Fuat Hekimoğlu, “Sovyetler Birliği Döneminde Kazakistan”, (Ed.) Savaş Kafkasyalı, **Bölgesel ve Küresel Politikalarda Orta Asya**, Hoca Ahmet Yesevi Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi, Ankara-Türkistan 2012, s. 397.

¹²⁹ Carter V. Findley, **Dünya Tarihinde Türkler – Asya'nın Bozkırlarından Avrupa'nın İçlerine**, Çev. Ayşen Anadol, Üçüncü Baskı, Timaş Yayınları, İstanbul 2012, s. 242.

¹³⁰ İdris Bal, “Sovyetlerin Ulusları Kontrol Yöntemleri: Türk Kökenli Veya Müslüman Unsurlara Özel Referanslar”, **Türkler Ansiklopedisi**, TTK, C. 18, Ankara 2002, s. 831.

alan zengin tarım arazileri bırakıldı. Tacikler ve Kırgızlar bu paylaşımlarda umduğunu bulamadılar. Kırgız Türklerine daha çok mera alanları ve Fergana vadisindeki verimli topraklardan çok az bir kısmı verilmiştir. Türkmenler ise o dönemde nüfusunun az olması nedeniyle, sınırların belirlenmesi uygulamasında etkili bir görüş bildirmekten uzak olmuşlardır. Yapılan bu yeni sınır düzenlemeleri sonrasında Semerkant ve Taşkent gibi şehirler Komünist Partinin önemli birer merkezi haline gelmiştir. Orta Asya’da sınırların yeniden belirlenmesi sonucunda Sovyet idaresi, siyasi ve ekonomik alanlarda büyük kazanımlar elde etti. Bazı bölgelerde yapılan toprak reformları halkın rejime karşı olan desteğini arttırmıştır¹³¹.

SSCB’nin Avrupa’ya pamuk ihraç etmesi için ayrılan verimli bu topraklarda pamuk üretimi artmıştır. Türkistan’ın parçalara ayrılarak bölünmesi Basmacılar Hareketi’nin dağılmasına neden olmuştur. Panislamist birlik hareketi de sınırların yeniden belirlenmesi politikası çerçevesinde kontrol altına alınmıştır. Vakıfların ve din adamlarının denetimi altında bulunan topraklar halk arasında yeniden dağıtılmıştır¹³².

Bolşevikler siyasi otoriteyi korumak amacıyla “Müslüman Kızıl Ordu” diye anılan güçlerin oluşturulmasına büyük önem vermiştir. Sovyet idaresi belirlenen yeni sınırlar içinde Komünist Partinin teşkilatlanması ve güç kazanması amacıyla ikna kabiliyetine sahip genç kişilerin Komünist partinin başına geçmesine sağlamıştır. 26 yaşında olan Ekmel İkrarov Özbek Komünist Parti Teşkilatının başına getirilmiştir. Hükümet ise 28 yaşında olan Feyzullah Hocayev’in yönetimi altında faaliyetlerini sürdürmüştür. Hocayev, Orta Asya’da sınırların yeniden belirlenmesinin nedenlerini şu maddeler halinde açıklamıştır:¹³³

1. *“Ulusal düşmanlıkları ortadan kaldırmak*
2. *Sovyet sistemini halka yaklaştırmak*
3. *Basmacılar hareketini yok etmek*
4. *Kızıl Ordu’nun işçi-köylü ulusal bölümlerini teşkilatlandırmak*
5. *Ülkenin ekonomik rehabilitasyonunu hızlandırmak*
6. *Sulama sistemini iyileştirmek ve pamuk üretimini arttırmak*

¹³¹ Gregory Gleason, “Orta Asya’da 1924 Sınır Düzenlemeleri: Modern Sınır İlişkilerinin Tarihi Boyutları”, **Türkler Ansiklopedisi**, TTK, C. 18, Ankara 2002, s. 858-859.

¹³² Gleason, **a.g.m.**, s. 858-859.

¹³³ Gleason, **a.g.m.**, s. 858-859.

7. *Toprak reformu yoluyla fakirlerin ve topraksızların durumlarını iyileştirmek*
8. *Kadınların özgürleşmesini hızlandırmak*
9. *Bölgenin mali durumunu iyileştirmek*
10. *Bölgenin kültürel gelişimini kuvvetlendirmek*
11. *Demiryolu ağını, posta ve telgraf haberleşmesi hizmetlerini geliştirmek*,¹³⁴.

Sovyet yönetimi, hem ideolojik hem de pratikte yarar sağlayacak amaçlar doğrultusunda Orta Asya'nın yeniden şekillendirilmesini sağlamaya yönelik adımlar atmıştır¹³⁵.

Komünizm ideolojisine hizmet eden, Komünist parti mensupları “sol” grup olarak nitelendirilmiştir. Sol kesim gruplarının içerisinde yer alan Özbek Komünist Parti Teşkilatında başında bulunan Türk asıllı, Feyzullah Hoca ile Ekmel İkrarov' da Stalin teröründen nasibini almıştır. Rus komünist arkadaşlarına gönülden bağlı olan bu kişiler 1938 yılının Mart ayında Moskova'da milliyetçi sıfatı ile suçlanarak idam edilmişlerdir. Türk Komünistler, Sovyet rejiminin güçlenmesi ile birlikte Sovyet faşizmi taraftarları tarafından tek tek mensubu olduğu komünist kurum ve kuruluşlardan tasfiye edilmiştir. Sürgüne göndermek, kurşuna dizmek ve idam ettirmek tasfiye sürecinde başvurulan başlıca cezai yöntemlerdi¹³⁶. Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri'nin başında bulunan liderlerin çoğu Rus asıllı kişilerden oluşmaktaydı. Örneğin 70 yıllık Sovyet döneminde, Kazakistan yönetiminin başında toplam yirmi liderden sadece dördü Kazak kimliğine mensup kişilerdi. (M.MIRZAGALİYEV, J.ŞAYAHMETOV, D.KONAYEV, N.NAZARBAYEV)¹³⁷.

Stalin, Kapitalizm yanlısı büyük emperyalist devletlerin yayılcı politikasının ancak, Rus Sosyalist Federatif Sovyet Cumhuriyetinin ve ona bağlı olan Sovyet cumhuriyetlerinin birlikte hareket etmesi sonucu engellenebileceğini savunmuştur. Sovyet cumhuriyetlerinin tek başlarına siyasi faaliyetlerde bulunulmasını kapitalist devletlerin çıkarına olabileceğini savunmuştur. Bu durumda bölgede istikrarsızlık ve güvensizlik durumunun oluşabileceğini düşünen Stalin, tek

¹³⁴ Gleason, **a.g.m.**, s. 858-859.

¹³⁵ Gleason, **a.g.m.**, s. 858-859.

¹³⁶ A. Zeki Veli Togan, **1929 – 1940 Seneleri Arasında Türkistan'ın Vaziyeti**, Türkistan-Bilik Yayınları, No:4, İstanbul 1940, s. 15.

¹³⁷ Membet Koygeldi, “İ. Stalin Jane Kazakistan”, **Şekerim – Gıllımi Tanımdık Jurnal**, Semey 2011, s. 32.

kurtuluş yolunun Sovyet cumhuriyetlerinin bir devlet bünyesinde birleştirilmesinin zorunlu olduğunu dile getirmiştir¹³⁸.

2.3.1. Sovyetlerin Milletler Meselesi

XIX. yüzyılda Çarlık Rusya İmparatorluğu topraklarının büyük bir kısmını Türk ve Müslüman ahalinin yaşadığı bölgeler oluşturmaktaydı. Çarlık idaresi Türkistan da etkin bir güç haline gelmek için bölgeyi işgal etmekle yetinmeyerek aynı zamanda bölgede huzursuzluğa ve güvensizliğe yol açacak politikalar izleyerek yerleşik halkı kendine bağımlı hale getirmeye çalışmıştır. Çarlık idaresi, Türk ve Müslüman olan halkın kültürel değerlerini yok ederek yerine Rus kültürünün egemen olduğu bir toplum yapısı oluşturma gayesi içinde olmuştur. Çarlık Rusya Hükümeti, Türk ve Müslüman kimliği yok etmek için siyasi, sosyal ve ekonomik alanda alınan kararlar doğrultusunda bölge halkını zor durumda bırakmaya çalışmıştır. Rus ve Hıristiyan olmayan toplumlara karşı uygulanan Ruslaştırma ve Hıristiyanlaştırma amacı güden asimilasyon hareketleri adeta bir devlet politikası haline getirilmiştir. Çar idaresinin Türkistan'da uyguladığı sömürü amacı taşıyan asimilasyon hareketleri aynı zamanda olası bir Türkistan birliğini engelleme özelliği de taşımaktadır¹³⁹.

Çar II. Aleksandr döneminde Türk ve Müslüman halkın ileride Çarlık idaresinin güvenliğini tehdit edebilecek bir düzeye ulaşmasını engellemek için dönemin akademisyen ve araştırmacılar tarafından bir takım planlar ve projeler hazırlatılarak, Türkistan'ın sistemli bir şekilde asimile edilmesi sağlanmaya çalışılmıştır. Bu çalışmalar sonucunda, Kazan Üniversitesinde Türk Lehçeleri ve ilahiyat alanında görev yapan Ortodoks Papazı Prof. N. İ. İlminskiy'in ortaya koyduğu proje kabul edilerek uygulanmaya konulmuştur. Rusya'nın Rus ve Hıristiyan olmayan diğer halklara karşı izleyeceği milliyetler politikası, İlminskiy metodunun kabul edilip uygulanması ile şekillenmiştir. İlminskiy metodu ile Türkistan ve Kafkaslarda yaşayan toplumların din, dil, örf ve adet gibi kültürel değerleri yozlaştırılarak yok edilmek istenmiştir. Böylece ortak bir kültür ve medeniyete sahip olan Türk boyları ve akraba toplulukları birbirlerine karşı yabancılaştırılarak yerine

¹³⁸ Josef V. Stalin, **Proletarya Devrimi Çağında Milli Mesele**, Çev. Şule Perinçek, İkinci Baskı, Kaynak Yayınları, Mayıs 1992, s. 49-50.

¹³⁹ Hasan Aksakal, "Stalin ve İkinci Dünya Savaşı Bağlamında Milliyetler Politikası", **Karadeniz Araştırmaları**, C. 6, S. 21, Bahar 2009, s. 23-24.

“suni “ halklar oluşturulmak istenmiştir. “Son aşamada ise siyasi ve stratejik bir mantıkla toprakların bölünüp ayrıştırılarak yönetilmesinin” sağlanması Çarlık Rusya İmparatorluğunun milliyetler politikasının ana hedefleri arasında yer almıştır¹⁴⁰.

Çarlık Rusya İmparatorluğu döneminde Rusya'nın “Milletler Zindanı” adı ile nitelendirilmesinin ana nedeni, Çarlık Rusya için önemli bir sorun haline gelen Milletler meselesinin henüz çözüme kavuşmamış olmasıdır. Sosyal adaletin ve eşitsizliğin ortadan kalkmaması toplumda huzur ve güvenin bozulmasına neden olmuştur. Giderek artan toplumsal sorunlar beraberinde siyasi ayaklanmaları ve krizleri de beraberinde getirdi. 1905 ve 1917 ihtilalleri sonrasında beliren sorunların başında Rusya'nın Milletler meselesi yer almaktadır. Çarlık Rusya İmparatorluğunun Rus olmayan milletlere karşı izlediği baskıcı politikalar, 1916 Türkistan milli istiklal ayaklanmasının yaşanmasına neden olmuştur. 1917 Şubat ihtilaline neden olan gelişmelerden biri devam eden I. Dünya savaşının olumsuz etkileri diğeri ise Milletler meselesinin büyük bir sorun haline gelmiş olmasıdır. İhtilal sonrası iktidarı ele geçiren Bolşevik rejimi aynı sorunlarla mücadele etmek zorunda kalmıştır¹⁴¹.

Rus olmayan milletlere karşı yürütülen politikaların hedefinde, Rusya'da yaşayan Türk ve Müslüman olan milletler ve Yahudi toplulukları vardır. Yahudiler Rus yönetimi ve halkı tarafından devamlı kısıtlamalara maruz kalmıştır. Çarlık Rusya döneminde Yahudilerin sosyal hayatlarına da müdahale edilmiştir. Örneğin, Yahudilerin geçimlerini sağlayabilecekleri meslek kolları, Çar idaresi tarafından sınırlandırılmıştır. Sosyal eşitsizliğin önemli bir sorun haline geldiği 1917 ihtilal döneminde Yahudiler, Çar yönetiminin yanlış politikalarına karşılık olarak ihtilalci grupları desteklemeye çalışmıştır. Rusya'da yaşayan Yahudi toplumunun önde gelen isimlerinden Zinovyef, Kamenef, Trotcki, Litvinof, Sverdlof, Kaganoviç gibi kişiler Bolşeviklere İhtilal döneminde öncülük ve yardım etmişlerdir¹⁴².

Çar idaresi Müslümanlara karşı izlediği asimilasyon politikalarında tam anlamıyla bir başarı sağlayamamıştır. Bunun birçok nedeni vardır. İslam kültür ve medeniyetinin köklü ve güçlü bir geçmişe sahip olması, Çar idaresinin asimilasyon faaliyetlerinin amacına ulaşmasını engelleyen en büyük özellik olmuştur. Ayrıca Rusya'nın izlemiş olduğu milletler politikasına karşılık olarak, Türkistan aydınlarının

¹⁴⁰ Aksakal, **a.g.m.**, s. 23-24.

¹⁴¹ Tahir Çağatay, **Sovyet Rusya'da Milletler Meselesi Çözölmüş Müdür?**, Yaş Türkistan Yayını, S. 21, Ankara 1971, s. 3.

¹⁴² Çağatay, **a.g.e.**, s. 3.

toplum içerisinde birlik ve beraberlik duygusunu geliştirecek türde faaliyetlerde bulunması, Çar idaresinin amacına ulaşmasını engellemiştir. İlminskiy metodunun ana hedefi Müslümanların seçkin kısmının Ruslaştırılmasını ve Hıristiyanlaştırılmasını sağlamaktır. Ancak, bu metot sadece Müslüman toplumların fakir kısmını etkilemekle sınırlı kalmıştır¹⁴³.

1917 yılına gelindiğinde Müslüman halkın seçkin kısmı, Çar idaresinin İslam dinini hedef alan yaklaşımlarına karşı halkı ile olan sıkı bağlarını daha da güçlendirme ve merkezi hükümet içerisinde Müslüman halkın haklarını koruma çabası içerisindeydi. 1917 devrimi sonrası yönetimi ele geçiren Bolşevikler, Çarlık Rusya İmparatorluğundan miras kalan Milliyetler meselesini, uygulanacak özgün ve yeni metotlarla çözmeye çalışmıştır¹⁴⁴.

Bolşevikler yeni rejimin güçlenerek yayılmasını sağlamak için ilk önceleri İslam'a ve Müslümanlara karşı izlemiş olduğu siyasi politikalarda iyimser bir tutum sergilemiştir. 1917 Ekim devriminin hemen akabinde Lenin ve Stalin tarafından imzalanarak yayınlanan "Doğu illeri ve Rusya Müslümanları" adlı başlıklı bildiri ile Türk ve Müslüman olan halkın, siyasi ve sosyal alandaki tüm haklarının en iyi şekilde sağlanarak korunacağı beyan edilmiştir. Ancak; yeni rejimin güçlenmeye başlamasıyla birlikte Sovyet yöneticileri vermiş oldukları vaatleri yerine getirmemiştir. Sovyet yöneticileri Rus olmayan diğer milletler üzerinde otoritesini arttırdıktan kısa bir süre sonra onların milli şuurlarını yok etmeye çalışmıştır. Baskı ve şiddet içeren tecrit ve asimilasyon hareketleri ile Rus olmayan milletler bir potada eritilerek, milli benliklerinin unutulması sağlanmak istenmiştir. İzlenen Sovyetleştirme politikaları sonucu Rus kültürünün egemen olduğu yeni bir toplum yapısı inşa edilmeye çalışılmıştır¹⁴⁵.

Sovyet yöneticileri 1917 İhtilali sonrasında yaşanan iç savaş sonrasında yönetimdeki etkilerini daha da arttırmıştır. Eski Çar idaresi altında bulunan Müslüman Türk kesimi İhtilal sonrası yaşanan siyasi gelişmeler ve Sovyet yöneticilerin izlemiş olduğu politikalar sonucu yeni kurulan Sovyet yönetimi ile sınıksız bir ilişki yaşamaya zorlanmıştır. 1920 yılında yayılmaya başlayan Komünizm hareketi Türk ve

¹⁴³ Bennigsen, **a.g.e.**, s.37-38.

¹⁴⁴ Bennigsen, **a.g.e.**, s.37-38.

¹⁴⁵ Mehmet Yüce, "Kırgız Türklerinin Ulusal Kimlik Politikası", **Akademik Bakış Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler E-Dergisi**, İktisat ve Girişimcilik Üniversitesi, Türk Dünyası Kırgız-Türk Sosyal Bilimler Enstitüsü, Celalabat-Kırgızistan, S. 9, Mayıs 2006, s. 7.

Müslüman olan ahaliyi de etkisi altına almaya çalışmıştır. Yeni rejimi bir kurtuluş yolu olarak gören Rus olmayan aydınlar, Komünist partilere üye olmayı bir taktik ve zorunluluk olarak değerlendirmişlerdir. Türk ve Müslüman olan aydınlardan birçoğu fikri ve siyasi mücadelelerini bu partilere üye olarak devam ettirmek gerektiğini savunmuştur. “S.GALİYEV, A.FITRAR, F.HOPCAYEF, H.BAYTURSUN, N.NERİMANOF, N.SAMURKIY” gibi Türkistanlı aydınlar, 1928 yılından itibaren Stalin’in emirleri sonucu komünist partilerden tasfiye edilmeye başlanmıştır¹⁴⁶.

Stalin’in mücadele ettiği Türkistanlı aydınlar, Sovyet idaresinin baskıcı uygulamalarına karşı, Türkistan’ın bağımsızlığı için büyük bir fikri ve siyasi bir mücadele içerisinde olmuşlardır. Türkistanlı aydınlar ayrıca, Rus ve Avrupa kültürünün Türkistan’a egemen olmasını önlemeye çalışarak Türk-İslam kültür ve medeniyetini korumaya özen göstermişlerdir. Bütün Türkistanlı aydınların ortak hedefi Rus emperyalizmine karşı bütün Türklerin birleşmesini sağlamak olmuştur¹⁴⁷.

Sovyet lideri Stalin, iktidarının ilk yıllarından itibaren Çarlık Rusya İmparatorluğunun sömürgeci anlayışını devam ettirmeye çalışmıştır. Çar idaresinin İlimskiy Metodu olarak bilinen Ruslaştırma faaliyetleri, Stalin döneminde ise Rus kaynaklı Türkoloji çalışmaları ile devam etmiştir. Toprak ve dil esasına bağlı olarak gerçekleşen asimilasyon hareketleri “Milliyetler Politikası” adı verilen daha sistematik bir asimilasyon hareketine dönüşmüştür¹⁴⁸.

Sovyet yöneticileri, Türkistan coğrafyasında uygulayacağı milliyetler politikasının bir gereği olarak bu topraklarda yapay farklılıklar meydana getirerek Türk boyları arasında dil, kültür ve tarih bakımından birbirinden bağımsız yeni uluslar oluşturmaya çalışmıştır. Sovyet idaresi bu hareketi ile Türk kimliğini ve Türkler arasındaki kültürel birlikteliği yok etmeyi planlamıştır¹⁴⁹.

Sovyet idaresi Türkistan’da bir Sovyet stratejisi olan böl-parçala ve yönet uygulamasına paralel olarak bölgenin siyasi ve kültürel değerlerini yok edecek çalışma ve uygulamaları da beraber yürütmüştür. Toplumların farklı özelliklerini ortaya çıkararak yeni bölge hudutları oluşturmayı kendilerine hedef edinen Sovyet yöneticileri, bu yaklaşımlarına yönelik olarak bilim adamlarını ve araştırmacılarını

¹⁴⁶ Yücesoy, **a.g.e.**, s. 11-12.

¹⁴⁷ Yücesoy, **a.g.e.**, s. 12.

¹⁴⁸ Uçar, **Dış Türkler – Türk Dünyasının Parlayan 5 Yıldız Orta Asya Türklüğünün Tarihsel ve Kültürel Yapısı**, s. 61.

¹⁴⁹ Rasim Bayraktar, **Eski Sovyetlerde Türk Kimliği**, İkinci Baskı, Berikan Yayınevi, Ankara 2014, s. 71.

bölgede yeni milli ve edebi dillerin ortaya çıkmasına yardımcı olmaları için görevlendirmiştir. Başta yayın evleri ve müzeler başta olmak üzere birçok devlet müessesesi birbirinden ayrılmıştır. Sovyet idaresi, Türkistan'ın farklı milletlere bölünmesini kolaylık sağlayacak politika ve uygulamaların altyapısını oluşturmak için bölgede hayali benlikler oluşturmayı ve Rus dili ve kültürünün yayılmasını sağlamaya dönük girişimlerde bulunmuştur. Her yerde Rus dilinin kullanılması zorunlu hale getirilerek mahalli dillerin kullanımını kısıtlayıcı tedbirler alınmıştır. Sovyet edebiyatçıları, Rus kültürüyle yoğun bir şekilde yoğrularak oluşturulan insan tipini “Yeni Sovyet Adamı” diye nitelendirmiştir¹⁵⁰.

Sovyet yöneticileri, Sovyet Müslümanlarının kutsal inancı olan İslam'ın bölgede etkisinin azaltılarak yok olmasını sağlamak için, ona alternatif bir inanç sistemi olarak Marksizm ideolojisini geliştirerek propagandalar yoluyla bu ideolojilerin yayılmasını sağlamaya çalışmışlardır. Sovyetlerin bu girişimleri sonucu İslamcı Marksizm'i savunan bireyler meydana getirilse bile Türkistan'da İslam dini etkisini ve gücünü devam ettirmiştir. Marksizm ve Leninizm ideolojilerine bağlı olarak geliştirilen değerler ve esaslar hiçbir zaman İslam'ın yerini almada başarılı sağlayamamıştır. Sovyetlerin baskı ve şiddete dayanan politikaları ile İslam'ın bütün unsurları ortadan kaldırılmak istenmiştir¹⁵¹.

Sovyet idarecilerinin İslam'ı sadece etnik bir benlik olarak değerlendirmesi ve bu doğrultuda yeni benliklerin oluşmasını sağlamaya çalışmaları, İslam ile mücadelelerinde başarısızlığa uğramalarına neden olmuştur. Lenin ve Stalin Türkistan'da Rusların siyasi ve kültürel etkinliğini arttırmak için “Müslüman Sorununun” çözülmesi gerektiğine inanmışlardır. Yıkılan eski Çar idaresi gibi onlarda İslam dinini bölgede siyasi ve kültürel güçlü bir yapı olarak görmüşlerdir. Sovyet iktidarının menfaati ve sömürge anlayışının bir gereği olarak, Sovyet egemenliği altında yaşayan Rus olmayan diğer halkların yüzyıllardır süregelen kültürel ve siyasi birlikteliği ve bütünlüğü bozulmak istenmiştir. Tasfiye süreçleri ile mutlak otoritelerini arttırmaya çalışan komünist rejim güçleri bu süreçte baskı, şiddet yöntemleri ile yeni bir yapılanma sürecine girmiştir¹⁵².

---

¹⁵⁰ S. Enders Wimbush, **Sovyet Orta Asya'sında Soysuzlaştırma Politikası**, Çev. Yasin Ceylan, Orta Doğu Üniversitesi Asya-Afrika Araştırmaları Grubu, Yayın No: 34, s. 1-7.

¹⁵¹ Wimbush, **a.g.e.**, s. 1-7.

¹⁵² Wimbush, **a.g.e.**, s. 1-7.

Sovyet yönetiminin bir devlet politikası haline getirerek izlemiş olduğu Milliyetler Politikası, sömürgeci zihniyetin bir ürünüdür. Baskı ve şiddete dayanan yöntemlere başvurularak izlenen bu politikanın mağduru binlerce insan hayatını kaybetmiştir. Sürgünlerde, hapislerde, çalışma kamplarında insanlık dışı uygulamalara maruz kalan milyonlarca kişi kızıl terörün kurbanı olmuştur. Demir perdelerle kapatılan esaret kamplarında, insanlar kişisel özgürlüklerin bulunmadığı koşullarda hayatlarını devam ettirmeye çalışmıştır. Lenin'in insanları katleden sömürgeci anlayışını, Lenin'den sonra başa geçen Stalin daha sistematik bir biçimde devam ettirmiştir. Stalin iktidarı boyunca elli milyondan fazla insanı katletmiştir¹⁵³.

2.3.2. Sovyet İdeolojisi

“İdeoloji meydanındaki mücadeleye Sovyet rejimi tarafından ileri sürülen maksatlar, Marksizm ve Leninizm propagandası yoluyla insanları komünizm ideolojisine mutlaka inandırmak; Rejimin politikasını icra ettirmek; Türkistan milli ruhu ve İslamiyet aleyhinde sistemli mücadele yürütmek ve memleket içinde ve dışında devam ettirilmekte olan milliyetçilik hareketlerinin tesirlerinden korunmaktan ibarettir”¹⁵⁴.

Komünizm rejiminin propagandalar yoluyla yayılarak güç kazanmasının sağlanması, Sovyet yönetiminin ana politikalarından biri haline gelmiştir. Tüm basın ve yayın organlarının bu hedefe uygun şekilde faaliyette bulunmaları sağlanmaya çalışılmıştır. Radyolar, televizyonlar, sinemalar kulüpler, kitap ve dergiler her fırsatta rejimi anlatmakla yükümlü hale getirilmiştir. Ayrıca birçok propagandist, toplum içerisinde komünizm rejimi aleyhinde faaliyetlerde bulunması için görevlendirilmiştir¹⁵⁵.

“Mesela, Özbekistan'da 270.000 propagandacı ve KP Merkez Komitesinin 6500 lektörü, Kazakistan'da 234.000 propagandacı ve 102.000 danışman çalıştırılmaktadır. Türkmenistan'da öğretmenlerden, kendi vazifelerine ilave olarak

¹⁵³ Elnur Hasan Mikail, **Yeni Çarlar ve Rus Dış Politikası**, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, Konya 2007, s. 32.

¹⁵⁴ Hayit, **Sovyetler Birliğindeki Türklüğün ve İslam'ın Bazı Meseleleri**, s. 100.

¹⁵⁵ Hayit, **Sovyetler Birliğindeki Türklüğün ve İslam'ın Bazı Meseleleri**, s. 100.

16.300 kişi agitator, 3.300 kişi siyasi danışman ve 2300 kişi siyasi propagandacı şeklinde hizmet etmektedirler”¹⁵⁶.

Sovyet yönetiminin Türkistan topraklarında etkin bir şekilde örgütlenmesinin asıl nedeni; rejimin bu bölgede yayılarak güç kazanmasını sağlamak ve Türkistan’ın bağımsız bir devlet olmasını engellemek olmuştur¹⁵⁷.

Komünizm rejimi hukuk kurallarına bağlı bir toplum oluşturmak yerine, rejime ve Stalin’e bağlı bir toplum yapısı oluşturma gayesi içerisinde olmuştur. Komünizm sistemi halkın ilgi ve ihtiyaçlarını gözetererek onlara yardımcı olabilecek idareciler yetiştirmek yerine, rejime ve liderlerine daha sadık Sovyet idarecileri yetiştirmeyi esas hedef olarak görmüştür. Bu nedenle bürokrasi halka değil, rejime bağlı olarak güçlendirilmeye çalışılmıştır. Rejime uygun olarak hareket eden bürokratlar yetiştirmek için Sovyet adamı oluşturma sürecine girilmiştir. Özellikle 1945 yılı sonrasında da Türkler arasında “Sovyet adamı” modelinin oluşturulması için Sovyet yöneticileri büyük çaba harcamışlardır. Türklerin kültürel değerlerini yok etmeyi hedef alan bu modelin altyapısı daha önceden oluşturulmuştu¹⁵⁸.

Türkistan’da Kiril alfabesine geçişle başlayan kültürel asimilasyon politikalarının bir sonucu olarak, Rus dili Sovyetlerin kültür dili haline gelmiştir. Böylece Rusça konuşan “Komünist Türk” tipleri meydana gelmiştir. Türkistan’da İslam ve Türklüğün etkisini yok etmeyi kendilerine amaç edinen Sovyet yöneticileri, ateist kültürü bir din olarak Türkistan halkına empoze etmeye çalışmıştır. Türklük üst kimliğinin alt kimlik haline getirilmesi için etnik farklılıklar göz önünde bulundurularak üst kimliğe çıkartılması sağlanmıştır. Böylece Türk toplulukları Kazak, Özbek, Kırgız, Türkmen, Azeri gibi farklı etnik milletlere ayrıştırılarak, Türklerin kendi aralarındaki siyasi ve kültürel birlikteliğin parçalanarak bölünmesinin önü açılmak istenmiştir¹⁵⁹.

Sovyet yöneticileri rejimi güçlendirmek ve kendi geleceğini teminat altına almak için kişilere sosyal, siyasi, ekonomik alanda birçok avantaj sağlayarak seçkin yaratma ve kazanma gibi yöntemlere başvurmuştur. Sovyet idaresi döneminde, güvenlik birimleri sıkı bir denetim altında tutularak halkın üzerinde kontrolü

¹⁵⁶ Hayit, **Sovyetler Birliğindeki Türklüğün ve İslam’ın Bazı Meseleleri**, s. 100.

¹⁵⁷ Hayit, **Sovyetler Birliğindeki Türklüğün ve İslam’ın Bazı Meseleleri**, s. 100.

¹⁵⁸ Bekir Günay, “Orta Asya’da Sosyal Gen ve Yeni Modeller”, **Bilge Strateji**, C. 1, S. 1, Güz 2009, s. 13-16.

¹⁵⁹ Günay, **a.g.m.**, s. 13.

sağlaması görevi titizlikle uygulanmıştır. Güvenlik birimleri, aşırı yasal tutuklamalarla, gündeme gelmiştir. Ayrıca, güvenlik birimleri insanların seyahat etmelerine, evlerinin yasal olarak denetim altında bulunmasına ve devlet iradesi ile insanların bazı yerlere göçe zorlanması gibi durumlarda halk üzerinde doğrudan müdahale hakkına sahip tutulmuşlardır¹⁶⁰.

Sovyet rejimi, halk üzerinde baskı ve şiddete dayanan yöntem ve uygulamalarla etkisini ve gücünü arttırmak düşüncesi ile hareket etmiştir. Sovyet terörünün masum ve mazlum halklar üzerinde uyguladığı cezai uygulamalara maruz kalmak istemeyen kişiler ihtiyaç ve özgürlüklerinden taviz vermek zorunda kalmıştır. Sovyet sömürgesi altında yaşayan Rus olmayan diğer halklar: siyasi, sosyal, ekonomik ve kültürel alanlardaki hak ve özgürlüklerden mahrum bırakılarak Sovyet idaresine derinden bağlı zayıf ve güçsüz birer toplum haline getirilmeye çalışıldı¹⁶¹.

2.3.3. Stalinizm Harekatı

Özellikle Sovyet tarihinde Stalinizm dönemi olarak bilinen zaman aralığında Sovyet lideri Stalin'in uygulamaları ve politikaları ile devlet gücü arttırılmak istenmiştir. Stalin bu süreçte kendisine muhalefet olan kişileri etkisiz hale getirmek için özel bir polis teşkilatı kurdu. Bu teşkilat, Sovyet yönetimi altında bulunan bütün bölgelerde halk terörünü destekleyen siyasi bir güç haline gelmiştir. Halkın büyük çoğunluğu Stalin terörünün mağduru ve kurbanı olmuştur. Siyasi faaliyetlerde bulunan muhalifler, milliyetçi aydın gruplar, karşıt ideolojik görüşlü kişiler, şüpheli siyasetçiler, din adamları, orduda görev alan yöneticiler, sadakat bildirmeyen kişiler, düşman olarak nitelendirilen farklı etnik gruplar bunların başında gelir¹⁶².

1930'lu yıllarda Stalin, halk ve yönetim üzerinde etkin bir güç olmak amacıyla GULAG adı verilen Çalıştırma Kampları Genel Yönetim İdaresini ve İçişleri Halk Komiserliği adı verilen birimleri etkin bir şekilde idare etmeye çalışmıştır¹⁶³. Sovyet cezalandırma ve çalıştırma kampları ile bilinen özel hapishanelerde insanların işgücünden faydalanılmak istenmiştir. Stalin yönetimi tarafından hüküm giymiş suçlular, değişik sanayi kollarında çalıştırıldı. Stalin

¹⁶⁰ Ölçekçi, **a.g.e.**, s. 96.

¹⁶¹ Ölçekçi, **a.g.e.**, s. 96.

¹⁶² Bayraktar, **a.g.e.**, s. 38-39.

¹⁶³ İpek, **a.g.m.**, s. 94.

döneminde sanayi dallarındaki ekonomik büyüme hızla yükselişe geçti. Çalıştırma kamplarında işçi statüsünde karşılıksız bir şekilde çalıştırılmaya zorlanan mahkumlar ekonomik kalkınmanın sağlanmasında önemli bir yere sahip olmuştur¹⁶⁴.

Stalin politikasında “KULAK” diye nitelendirilen kişiler, zengin köylüler anlamına gelmekteydi. Tefecilik ve karaborsacılık yaparak otoriterlerini arttıran Kulaklar, zamanla birer köy burjuvazisi haline geldiler. Stalin bu sınıfsal yapıyı ortadan kaldırmak amacıyla GULAG kamplarını kurmuştur. Stalin tarafından oluşturulan özel bir komisyon, GULAG’ları farklı sınıflara bölerek cezalandırma yoluna gitmiştir. İhtilale karşı olan GULAG üyeleri tutuklanarak infaz edilmiştir. Mal varlıklarına ise Sovyet idaresi tarafından el konulmuştur. İhtilale katılmayanlar ise çok uzak bölgelere aileleriyle birlikte sürgüne gönderilmiştir. İktidara karşı herhangi bir tutum içerisinde olmayan kişiler ise uç bölgelerde bulunan verimsiz arazilere zorla iskan ettirildi. Mal varlıklarına da yine aynı şekilde devlet tarafından el konuldu¹⁶⁵.

Sürgündeki ve hapishanelerdeki insan sayısının artması üzerine buralarda yaşayan insanlar üzerinde denetim idaresini sağlamak amacıyla Çalıştırma Kampları Genel yönetim idaresi kurulmuştur. 1923 ve 1960 yılları aralığında Sovyet coğrafyasında 500 den fazla GULAG adı verilen çalışma kampları oluşturulmuştur. Ceza Kamplarını ile ilgili yasal mevzuatlar ve düzenlemeler 25 Nisan 1930 tarihinde Stalin tarafından Çalıştırma Kampları Genel Yönetim İdaresinin kurulması ile birlikte son şeklini almıştır¹⁶⁶.

GULAG’larda çeşitli nedenlerle idama mahkum edilen, sürgüne gönderilen ve diğer cezalara maruz kalan toplam insan sayısı yaklaşık 15 milyondur. İçişleri Halk Komiserliğinin Temmuz 1937 tarihli talimatnamesine göre 75.000 kişi kurşuna dizilerek öldürülmüş, 225.000 kişi ise çalıştırma kamplarında esir edilmiştir. Bazı kaynaklarda SSCB döneminin 1921 ve 1953 yılları aralığında siyasi nedenlerden ötürü 4.060.306 kişinin tutuklandığı ifade edilmiştir. Yine bu dönemde siyasi suçlamalar nedeniyle ölüm cezasına çarptırılan kişi sayısı 799.455 kişi olarak belirtilmektedir. Diğer kişiler ise sürgüne ve çalışma kamplarına gönderilmiştir.

---

¹⁶⁴ Bayraktar, **a.g.e.**, s. 40-41.

¹⁶⁵ Bayraktar, **a.g.e.**, s. 40-41.

¹⁶⁶ Bayraktar, **a.g.e.**, s. 41.

Çalışma kamplarında bulunan kişilerin ihtiyaçları idare tarafından giderilmediğinden bu kişiler oldukça zor şartlar altında hayatlarını sürdürmek zorunda kalmıştır¹⁶⁷.

Stalin'in izlemiş olduğu politikalar sonucu öz yurtlarından zorla Orta Asya'nın değişik bölgelerine göç ettirmek istenen Kafkas halkları da oldukça zor günler geçirmiştir. Ahıska Türkleri ile Kırım Türkleri Stalin terörünün kurbanı olmuştur. Ahıska Türkleri, 1944 yılının kış aylarında sürgüne gönderilmek istenmiştir. Göç esnasında çekilen sıkıntılar toplum üzerinde derin izler bırakmıştır. Uygun olmayan iklim koşullarında gerçekleştirilen göç hareketinde binlerce insan hayatını kaybetmiştir. Aynı şekilde 18 Mayıs 1944 yılında 200.000 Kırım Tatarı' da Orta Asya'nın ve Sibirya'nın değişik coğrafyalarına sürgüne gönderilmiştir¹⁶⁸.

Sovyet yönetimi Soykırım politikası çerçevesinde gerçekleştirdiği göç hareketlerine ise gerekçe olarak farklı bahaneler bulmuştur. Stalin bu insanları İkinci dünya savaşında Alman ordularına yardım etmekle suçlamıştır. Stalin'in ölümünden sonra bile Kırım Türklerinin öz yurtlarına dönmesi Sovyet idaresi tarafından engellenmiştir. Göçe zorlanan Kırım Tatarlarının oluşturduğu boşluğa ise Rus nüfus planlı bir şekilde iskân ettirmeye çalışıldı. Daha sonrasında ise Kırım, Ukrayna'ya bağlanarak Tatarların kültürel ve siyasi kimliği yok edilmek istenmiştir¹⁶⁹.

---

¹⁶⁷ İpek, **a.g.m.**, s. 95-96.

¹⁶⁸ İpek, **a.g.m.**, s. 95-96.

¹⁶⁹ Bennigsen, **a.g.e.**, s. 52-53.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

SSCB VE KÜLTÜREL EMPERYALİZM

3.1. SOVYETLERİN EĞİTİM VE KÜLTÜR POLİTİKALARI

1917 ihtilali öncesinde Türkistan halkının bir kısmı eğitim ve öğretimlerini İsmail Gaspıralı'nın öncülüğünde açılan "Usul-ü Cedid" okullarında, diğer kısmı ise, Çarlık Rusya Hükümeti tarafından Türkistan'ın değişik vilayetlerinde açılan Rus okullarında tamamlamaya çalışmıştır. Ayrıca Türkistan'ın çoğu vilayetinde faaliyet medreselerde görevli müderrisler vasıtasıyla halkın eğitim ve öğretim ihtiyacı karşılanmaya çalışılmıştır. Çarlık Rusya Hükümeti ve Sovyet yöneticilerinin desteğiyle Türkistan'da açılan Rus eğitim ve öğretim merkezleri daha çok yerli halkın kültürel kimliğini yok ederek yeniden yapılanmasına yönelik özellikler ve amaçlar taşımaktaydı. Türkistan aydınları halkın iyi bir eğitim alması için büyük çaba sarf etmiştir. Eğitimin milli ve kültürel değerlere bağlı olarak sürdürülmesini savunan İsmail Gaspıralı gibi Türkistanlı aydınlar, Rusların Türkistan'da uyguladığı kültürel asimilasyonlara karşı birlikte hareket etmeye özen göstermişlerdir. "Usul-ü Cedid" okulları Türk dünyasında birlik ve beraberliğin sağlanması için önemli adımların atılmasına yardımcı olmuştur¹⁷⁰.

Çar idaresi Türkistan'da asimilasyon politikalarına ivme kazandırmak amacıyla İliminskiy metodunu uygulamaya başlamıştı. Bölge halkının Ruslaştırılmasına ve Hıristiyanlaştırılmasına kolaylık sağlayacak bu uygulama, Sovyet rejimi döneminde devlet politikası haline getirilerek uygulanmasına devam edilmiştir. Bu metot misyonerler ve Sovyet idarecileri tarafından titizlikle uygulanmaya çalışılmıştır. Türkistan'da yönetimi ele geçiren Sovyet yöneticileri ilk iş olarak dini eğitim veren öğretim merkezleri kapatarak faaliyetlerine son verilmesini sağlamıştır. 1920 yılından itibaren Ruslar, işgal altında bulunan Türkistan topraklarında yaşatan Türkleri ayrı milletlere bölmeyi esas alacak uygulamalara yer vermiştir¹⁷¹. Ardından yerel tarih ve dil çarpıtılarak Türk toplulukları arasındaki farklılıkların oluşturulması sağlanmaya çalışıldı. Yerel kültür ve gelenekler Sovyet

¹⁷⁰ Hekimoğlu, a.g.m., s. 406-408.

¹⁷¹ Hekimoğlu, a.g.m., s. 406-408.

idaresi tarafından kontrollü bir şekilde tahrip edildi. Komünist idare bu yolla Rus kültür ve geleneğinin Türkistan coğrafyasında işlevsel hale gelmesini sağlamaya çalışmıştır¹⁷².

Sovyetlerin, Türklük üst kimliğini alt kimliğe dönüştürecek plan ve projeleri doğrultusunda Türk halkları için suni dil ve tarih gibi yeni kültürel değerler oluşturulmaya çalışılmıştır. Sovyetler döneminde komünist rejimin güçlenerek yayılmasını sağlamak amacıyla edebiyat bir propaganda aracı olarak kullanılmıştır. 1937-1938 yılları arasında Sovyet yetkililer tarafından binlerce milliyetçi aydın, yazar, idareci, öğretmen hainlikle suçlanarak cezalandırılmıştır. Bu kişiler idam, sürgün ve hapis gibi ceza türlerine maruz bırakılmıştır. Stalin döneminde Alaş Orda gibi ulusal hareketlerin içerisinde yer alan birçok lider ve üye ortadan kaldırılmıştır¹⁷³.

SSCB döneminde zorunlu eğitim öğrencilere 9. sınıfa kadar verilmiştir. Yüksekokul öğrencilerinin çoğunluğunu Rus öğrenciler teşkil etmekteydi. Üniversite ve yüksekokullarda görev alan akademisyenlerin çoğunluğunu yine Ruslar oluşturmaktaydı. Öğrencilere verilecek eğitim ve öğretimin nitelikleri, Komünizmin ve Sosyalizmin ilkelerine bağlı kalınarak belirlenip uygulamaya konulmuştur¹⁷⁴.

Stalin döneminde Türkistan'da milli kadrolar toptan imha edilmek istenmiştir¹⁷⁵. Sovyet sömürgesi altında bulunan Kazakistan'da 1928-1929 yılları ve 1935-1937 yılları aralığında birçok Kazak aydını, Sovyet idaresi tarafından cezalandırılmak istendi. İdam, sürgün, hapis ve işkence gibi uygulamalar en yaygın ceza türü olarak benimsenmiştir. Sovyet karşıtı birçok Kazak aydını öldürülmüştür¹⁷⁶.

İçlerinde öğretmenlerin, uzmanların, bulunduğu bu aydın grup gerektiğinde Komünizme karşı silahlı mücadeleyi de göze almış onurlu kişilerden meydana gelmekteydi. Sovyet zulmüne karşı halkı bilinçlendirmeye ve halkın birlik ve beraberliğini korumaya yönelik girişimlerde bulunan Türkistan aydınları, Ruslara karşı fikri ve silahlı mücadelede önemli başarılar elde etmiştir. Sovyet yöneticileri, Kazak aydınlarını Komünist rejimin saflarına katmak için çeşitli entrikalara

---

¹⁷² Ergin Ayan, "Kafkasya ve Türkistan'da Ulus-Devletler Sistematiğinin Oluşma Süreci", **ODÜ Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi**, C.2, S.3, Haziran 2011, s. 11.

¹⁷³ Hekimoğlu, **a.g.m.**, s. 406-408.

¹⁷⁴ Baymirza Hayit, "Bugünkü Türkistan'ın İktisat Cemiyet ve Kültür Durumu", **Töre Fikir ve Sanat Dergisi**, Yeni Işık Matbaası, Ankara 1975, s. 25.

¹⁷⁵ Gömeç, **a.g.e.**, s. 94-95.

¹⁷⁶ Hamit Madanov, **Kazak Medeniyetinin Tarihi**, Karşı-Karajat, Almatı 1998, s. 241.

başvurmuştur. Komünist rejimin bünyesinde yer almak istemeyen kişiler devamlı Komünist idarecilerin hedefinde yer almıştır¹⁷⁷.

Sovyet tarihçileri bilimsel toplantı ve kongrelerde devamlı olarak Sovyetlerin siyasi, sosyal ve kültürel alanda üstün olduklarını savunarak propagandalarını sürdürmeye çalışmışlardır. Bu doğrultuda milli tarihe duyulan ilgi ve alakanın da engellenmesi için çeşitli önlemler alınmıştır. Sovyetler Birliği İlimler Akademisinin Tarih Enstitüsünün 2 Ocak 1951’de almış olduğu kararname de 1916 Türkistan milli istiklal ayaklanması, bir irtica hareketi olarak değerlendirilmiştir. Kruşçev, 1954’te Taşkent’te toplanan Tarihçiler konferansında, Türklerin milli kültürünün bir unsuru olan Milli tarihlerinin kabul görülmemesi ve yazılan eserlerin inkar edilmesi konusunda birtakım beyanlarda bulunmuştur. Sovyet tarih ilminin genel ideolojik esaslarının benimsenmesi gerektiği konusunda açıklamalarda bulunmuştur. Milli tarihlerin okutulması yasağına halktan büyük tepkiler gelmiştir. 1958 yılında bu tepkilerin büyümesi üzerine Kazakistan Eğitim Bakanlığı, Milli tarih derslerinin ders programında yer almasına yönelik kararlar almıştır¹⁷⁸.

Sovyet yönetimi “şekilde milli fakat özde sosyalist” bir toplum yapısı oluşturmak için Türkistan aydınlarını imha etme girişiminde bulunmuştur. Türkistan aydınları, Milliyetçilik ve batılı devletlerle işbirliği içerisinde hareket etme suçlamalarıyla tasfiye edilmek istendi. 1929 ve 1938 yılları aralığında Özbekistan’da Cedit hareketine mensup Türkistan aydınları, Stalin’in uyguladığı devlet terörünün kurbanı olmuştur¹⁷⁹.

Stalin, Şubat 1937 yılında Sovyet hakimiyeti altında bulunan bütün illerin idari birimlerine özel bir talimat göndermiştir. Stalin bu talimatnamede “Halk düşmanlarının temizlenmesini emreder”. Bu talimatname doğrultusunda hareket eden Sovyet yetkilileri, Türkistan coğrafyasının birçok milliyetçi aydın insanını “halk düşmanı” gerekçesiyle tutuklamıştır. “Halk düşmanı” olarak nitelendirilen vatansever aydınların birçoğu Sovyet idaresi tarafından işkence ile katledilmiştir. Tutuklu olan şair, yazar ve edebiyatçı gibi meslek gruplarına mensup aydınlar ise, 18 yıl oldukça zor şartlar altında esir kamplarında çalıştırılmaya zorlandı. Stalin döneminde peş peşe öldürülen Kazak aydınların başında Abdul Rauf Fitret, Abdülhamit Süleyman Çolpan,

---

¹⁷⁷ Gömeç, **a.g.e.**, s. 94.

¹⁷⁸ Gömeç, **a.g.e.**, s. 95.

¹⁷⁹ Ahat Andican, **Değişim Sürecinde Türk Dünyası**, Emre Yayınları, İstanbul 1996, s. 372.

Mahmud Mahsud Batu, Mağcan Cumabay, Mir Yakup Dulat, Kasım Tınıstan, Jüsippek Aymavıtov, Beyimbet Maylin, İlyas Jansügirov gibi isimler öne çıkmaktadır¹⁸⁰.

Çarlık Rusya İmparatorluğunun yıkılmasından sonra ihtilal ile iktidara gelen Bolşevikler, gerekli siyasi güce ve otoriteye kavuştuktan sonra Sovyet ulusu meydana getirmek amacıyla toplumların siyasi, ekonomik ve kültürel bütün yapısını değiştirmek girişiminde bulunmuştur. Rusça bu yeni süreçte Sovyet egemenliği altında yaşayan bütün ulusların ortak kullanabileceği tek dil statusüne getirilmiştir. Sovyet ulusunun kültürel yapısı ise Sosyalizm ve Komünizm ideolojilerine bağlı kalınarak şekillendirilmek istendi. Yönetim şekli olarak Sosyalizm ön plana çıkmıştır. Sovyet Sosyalizmi toplum içerisinde herhangi bir sınıf olmayacağını ilke olarak benimsese de, uygulamada bunu sağlamaktan çok uzak bir ideoloji varlığını devam ettirmiştir¹⁸¹.

Stalin Sovyet milliyetçiliğinin “biçimde milli, içerikte sosyalist” olması gerektiğini savunmuştur. Ancak; oluşturulan yeni siyasi yapılanmada bu görüşe yer verilen bir uygulamadan söz etmek mümkün olmamıştır. Bütün uluslar sözde eşit haklara sahipti. Rus olmayan diğer milletler Sovyetlerin Ruslaştırma politikalarının hedefi haline gelmiştir. Yerel halkın siyasi ve kültürel özellikleri baskı ve şiddete dayanan politika ve reformlar ile değiştirilmeye çalışılmıştır¹⁸².

Sovyet yönetimi izlemiş olduğu Ruslaştırma politikaları çerçevesinde Rus olmayan diğer halkların dil, din ve tarih gibi kültürel değerlerini değiştirmeye yönelik doğrudan müdahaleleri bununla da sınırlı kalmamıştır. Komünist rejimin hakimiyeti altında yaşayan toplumların sosyal yaşantılarına müdahale ederek onları etkilemek ve kontrol altında tutmaya çalışmıştır. Kültürel inançlar bir kenara bırakılarak, Rus erkekleri azınlık olan milletlerin kızları ile evlendirilmek istendi¹⁸³.

Türkistan Müslümanları arasında başka milli gruplara mensup insanlarla evlilik yapma pek fazla yaygın değildi. Göçebe Türkler dışarı kız verilmesine karşıydı. Ancak yerleşik hayatın ve İslami kültürün yaygınlaşmasıyla birlikte bu anlayış kısmi olarak değişime uğramıştır. Kabileler ve aşiretler arası evliliklere izin verilmiştir. Sovyet istatistiklerine göre 1959 yılında Türkistan cumhuriyetinde karma

¹⁸⁰ Kafkasyalı, **a.g.e.**, s. 181.

¹⁸¹ Devlet, **a.g.e.**, s. 196.

¹⁸² Findley, **a.g.e.**, s. 242.

¹⁸³ Samet Ağaoğlu, **Sovyet Rusya İmparatorluğu**, Baha Matbaası, İstanbul 1967, s. 45-47.

evliliklerin toplam sayısı 559.000 aile olarak belirtilmektedir. Bu sayı Türkistan nüfusunun yaklaşık % 10'una tekabül etmektedir. Sovyet idaresi, Türkistan'da rejime ve Rus kültürüne sıkı sıkıya bağlı yeni bir toplum oluşturmak için karma evliliklerin yapılmasını uygun görmüştür¹⁸⁴.

Karma evlilikler sonucu meydana gelen çocuklar, 16 yaşında geldiklerinde kendi milletlerini seçebilme hakkına sahipti. Bu çocuklar, Sovyet rejiminin önceden belirlemiş olduğu ders müfredatı çerçevesinde, eğitim ve öğretimin Rusça yapıldığı okullarda, öğrenimlerini devam ettirmişlerdir. Sovyet idaresi 16 yaşına gelen çocuklara pasaport ve kimlik cüzdanları vermiştir. Bu resmi belgeler Ruslaştırma politikasının sayısal sonuçlarının değerlendirilmesi açısından büyük önem taşımaktadır. II. Dünya savaşı yıllarında özellikle sınır birliklerine göreve gönderilen Kazak erkekleri arasında yabancı uyruklu kadınlar ile evlilik yapmak yaygın hale gelmiştir¹⁸⁵.

3.1.1. Türkistan'da Rus Kiril Alfabesine Geçişin Tarihsel Gelişimi

Kültürel değerlerin önemli bir unsuru olan dil, milletlerin var olmasını ve devamının sağlanması açısından oldukça büyük bir öneme sahiptir. Aynı dile mensup kişilerin bir arada olması "millet" kavramının oluşumunda doğrudan etkilidir¹⁸⁶.

Kültür ve uygarlıkların var olmasını ve gelişmesini sağlayan en önemli unsur toplumların sahip olduğu dillerdir. Halkın toplumsal ve siyasal hafızasını oluşturan bu unsur, insanların ekonomik ve kültürel değerlerini çok yönlü bir etkileme gücüne sahiptir. Devletlerin bir plan ve program çerçevesinde yürütmüş olduğu dil politikaları toplumsal gelişmelere ve ilerlemelere yön verebilecek güce sahiptir. Siyasal hedeflere ulaşmak için önemli bir vasıta olarak görülmektedir. Küreselleşen dünyada toplumsal kaynaklı sorunlara karşı bir çözüm niteliği taşıyan dil unsuru, uluslararası çatışmalara karşı bir direnç özelliğine de sahiptir. Ülkelerin yürütmüş olduğu dil politikaları,

---

¹⁸⁴ Ölçekçi, a.g.e., s. 117-120.

¹⁸⁵ Ölçekçi, a.g.e., s. 118-120.

¹⁸⁶ Minara Aliyeva Esen, "Rus Türkoloji'sinde Dil Öğretimi ve Eğitimi Meselesi Üzerine (1965-2011)", *Turkish Studies*, Volume 6, Summer 2011, s. 448.

sadece sosyal ve kültürel alanları etkilemekle kalmayıp aynı zamanda siyasi ve ekonomi gibi birçok stratejik alanı da yakından etkileme gücüne sahiptir¹⁸⁷.

Bütün devletler, izlemiş oldukları dil politikalarının bir gereği olarak, sahibi oldukları dilin gelişmesini ve güçlenmesini sağlamaya yönelik adımlar atmak için çaba sarf etmektedir. Bir ülkede sunulan eğitim ve öğretim programları ve nitelikleri, o ülkenin sosyal ve ekonomik büyüme hızına paralel olarak gelişim göstermektedir¹⁸⁸.

Çok uluslu bir yapıya sahip plan Rusya'nın, Rus olmayan diğer milletlere karşı yürütmüş olduğu baskı ve şiddete dayanan dil ve kültür politikaları toplumda tepkilere ve birçok soruna neden olmuştur. Bu sorunların çözülmesi hem Rusya'nın hem de Rusya'nın egemenliği altında yaşayan diğer milletlerin geleceği hakkında çok büyük önem arz etmektedir. Rusya'nın eğitim, dil, din ve siyasi birçok alanda çözüm bekleyen bu sorunları, gerek Çarlık dönemde gerekse SSCB döneminde Rus yönetimini zor durumda bırakmıştır. Rusya'nın milletler meselesinin esasını o bu sosyal ve kültürel sorunlar oluşturmuştur. Rusya, hem Çarlık idaresi hem de Sovyet idaresi dönemlerinde Milletler meselesini kendine özgü metotlarla çözmeye yoluna girmiştir. Ancak bunda başarılı olamamıştır. Çünkü halkın ilgi ve isteklerini dikkate almadan uygulanan zorlayıcı politikalar ve asimilasyon hareketleriyle toplumu yeniden şekillendirilmesi sağlanmaya çalışılmıştır¹⁸⁹.

Pantürkizm akımının Türkistan'da güçlenerek yayılmasından endişe duyan Sovyet yetkilileri buna önlem olarak, Rusya'da yaşayan Türk boylarını 1924'te yapılan yasal düzenlemelerle farklı etnik gruplara bölerek milletleştirmeye çalışmıştır. Stalinist milliyetler politikasının temel uygulamalarından olan bu siyasi yaklaşım türü ile çok kültürlülük sağlanarak emperyalist politikalar uygulanmaya çalışılmıştır. Bu yüzden Rus dil politikası, Türk kültürel kimliğinin yok edilmesini sağlamaya yönelik olarak belirlenmiştir. Türkçenin Türkistan'da konuşulan tek dil olmasını engellemek ve onun yerine Rusçanın etkin bir şekilde yaygınlaştırılmasını sağlamak, Rus dil politikasının ulaşmak istediği temel hedeftir. Bu iki temel hedef doğrultusunda Sovyet yönetimi, Türkistan'da reform niteliğinde birçok değişiklik yaparak hedefine

¹⁸⁷ Dmitriy M. Nasilov, "Rusya Federasyonu'nda Dil Mevzuatı", (Ed.) Erhan Büyükkacı, Çev. Eyüp Bacanlı, **Sovyetler Birliğinin Dağılmasından Yirmi Yıl Sonra Rusya Federasyonu: Türk Dili Halklar – Türkiye ile İlişkiler**, Atatürk Kültür Merkezi Yayını, Ankara 2012, s. 67.

¹⁸⁸ Paul B. Henze, **Sovyet Müslümanları Arasında İkinci Dil Olarak Rusçayı Yaygınlaştırmanın Gittikçe Artan Önemi**, Çev. Yulug Tekin Kurat, Orta Doğu Üniversitesi Asya-Afrika Araştırmaları Grubu, Yayın No: 35, Ankara 1986. S. 1.

¹⁸⁹ Nasilov, **a.g.m.**, s. 67.

ulaşmaya çalışmıştır. Bu yolla kapsamlı bir Ruslaştırma ve Hıristiyanlaştırma politikası güdülmeye başlanmıştır¹⁹⁰.

Sovyet yetkilileri Rus olmayan diğer milletler arasında, Komünizm ve Sosyalizm gibi rejimlerin ilke ve esaslarının benimsenmesi ve yayılması için Rus dilini bir vasıta olarak görmüşlerdir. Sovyet yetkilileri bu yolla ideolojik fikirlerini eyleme dönüştürme fırsatını yakalarken diğer yandan da kendi menfaatleri doğrultusunda Rus kültür siyasetine yön vermeye çalışmıştır¹⁹¹.

Kruşçev'in "Herkes Rusça konuşmaya başladığı anda, Komünizm kurulmuş olacaktır" sözü Sovyet liderlerinin Rusçanın kullanımının yaygınlaştırılmasına gösterdiği ilgi ve önemi açıkça ortaya koymaktadır¹⁹².

Sovyet idaresi, Pantürkizm ve Panislamizm gibi milliyetçi akımların oluşmasını engellemeye çalışmıştır. Türk boyları arasındaki dil, din, tarih, örf-adet gibi ortak değerleri yok ederek yerine Rus kültürüne ve ideolojisine bağlı Sovyetleşmiş bir toplum yapısı oluşturmak istemiştir. Bu amaçlar doğrultusunda Sovyet idaresi, 1928 yılında Türk halklarını Kiril alfabesine geçmeye zorlamıştır. Kiril alfabesi Türk lehçelerine uyarlanırken Sovyet dilbilimcileri, lehçeler arasındaki ortak unsurları belirtmekten kaçınarak lehçeler arasında farklı ses bilgileri oluşturma gayesi içinde olmuşlardır. Günümüz Türk dünyasının alfabeleri arasındaki temel farklılıkların temel nedeni budur. Rusya'nın işgali altında bulunan Türkistan'da 1920 yılına kadar Arap alfabesi kullanılmıştır. Sovyet idaresi Türkistan'da Kiril alfabesini öğrenmeyi kolaylaştırmak için 1920 yılının sonlarından itibaren Latin alfabesini kullanmaya başlamıştır. Komünizm rejiminin emir ve görüşleri doğrultusunda hareket eden Sovyet dilbilimcileri, Türk lehçeleri arasında yazı dilinde farklılıklar olmamasına rağmen oluşturdukları suni yazı dilleri ile Türk halkları arasında yazı birliğini bozmaya çalışmıştır¹⁹³.

Türk toplulukları içinde Latin Alfabetini ilk olarak Yakut Türkleri kullanmıştır. Yakutlar 1917, devrimine kadar Ruslar tarafından dayatılan Kiril

---

¹⁹⁰ Bilgehan Atsız Gökdağ, "Dil Planlaması Bağlamında Türk Yazı Dillerinin Görünümü", **Türkler Ansiklopedisi**, TTK C. 19. Ankara 2002, s. 70-71.

¹⁹¹ Tacibayev Raşid İbrahimovlu, "Kültürel Etkileşimde Dil ve Alfabenin Rolü: Kazakistan Örneğinde", **Hoca Ahmet Yesevi Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi, V. Uluslararası Türkoloji Kongresi Bildirileri (Nisan 2013)**, Türkistan-Kazakistan, s. 831.

¹⁹² Gökdağ, **a.g.m.**, s. 72.

¹⁹³ Gökdağ, **a.g.m.**, s. 72.

alfabesini kullanmak zorunda kalmıştır. Devrim sonrasında Latin Alfabesini kullanmaya başlayan Yakut Türkleri, 1939 yılına kadar bu alfabeyi kullanmıştır¹⁹⁴.

Latin Alfabesine geçilmesi yönünde önemli çalışmalar 1920 yılında Azerbaycan da başlatılmıştır. Arap harflerinin terk edilerek yerine Türk alfabesine geçişi kolaylaştıran Latin harflerinin kullanılması çalışmalarını bir komisyon dahilinde yürütmek için Nisan 1922 yılında Azerbaycan'da “Yeni Türk Elifba Komitesi” kuruldu. Komite Latin Alfabesine geçişin alt yapısını oluşturmak amacıyla faaliyetlerini hızlandırmıştır. Bu hedefler doğrultusunda yeni alfabe kitapçıkları hazırlanarak halk arasında dağıtılarak halk bu konuda bilinçlendirilmeye çalışıldı. Bazı eski kitaplar yeni harflere göre uyarlanarak tekrar basılmaya çalışıldı. Komitenin alfabe konusunda yürüttüğü çalışmalar yeni çıkarılan “Yeni Yol” gazetesi vasıtasıyla kamuoyuna duyurulmaya çalışıldı. Yeni alfabenin ülke genelinde öğrenilmesi ve benimsenmesi için okuma ve yazma kursları açılmıştır. Bu komite diğer Türk devletlerinde de nu yönde çalışmaların başlatılması için heyetler göndermiştir. Latin alfabesine geçiş sürecinin alt yapısının hazırlanmasıyla birlikte Azerbaycan Merkez İcra Komitesi 22 Temmuz 1922 tarihinde ülke genelinde Latin Alfabesine geçme kararı almıştır. Bu karar 27 Haziran 1924 yılında yapılan yasal düzenlemelerle birlikte zorunlu devlet alfabesi haline getirilerek kanun güvencesi altına alınmıştır¹⁹⁵.

1926 yılında Azerbaycan'ın Bakü vilayetinde büyük bir Türkoloji kongresi tertip edilmiştir. Sovyet yönetimi bu konferansın toplanmasında ve kararlar almasında destek sağlamıştır. Çünkü Sovyet idaresi Türk dil ve kültür birliğinin bozulması için alfabe değişikliğini önemli bir unsur olarak görmüştür. Kongrede tavsiye niteliğinde çok önemli kararlar alınmıştır. Türk Dünyasının bütününde Latin Alfabesinin kullanılması gerektiği kararının kurulun belirlediği en önemli karar olarak bilinmektedir¹⁹⁶.

Kurul Türk boyları için ortak bir alfabe hazırlanması hususunda görüş birliğine varmıştır. Buna istinaden 26 kişilik bir komisyon oluşturulup çalışmalar bu alanda gerekli çalışmaları yapması için görevlendirilmiştir. Alınan bu karar ile birlikte, Alfabe değişikliği sorunu Azerbaycan dışına taşınarak gerek Sovyet yönetimi

¹⁹⁴ Betül Aslan, “Sovyet Rusya Hakimiyetinde Yaşayan Türklerin, Ortak Birleştirilmiş Türk Alfabesinden Rus Kiril Alfabesine Geçirilmesi”, **A.Ü Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi**, S. 40, Erzurum 2009, s. 359-360.

¹⁹⁵ Aslan, **a.g.m.**, s. 359-360.

¹⁹⁶ Kürkçüoğlu, **a.g.m.**, s. 351.

gerekse onun egemenliği altında yaşayan Türk Halkları için önemli bir gündem maddesi haline gelmiştir. Türk alfabesine geçiş sürecini organize etmek ve yönlendirmek için “Yeni Türk Alfabetesi Tüm Sovyetler Birliği Merkezi Komitesi” oluşturularak yürütme görevi bu komiteye devredilmiştir. Birleştirilmiş Yeni Türk Alfabesinin kullanılmasına yönelik olarak daha sonra Bakü’de ve Taşkent’te de ortak alfabenin hazırlanmasına yönelik birtakım çalışmalar yapılmıřtır¹⁹⁷.

Bak kongresi, Sovyet Rusya egemenliği altında yaşayan Türk halklarının bir araya gelmesi açısından ve ilk uluslararası Türk Kurultayı olması gibi özelliklere sahip olduğundan Türkoloji tarihi için büyük önem arz etmektedir. Ortak alfabenin hazırlanmasındaki temel amaç Türk boyları arasında lehçe ve ağız farklılıklarını azaltmayı sağlamaktı. Sovyet idaresi Türkoloji alanında yapılan bu reformlara destek vererek 1920 ve 1930’lu yılların arasındaki dönemde Türklerin Latin Alfabesine geçmesini sağlamıştır. Sovyet idaresinin buna müsaade etmesinin temel nedeni; Latin alfabesinin Kiril alfabesine geçiş sürecinde kolaylaştırıcı bir etki yaratacağı dřncesidir¹⁹⁸.

Sovyet idaresi, 1928 yılında Türk halklarına karşı izlemiş olduğu politikaları değiştirmek zorunda kalmıştır. 1928 yılında Türk dünyasının kardeş ülkesi olan Türkiye Cumhuriyetinde, Atatürk önderliğinde yapılan dil reformları sonucu Latin alfabesi kabul edilmiştir. Türkiye’nin Latin alfabesine geçişi, Sovyet Rusya yönetimi tarafından endişe ve korku verici olarak değerlendirilmiştir. Pantürkizm’in tekrar canlanabileceğinden şüphe duyan Sovyet idaresi, bu duruma önlem olarak Kiril alfabesine geçiş sürecini hızlandırmaya çalışmıştır. Sovyet dilbilimcileri, suni alfabe ve yazım kuralları geliştirerek lehçeler arasındaki küçük farklılıkları büyük farklılıklara dönüştürmeye uğraşmışlardır. Rusçadan yapılan alıntılar yerel ağızdaki telaffuzlara çevrilmeden direk alınmaya çalışılmıştır. Türk lehçelerinin söz dağarcığı da Rus diline özgü kelimelerle doldurulmak istenmiřtir¹⁹⁹.

SSCB hakimiyeti altında yaşayan bütün Türkler, 1926-1938 yılları aralığında Ortak Latin alfabesini kullanmıştır. Ancak; Özbekler bu uygulamadan mahrum bırakılmak istenmiştir. zbekenin yazı dilinde 1934 yılında yapılan değişiklikler sonucu ı, ,  gibi ünlü harfler kaldırılmıştır. Sovyet yetkilileri zbekenin Farslaştığı

¹⁹⁷ Gökdağ, **a.g.m.**, s. 72.

¹⁹⁸ Gökdağ, **a.g.m.**, s. 72.

¹⁹⁹ Gökdağ, **a.g.m.**, s. 72.

gerekçesiyle böyle bir değişikliğe gidildiğini savunmuştur. Özbek dilcilere bu harfleri kullanmamaları doğrultusunda talimatlar verildi. Sovyet milletler politikasının bir ürünü olan bu değişiklikler Türklerin birlik ve beraberliğini yok etmeyi planlayan uygulamalardan ibaretti. Rus Türkolog Kononov, hazırlamış olduğu Özbekçe gramerinde “Özbeklerin dili artık Farslaşmış, ses uyumunu kaybetmiş ve 3 Türk ünlüsünü yitirmiştir” diyerek Türkoloji’ye zarar vermek istemiştir²⁰⁰.

1937-1940 yılları arasında emperyalist Sovyet yönetimin başında bulunan Stalin emirleri ile işgal altında bulunan Türkistan’da, Kiril alfabesine kesin bir şekilde geçiş yapılmıştır²⁰¹.

3.1.1.1. Alfabe Değişikliğinin Sonuçları

Sovyet idaresi, Rus Kiril alfabesinin kullanılmaya başlanmasıyla birlikte Ruslaştırma politikalarına da hız vermiştir. Sovyet idaresi tarafından, Türk diline karşı çeşitli yasaklamalar getirilerek, Türk dilinin Türk halkları arasında unutulması ve etkisinin kaybedilmesi sağlanmaya çalışılmıştır. Rusçanın Türk halkları tarafından benimsenmesi ve öğretilmesi için yeni Rus iptidai okulları açıldı. Ruslaştırma faaliyetleri doğrultusunda bütün köylere Rus misyonerler gönderildi²⁰².

Sovyet idaresi, Türk halklarını birbirlerine karşı yabancılaştırmak için Kiril alfabesine doğrudan geçmek yerine, her Türk lehçesi için birbirinden farklı Kiril alfabeleri oluşturularak geçmeyi uygun görmüştür. Türk dilinin yok olmasını sağlamaya yönelik yürütülen asimilasyon politikaları, Türkistan aydınlarının bu duruma tepki göstermesine neden olmuştur. Gösterilen tepkiler zamanla bir mücadeleye dönüşmüştür. Cengiz Aytmatov, Halil Rıza, Olcas Süleymanov gibi birçok Türkistan aydını, Sovyet idaresinin emperyalist tutumuna karşı fikri mücadelelerini sürdürmüştür²⁰³.

Sovyet Hükümeti 1930 yılından itibaren ilköğretimin zorunlu hale gelmesini sağlayacak yasal düzenlemeler yapmıştır. Özellikle göçebe hayatın yaygın olarak

---

²⁰⁰ <http://www.mustafaaksoy.com/dosyalar/Eski%20Sovyetler%20Birli%F0indeki%20Alfabe%20Politikas%FD%20ve%20Bug%FCn.pdf>. (17.05.2016)

²⁰¹ Kürkçüoğlu, **a.g.m.**, s. 351.

²⁰² Kürkçüoğlu, **a.g.m.**, s. 352.

²⁰³ Mehmet Saray, **Modern Kırgızistan’ın Doğuşu**, TİKA Yayınları, Ankara 2004, s. 114-115.

görüldüğü Kırgız Türkleri arasında okuma ve yazama oranları büyük artış göstermiştir. Türkistan'da açılan yükseköğrenim kurumlarından mezun olan Türk uyruklu öğrenciler, Sovyet yetkililerinin iradesi ve yönlendirmeleri sonucu başka Sovyet vilayetlerinde hizmet amaçlı çalıştırılmıştır. Mezun gençlerin kendi vatanlarında hizmet etme hevesleri böylece engellenmiştir. Kırgızistan'ın Bişkek şehrinde 1954 yılında "Kırgızistan Bilimler Akademisi" kurulmuştur. Sovyet Bilimler Akademisinin desteğiyle Türkistan'ın değişik vilayetlerinde akademi ve enstitü gibi birçok yüksekokul açılmıştır. Sovyet idaresi açılan bu okullarda verilen eğitimin niteliğine ve yapısına doğrudan müdahale ederek, Komünizm ideolojisi çerçevesinde tüm plan ve faaliyetlerin yürütülmesini sağlamaya yönelik adımlar atmıştır²⁰⁴.

Sovyet rejimi Sovyet insan tipini oluşturmak için eğitimi önemli bir araç olarak görmüştür. Bu amaçlar doğrultusunda özellikle Üniversite ve yüksekokulların Sosyal bilimler bölümünde verilen dersler ve müfredatlar, Sovyet ideolojisine hizmet edecek şekilde organize edilmiştir. Türk dünyasının tarihi, dili, dini ve kültürel değerleri gerçeği yansıtmayan sahte beyan ve ifadelerle yazılan edebi eserler, Rus okullarında öğrenim gören yeni nesillere doğrudan aktarılmıştır. Milli ruhun güçlenmesine yardımcı olacak bütün edebi eserlerin yayınlanması, okullarda okutulması yasaklanmıştır. Sovyet ideoloji esaslarına uygun eserlerin derslerde okutulmasına ve bu içerikli kitapların yazılmasına müsaade edilmiştir. Rus milletinin diğer Rus olmayan halklara karşı yapmış oldukları iyilikleri anlatan türde eserler verilmesi, Sovyet yetkilileri tarafından desteklenmiştir²⁰⁵.

Rus olmayan milletleri belli bir potada eriterek Sovyetleşmiş yeni bir toplum yapısı meydana getirmek isteyen Sovyet yönetimi, Türkistan'da sadece dil alanında değil, kültür alanında da önemli uygulamalara yer vererek Türkistan'ın Ruslaşmasını sağlayacak altyapının oluşmasına yönelik faaliyetlerde bulunmuştur. Türk edebiyatında milli ruhu güçlendirecek eserlerin yayınlanması yasaklanmıştır. "Şekilce milli, muhtevaca sosyalist" bir toplum yapısı meydana getirmek isteyen Sovyet yöneticileri, toplumun şair ve yazarlarına Sovyet ruhuna uygun eserlerin verilmesi konusunda emir ve direktiflerde bulunmuştur. Bu eserlerin Sovyet ideolojisine bağlı kalınarak oluşturulmasını istemiştir. Sovyet yöneticileri, Rus olmayan milletleri belli bir kültür etrafında birleştirmek amacıyla karşı Proletarya ve Kalhoz edebiyatının

---

²⁰⁴ Saray, **a.g.e.**, s. 111.

²⁰⁵ Saray, **a.g.e.**, s. 111-113.

oluşturulmasına büyük önem vermiştir. Bu edebi eserlerde Rusya, Rus olmayan diğer milletler nazarında iyilik ve yardımsever manasına gelen “Büyük Kardeş” adıyla nitelendirilmiştir. Rus şair ve yazarların birçok eseri bu amaçla tercüme edilmiştir²⁰⁶.

Sovyet yazarları ve araştırmacıları Türkistan halkının kendi siyasi iradesi ile Rusya'nın egemenliği altına girdiğini savunmuştur. Sovyet araştırmacıları Türkistan'ın, Rusya tarafından baskı ve şiddet yöntemlerine başvurularak sömürgeleştirilmesini ve ilhak edilmesini göz ardı etmiştir. Özellikle 1940-1950 yılları aralığında Rusya'nın sömürgecilik anlayışına uygun olmayan eserlerin dağıtılması yasaklanmıştır. Bu türde eser veren aydın kişiler cezalandırılmıştır. Sömürge altında bulunan halkların kurtuluş mücadeleleri feodal-monarşi olarak değerlendiren bir başkaldırı olarak nitelendirilmiştir. 1924 yılında Rusya'nın siyasi menfaatleri doğrultusunda Türkistan'da farklı sosyalist cumhuriyetler kurulmuştur. Türkistan'ın bölünerek parçalanmasına neden olan bu siyasi girişim, Sovyet araştırmacıları tarafından çarpıtılarak farklı şekilde yorumlamıştır. Bu araştırmacılar, oluşturulan yeni siyasi yapının yerel halkın istekleri ve hedefleri doğrultusunda gerçekleştiğini savunmuştur. Böylece Sovyet emperyalizmi göz ardı edilmek istenmiştir²⁰⁷.

Stalin XVI. Parti kongresinde uygulanması gereken kültür politikalarını şöyle ifade etmiştir:²⁰⁸

*“Sovyetler Birliği'nde milli kültür faaliyetlerinin hedefi bütün kültürlerin tek bir dile sahip ortak bir kültür halinde birleşmesinden ibaret olmalıdır. Proletarya diktatörlüğü devrinde milli dil ve kültürlerin açığa çıkmasındaki temel amaç, ortak bir dil ve ortak bir kültür etrafında birleşmek gayesiyle bütün milli dillerin ölümünü temin edecek şartları hazırlamaktır”*²⁰⁹.

Ruslar Türkistan toplumunun kültürel değerlerine müdahale ederek bu toplumlara etki altına almaya çalışmıştır. Bu amaca yönelik siyasal zeminin oluşturulması Sovyetlerin öncelikli hedefleri arasında yer almıştır. Türk boylarının Kazakistan, Kırgızistan, Türkmenistan, Özbekistan, gibi farklı milletlere bölünerek bir

²⁰⁶ Saray, **Kazakların Uyanışı**, s. 182.

²⁰⁷ Kanat Bazarbayev, “Türk Milletler Birliği: Türkistan Tarihi Bir Tarihçilik Analizi”, **Kastamonu Eğitim Dergisi**, Mayıs 2013, C. 21, No: 2, s. 688-689.

²⁰⁸ Ölçekçi, **a.g.e.**, s. 121.

²⁰⁹ Ölçekçi, **a.g.e.**, s. 121-122.

siyasi yapıya kavuşturulması bu planlara yönelik atılan ilk adım olmuştur. Sovyet yönetimi bunu sağladıktan sonra Sovyet insan tipinin oluşturulması yönünde plan ve projelerini Türkistan'da uygulamaya başlamıştır²¹⁰.

Stalin, Çarlık Rusya İmparatorluğundan devraldığı Milliyetler politikasını daha sert ve katı bir şekilde sürdürmeye çalışmıştır. Türk kimliğini bölmek isteyen Stalin ve yandaşları Türklere dil, kültür ve tarih bilimleri alanında ayrı ayrı özellikler kazandırmak suretiyle yapay farklılıklar meydana getirmeye çalışmıştır. Dil ve alfabe değişiklikleri sonucu 20 çeşit suni Türk yazı dili oluşturulmuştur. İzlenen bu asimilasyon politikaları sonucu Türk boyları hem konuşma hem de yazı türünde birbirlerini anlayamaz duruma gelmiştir. Sovyet Rusya idaresinin, Sovyetleştirme politikası adı altında, Rus olmayan halkları belli bir potada eritmek amacıyla yürüttüğü bu faaliyetler, Türk cumhuriyetlerinin bağımsızlığını kazandığı 1991 yılına kadar aralıksız devam etmiştir²¹¹.

Sovyetler birliği döneminde eğitim, Komünizm propagandalarının ve Ruslaştırma politikalarının önemli bir aracı olarak görülmüştür. 1990'lı yıllara gelindiğinde Türk boyları arasında Rusçanın her alanda ön plana çıkması sonucu Rusça Türk boyları arasında kullanılan yaygın bir iletişim dili haline gelmiştir. Sovyet eğitim politikası, Sovyet vatandaşı oluşturma, ulusları etnik ayrışmaya tabi tutarak bölmeyi, ulusların kültürlerini dejenere ederek yozlaştırmayı amaç edinmiştir²¹².

Komünist Sovyet idaresinin, siyasi hedeflerinden biri olan Türk topluluklarının Kiril alfabesine geçirilme politikası baskıcı ve zorlayıcı tedbirler sayesinde gerçekleştirilmiştir. Oluşturulan bu yeni durum ile birlikte kardeş Türk toplulukları birbirlerinin yazılarını okumaları ve anlamaları oldukça güç hale getirilmiştir. Böylece Türk halkları arasında kültürel birlik engellenmeye çalışılmıştır. Kiril alfabesine geçiş yapılırken, Türk boylarının önde gelen alimlerinin bir araya gelerek görüş ve önerilerde bulunmasına izin verilmemiştir. İmla, yazım, terim, transkrip gibi konularda Sovyet dilbilimcileri farklılıklar yaratarak Türkler arasında kültürel birliği bozmaya çalışmıştır²¹³.

Alfabe değişikliği sonrasında Türkistanlı aydınlar diğer kardeş boylarının yeni yazılan kitaplarını okuyamaz hale geldi. İhtilal öncesinde kullanılan ortak Türkçe

²¹⁰ Ölçekçi, **a.g.e.**, s. 123-124.

²¹¹ Bayraktar, **a.g.e.**, s. 71.

²¹² Bal, **a.g.m.**, s. 1441.

²¹³ Rahmankul Berdibay, "Bir Kitabın İki Sayfası", **Bilig Dergisi**, S. 5, Bahar 1997, s. 142.

ile kardeş boylar birbirlerinin eserlerini okuyup anlamaktaydı. Ancak bu yeni dönem ile birlikte kardeş Türk halkları birbirlerine karşı yabancılaştırılmaya çalışıldı²¹⁴.

Sovyetler döneminde Türkistan'da yürütülen dil politikaları sonucunda Rusçanın önemi giderek artarken anadilde eğitimin önemi azalmıştır. Anadilden habersiz bir şekilde eğitilen Türkistanlı genç nesiller, eş zamanlı olarak milli kimlik ve kültürlerinden de uzaklaştırılmaya çalışıldı. Özbek Komünist Partisinin resmi yayın organlarından biri olan Pravda Vastoka gazetesinin 31 Ağustos 1957 tarihli gazetesinde yer alan bir bilgiye göre “Birkaç bölgede yapılan ana dili sınavında Özbek çocuklarının % 60’ı başarısız olmuştur”. Bu durum, Sovyetler döneminde yaşanan kültürel emperyalizmin açık bir kanıtı halindedir. Yerel okulların kapatılarak yerine Rus okullarının açılması, Rusçanın her alanda yaygınlaştırılması ve anadilde eğitimin sadece ilkokulda az bir süre verilmesi yerel dillerin zamanla unutulmasına neden olmuştur²¹⁵.

Sovyet Rusya döneminde Türklere karşı her alanda uygulanan asimilasyon hareketlerinde Sovyet yönetimi tam anlamıyla bir başarı elde edememiştir. Türkistanlı din alimlerinin ve fikir adamlarının Sovyet iktidarının her türlü siyasal ve kültürel işgaline karşı fedakar çalışmaları ve Türk-İslam medeniyetinin yüzyıllardır süregelen güçlü bir kültürel yapıya sahip olması, Sovyetlerin tüm asimilasyon hareketlerine karşı bir direnç sağlamıştır. Türk adının kullanılmasının yasak olduğu dönemlerde dahi Türkistan aydınları, Türk kültür ve medeniyetinin önemli şahsiyetlerinin eserleri üzerine önemli çalışmalarda bulunmuşlardır. Türkistan coğrafyasında Ali Şir Nevai, Ahmet Yesevi, Uluğ Bey Mahdum Kulu, Dede Korkut gibi Türk dünyasının önde gelen şahsiyetlerinin hayatları ve eserleri üzerinde birçok araştırma ve inceleme yapıldı²¹⁶.

Kırgız edebiyatının önde gelen isimlerinden olan Cengiz Aytmatov ve Tölögen Kasım Bek gibi dünyaca ünlü Türk aydınları Sovyetlerin tüm emperyalist faaliyetlerine karşı fikri mücadelelerini devam ettirmiştir²¹⁷.

Türkistanlı aydınlar siyasal ve kültürel amaçlı kurdukları teşkilat ve cemiyetlerde Türk boyları arasındaki gerek siyasal gerekse ekonomik ve kültürel

---

²¹⁴ Berdibay, **a.g.m.**, s. 142.

²¹⁵ Ferhat Karabulut, “İktidar ve Meşrulaştırma Mücadelesinin Odağı Orta Asya: Sovyetlerin Dil ve Eğitim Politikaları”, **Bilig Dergisi**, S. 50, Yaz 2009, s. 77.

²¹⁶ Mehmet Saray, **Türkmen Tarihi**, Yeni Türk Devletleri Tarihi Serisi-5, İstanbul 1993, s. 60-61.

²¹⁷ Saadetin Gömeç, **Kırgız Türkleri Tarihi**, İkinci Baskı, Berikan Yayınevi, Ankara 2009, s. 127.

bağların sağlanması için büyük bir çaba harcamıştır. Sömürgeci özellik taşıyan Sovyet siyasetinin izlerini Türkistan coğrafyasının askeri, siyasi, kültürel ve sosyal alanda izlerini görmek mümkündür. Sistematik bir şekilde yürütülen kültür ihtilalinin sonuçları vahim olsa da bu ihtilaller Türk ve İslam medeniyetinin güçlü kültürel yapısı ve teşkilatçı nitelikte olması nedeniyle amacına ulaşamamıştır²¹⁸.

3.1.2. Rusçanın Ortak Dil Haline Getirilmesi

Sovyet yöneticileri Türkistan'ı Ruslaştırma politikalarının bir gereği olarak, Rusçayı Sovyet coğrafyasının bütün bölgelerinde konuşulan ortak dil haline getirmek için bazı girişimlerde bulunmuştur. Bu yöndeki çalışmalar özellikle 1930 yılından itibaren hızlandırılmıştır. Sovyet yetkilileri, Rus dilinin Sovyet kültüründe önemli bir birleştirici unsur haline gelmesi için yoğun çaba harcamıştır. Rusçanın yaygınlaştırılması, Rus olmayan halklar arasında Rus kültür ve ideolojisinin benimsenmesine de kolaylaştırıcı etki sağlamıştır. Sovyetleştirme politikalarının en önemli aracı olarak görülen Rusçanın, bütün Sovyet coğrafyasında benimsenmesi için, önce bu hedefin alt yapısı oluşturulmak istenmiştir. Çarlık Rusya İmparatorluğu döneminden beri uygulanan dil politikaları ile Türklerin ve Rus olmayan diğer milletlerin kültürel ve siyasi kimlikleri yok edilmek istenmiştir. Sovyet idaresi, Çar hükümetinden devraldığı asimilasyon politikalarını daha kararlı bir şekilde sürdürme çabası içerisinde olmuştur. Stalin, Rusçanın etki alanının genişlemesi ve Türkler arasında ikinci bir dil olarak kullanılması için tüm Sovyet coğrafyasında Kiril alfabesinin kullanılmasını zorunlu hale getirmiştir²¹⁹.

Sovyet yönetiminin başlıca dil politikası:

1. *“Tüm dillere eşitlik*
2. *Rusçanın ortak dil olması*
3. *İradi çift dillilik*
4. *Ana dillerin ihmalinin açıklanması*
5. *Rusçanın dil olarak eğitim sistemine girişi şeklindedir”*²²⁰.

²¹⁸ Saray, **Türkmen Tarihi**, s. 60-61.

²¹⁹ Ölçekçi, **a.g.e.**, s.125.

²²⁰ Uçar, **Dış Türkler-Türk Dünyasının Parlayan 5 Yıldızı-Orta Asya Türklüğünün Tarihsel ve Kültürel Yapısı**, s. 63.

Sovyet idaresi, yasal düzenlemelerle yürüttüğü dil politikaları ile Türk Cumhuriyetlerinde kültürel emperyalizmin gerçekleşmesini sağlamaya çalışmıştır. Rusça konuşma ve yazı dilinin Türkistan'da yaygınlaştırılması, kültürel emperyalizmin hız kazanmasında önemli bir unsur olarak karşımıza çıkmaktadır²²¹.

Ruşçanın tüm Sovyet coğrafyasında kullanılan etkin bir dil haline gelmesi, Sovyetlerin kültür politikasına hizmet edeceğinden, Sovyet hükümeti dil politikası üzerinde önemle durmuştur. 1930 yılında çıkarılan yeni bir kanun ile birlikte Sovyet hakimiyeti altında yaşayan herkesin Rusça öğrenmesi zorunlu hale getirildi. Sovyet hükümetinin bu kanunu çıkarmasındaki en büyük amaç, milli dillerin unutulmasını sağlayarak yerine Rusçanın hem yazı hem de konuşma dili olarak tüm Sovyet coğrafyasında kullanılmasını sağlamak olmuştur. Sovyet insan tipinin oluşturulması için, Rusçanın etki alanının genişletilmesi bir ön koşuldu. Lenin'in "*Bana yedi yaşında bir çocuk verin, onu edebiyen Bolşevik yapayım*" sözü, dilin siyasi önemini açıkça ortaya koymaktadır. Sovyet yetkilileri, Komünizm ideolojisini benimseyen yeni bir toplum yapısı meydana getirmek amacıyla ve izlediği kültür siyasetinin bir gereği olarak Türkistan coğrafyasının birçok yerinde Rusça eğitim veren okullar açmıştır. 1941-1942 yılından itibaren Rusça zorunlu eğitim dili olarak kullanılmaya başlanmıştır²²².

Ruslar açılan yeni okullarda başlangıçta milli dilde eğitim verilmesine karşı değildi. Eğitim dili Rusça ve milli dillerde yapılabilmekteydi. Ancak Sovyet yönetimi, özellikle 1930 yılından sonra eğitim dilinin sadece Rusça olması için birtakım faaliyetlerde bulunmuştur. Rusçanın kullanım alanının arttırılmasına yönelik yürütülen politikalar sonucu, milli dillerin kullanım işlevselliği giderek azalmıştır. Yükseköğretim verilen okullarda, Rusça bilimsel ve teknik derslerde eğitim dili olarak kullanılmıştır. Hukuk ve edebiyat derslerinde ise, milli dilde eğitim ön plana çıkmıştır. Yükseköğretim kurumlarında ders veren akademik kadroların çoğunu Ruslar oluşturmaktaydı. Rusça konuşma ve yazı dilini bilmek ve öğrenmek, üniversite öğrencileri için bir zorunluluktadır²²³.

²²¹ Uçar, *Dış Türkler-Türk Dünyasının Parlayan 5 Yıldızı-Orta Asya Türklüğünün Tarihsel ve Kültürel Yapısı*, s. 63.

²²² Uçar, *Dış Türkler-Türk Dünyasının Parlayan 5 Yıldızı-Orta Asya Türklüğünün Tarihsel ve Kültürel Yapısı*, s. 63.

²²³ Ölçekçi, *a.g.m.*, s. 64.

Günümüz Türk dünyasında, devlet kadrolarında çalışan eğitimli kişilerin çoğu milli dillerini bilmemektedir. Sovyet yönetimi, Ruslaştırma politikalarının bir gereği olarak üniversitelerden mezun olan gençlerin memuriyete atanmaları için Rusça bilmeyi ön şart haline getirmiştir²²⁴.

Sanayi kollarında ve kamu hizmetlerinde görev almak isteyen Sovyet Müslümanları Rusça bilmek zorundaydı. Bu yüzden Sovyet Müslümanları, arasında Rusçanın önemi giderek artmıştır. Sovyet yöneticileri, modern eğitimin Sovyet coğrafyasında yaygınlaştırılmasını sağlamak için Rusçayı önemli bir iletişim unsuru haline getirmeye özen göstermişlerdir. Ruslaştırma politikasının bir gereği olarak tüm Sovyet coğrafyasında, Rusçanın yaygınlaştırılması için siyasi, sosyal, askeri ve kültürel alanlarda önemli adımlar atılmıştır. Sovyet silahlı birlikleri içerisinde görev alan herhangi bir Müslüman kişinin rütbe alarak daha üst bir mevki' ye gelmesi için Rusça bilmesi şarttı. Sovyet ordusu içerisinde farklı milletlere mensup askerler için Rusçayı özendirici disiplin kuralları belirlenmiştir²²⁵.

1884 yılında İsmail Gaspıralı öncülüğünde açılan Cedit okulları, 1924 yılına kadar Türkistan coğrafyasının birçok yerinde eğitim ve öğretim faaliyetlerinin yürütüldüğü önemli bir eğitim kurumuydu. Sovyet yetkilileri Türklerin hem etnik hem de kültürel anlamda bölünmelerini sağlamak amacıyla 1924 yılından itibaren bu okulların kapatılmasını sağlamıştır. Milli dilde eğitim ve öğretim veren Cedit okulları kapatılarak yerine, eğitim ve öğretimin çoğunlukla Rusça yapıldığı Sovyet okulları açılmıştır. Rus okullarında öğrencilere sunulan geniş imkânlar nedeniyle birçok Türk aile, çocuklarına bu okullara göndermek zorunda kalmıştır. Kültürel ve sosyal birçok alanda Rusçanın konuşma ve yazı dili olarak benimsenmesi, Sovyet döneminde hızla yaygınlaşan bir durum haline gelmiştir. Sonuç itibariyle, Türk boyları arasında anadilin önemi giderek azalmıştır. Örneğin: 1991 yılına gelindiğinde Kazak Türklerinin sadece % 30'u anadilini bilmekteydi²²⁶.

---

²²⁴ Ölçekçi, **a.g.m.**, s. 64.

²²⁵ Henze, **a.g.e.**, s. 3-6.

²²⁶ Kocaoğlu, **a.g.m.**, s. 1299.

3.1.3. Sovyet Propagandası

Sovyetler birliği döneminde yürütölen propaganda faaliyetlerini komünist parti teşkilatı yönetmekteydi. Partinin dışında hükümetin yürüttüğü propaganda faaliyetlerine ise Eğitim Bakanlığı yön vermekteydi. Sovyet coğrafyasında komünizm ve Sovyet propagandası yapan kişilerin sayısı toplam nüfusun % 5'ine tekabül etmekteydi. Özellikle seçim döneminde bu sayılar milyonları aşmaktaydı. Lenin'e göre propaganda neticeye giden tek yol olarak değerlendirilmiştir. Bu amaçla propaganda faaliyetlerini merkezileştirmek için Agitprop adı verilen bir teşkilat oluşturulmuştur. Bu teşkilatın bütün bireyleri, Sverdlov propaganda mezunu kişilerdir. Bu teşkilatta görev alan binlerce işçi, öğretmen, kütüphaneci ve sinema operatörleri yüksek parti mezunu kişilerdir. Agitprop denilen ajanlar doğrudan merkezi komiteye bağlı olarak faaliyetlerini sürdürmekteydi. Agitprop teşkilatının Sovyet coğrafyasında nüfus etmediği tek bir yerleşim yeri ve tek bir insan kalmamıştır. Tüm devlet kurumlarını ele geçiren Komünist parti organları, Agitprop denilen ajanlar sayesinde Sovyet ideolojisine hizmet etmeye çalışmıştır. 1938 senesi Sovyet propagandasının zirve yılı olarak değerlendirilmektedir. 1938 yılında Sovyet Birliğinin Komünist Parti Tarihi adlı kitap yayınlandığında, kitabın propagandasının yapılması amacıyla bizzat Stalin'in önderliğinde 10.000,000 kişi teşkilatta görevlendirilmiştir²²⁷.

Türkistan'ın en küçük şehirlerinde ve kasabalarında dahi oluşturulan mahalle cemiyetlerinde komünizm propagandası yapılmıştır. Buralarda düzenlenen konferanslarla komünist propagandanın etki alanı genişletilmek istenmiştir²²⁸.

Sovyet yönetimi, Sosyalizm ve Komünizm harekâtının güçlenmesini ve her daim var olmasını sağlamak amacıyla, bu ideolojilerin esasları doğrultusunda siyasi propaganda yapmayı bir devlet politikası haline getirmiştir. Devlet eliyle yapılan bu propagandalarda farklı yöntem ve tekniklere başvurulmuştur. Evlerde bulunan televizyon ve radyo gibi aletlerle yapılan propaganda vasıtasıyla hem Sovyet coğrafyasında yaşayan tüm insanların, hem de diğer ülkelerde yaşayan yabancı insanların düşünce hayatında, komünizmin ve sosyalizmin esaslarının yer edinmesi için büyük uğraş verilmiştir. Televizyonlarda genellikle, Almanların ikinci dünya

²²⁷ "Rus Propagandası Nasıl Çalışmakta", **Hürsöz Gazetesi**, 27 Ekim 1948, S. 700, s.1.

²²⁸ Gömeç, **a.g.e.**, s. 190.

savaşı esnasında yaptıkları zulümleri anlatan filmler ve gösterimlerin yanında Rusların savaş kahramanlıklarına da geniş yer verilmekteydi²²⁹.

Düzenlenen konferanslarda Sosyalizmin başarılı ve güçlü, bir yönetim şekli olduğu savunulmuştur. Televizyon kanallarında Sovyet ekonomisinin gelişme başarısını anlatan konuşmalar ön planda tutulmaktaydı. Bütün cadde ve sokaklarda Lenin'in posterleri ve altlarında Lenin'in sözleri bulunan reklam afişleri bulunmaktaydı. Lenin'in sanat, ekonomi, tarih, edebiyat, müzik, ticaret, sanayi, tarım, kültür ve daha birçok alandaki fikirleri propaganda konusu haline gelmiştir. Sovyet coğrafyasının her köşesinde propaganda amaçlı açılan müzeler rejimin önemli propaganda unsurlarından biriydi. Komünizm ideolojisinin bütün izlerini bu müzelerde görmek mümkündü. Kolhozlara ait eserlerin sergilendiği bu müzelerde Sovyet rejimi ve dayandığı esaslar övülmekte ve her yönüyle mükemmel gösterilmekteydi²³⁰.

3.1.4. Sovyet Edebiyatının Ruslaştırma Politikalarındaki Rolü

1920 ve 1930 yılları aralığında Türk kültür yapısını değiştirmek için Sovyet edebiyatı, Türkistan coğrafyasında benimsetilmek istenmiştir. Türkistan'ın farklı bölgelerinde bu amaca yönelik olarak birçok dernek ve basın kuruluşu kurulmuştur. Kırgızistan'da Kızıl Uçgan ve Kırgızistan İşçi Yazarlar Birliği adıyla kurulan dernekler bunlardan sadece biriydi. Bunun yanı sıra Komünizm ideolojisini benimseyen şair ve yazarların eserleri bu dönemde büyük ilgi ve destek görmüştür. Örneğin, Komünizm taraftarı Satılganov ve Moldo isimli Kırgız aydınlarının Lenin'i öven eserleri farklı dillere çevrilerek bütün Sovyet coğrafyasına dağıtılmıştır²³¹.

Marksizm ve Komünizm ideolojisini benimsemeyen bütün şair ve yazarlar Sovyetlerin tasfiye sürecine dâhil olmuştur. Ölüm cezası, hapis, sürgün ve işkence başlıca uygulanan cezai işlemlerin başında gelmekteydi. Şair ve yazarlar bu tasfiye sürecinde Komünizm ve Marksizm düşünce yapısına uygun eserlerin yazılması için Sovyet idaresi tarafından baskı altına alındı. Sovyet ideolojisini ve propagandasını öven birçok eser bu dönemde kaleme alınmıştır. Şair ve yazarların milli ve dini

²²⁹ Ağaoğlu, **a.g.e.**, s. 152-153.

²³⁰ Ağaoğlu, **a.g.e.**, s. 152-156.

²³¹ Bacık, **a.g.m.**, s. 41.

konular içeren eserler yayınlanması yasaklanarak yerine Komünist parti ideolojisinin düşünce yapısına uygun eserlerin yayınlanması Sovyet yönetimi tarafından teşvik edilmiştir. Yazılı edebiyat bu dönemde Sovyet propagandasının önemli bir unsuru haline getirildi. “Kızıl Terör” olarak nitelendirilen bu tasfiye sürecinde toplumun birleştirici bir unsuru olan milli kimliğin ve milli kültürün yok edilmesi sağlanarak, Rus kültürünün egemen olduğu yeni bir toplum yapısı oluşturulmak istenmiştir. Ruslaştırma politikalarının bir gereği olarak Türkistan halkının geçmişten gelen bütün siyasi ve kültürel bağları yok edilmek istenmiştir²³².

3.2. İSLAMA KARŞI YÜRÜTÜLEN BASKICI POLİTİKALAR

Türk halkları, SSCB birliğine mensup Rus olmayan diğer milletler arasında en fazla nüfusa sahip topluluktur. Sovyet Türkleri alanında yapılan araştırma ve incelemeler ile Sovyet Müslümanları alanında yapılan araştırmalar konu, içerik ve kapsam özellikleri açısından birbiri ile sıkı ilişki halindedir. Sovyet Türklerinin % 90’ı Müslüman kimliğine sahiptir. Bu yüzden Sovyet coğrafyasında beliren “Türk Sorunu” bazı kaynaklarda “Müslüman Sorunu” olarak eşit bir biçimde değerlendirilmektedir²³³.

Rus Komünizm ideolojisi ile İslamiyet’in genel kuralları ve esasları hiçbir konuda bağdaşmamaktadır. Sovyet idaresi bu yüzden İslamiyet’i büyük bir muhalif güç olarak tanımlamaktadır. İslamiyet’in birleştirici özelliğinin yanı sıra sömürgeci yapılara karşı olması, emperyalist Rus idaresini tedirgin etmiştir. Sovyet yöneticileri İslam dinini SSCB’ye yönelik en büyük tehdit unsuru olarak görmüştür. Bu yüzden Sovyet yönetimi, Türkler arasında yaygın olarak görülen İslam inancının ortadan kaldırmasını öncelikli hedef olarak görmüştür. İslami kültürünün etkisinin azaltılarak ortadan kaldırılması için İslamiyet’in bütün unsurlarına karşı savaş açılmıştır²³⁴.

Sovyetlerin dini inançlara karşı yaklaşımı Marksist düşünce sistemine bağlı olarak şekillenmiştir. Marksist düşünce sistemi felsefi bakış açısından dinle bağdaşmamaktadır. Marksistler, din olgusunu insanları burjuvalara ve yöneticilere

²³² Elmurod Kholmatov, “SSCB Döneminde Halk Koşuklarında Lenin ve Komünizmin Methodilmesi”, **Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi**, XIV/2, Kış 2014, s. 224-225.

²³³ William D. Myer, “Batı Gözüyle Sovyet Türkleri (1945-1990)”, Çev. Nilüfer Erol, **Türkler Ansiklopedisi**, TTK, C. 18, Ankara 2002, s. 898.

²³⁴ Myer, **a.g.m.**, s. 898.

karşı isyan etmekten alıkoyan bir unsur olarak görmektedir. Marksist düşünürler, dinlerin insanları bu dünyadaki taleplerinden alıkoyan, onları ellerinde bulunanlarla yetinmeye zorlayan bir unsur olarak değerlendirmektedir. Bu yüzden dini inançları, gelişmenin ve ilerlemenin önündeki en büyük engel olarak görmektedirler. İhtilal ile başa geçen Sovyet yöneticileri bu düşünceler doğrultusunda Ortodoks kilisesinin yanı sıra Musevilik ve İslamiyet gibi dinleri yok etmek için 1917 ve 1940 yılları aralığında bütün dinlere adeta savaş açmıştır²³⁵.

Komünist rejim görev başına geldiğinde öncelikle Ortodoks kilisesi üzerinde otorite kurmaya çalışmıştır. Sovyet rejimi, siyasi otoritesinin güçlenmesiyle birlikte özellikle 1925 yılı sonrasında Türkistan topraklarında da İslamiyet'e karşı yıkıcı türdeki faaliyetlerine hız vermiştir. Yürütülen Anti-İslam politikaları ile Müslümanlık inancı zayıflatılarak onun yerine dinsizliği savunan Ateist kültürün öğeleri toplum arasında benimsetilmek istenmiştir. Sovyet idaresi, baskı ve şiddete dayanan faaliyetleri ile yeni tip Sovyet insanın oluşturulması için büyük bir çaba sarf etmiştir²³⁶.

Sovyet yetkilileri, sosyalizmin güç kazanması için dinin ortadan kaldırılması gerektiği görüşündeydi. Bu mücadele SSCB döneminde adeta bir devlet politikası haline getirildi. Yüzyıllardır Türkistan topraklarında var olan İslam kültür ve medeniyetinin izleri 70 yıl süren Sovyet iktidarının yürütmüş olduğu İslam karşıtı politika ve faaliyetler ile ortadan kaldırılmak istenmiştir. Sovyet coğrafyasında dinsizliği savunan bu tür baskıcı ve yıkıcı tüm faaliyetler Müslümanların aynı zamanda siyasi, sosyal, kültürel ve ekonomik alandaki yapısını da farklılaştırmayı esas alan uygulamalardı²³⁷.

Sovyet komünist partisi, din ile mücadelede insanların inanç özgürlüğünü elinden almak için sayısız yasaklamalar ve kısıtlamalarla otoritesini arttırmaya çalışmıştır. İslam'a karşı yürütülen tüm faaliyetlerde iki farklı aşamadan oluşmaktaydı. Komünist iktidar birinci aşamada Sovyet coğrafyasında, İslam inancının yok edilmesini ve ona alternatif olarak dinsizliği savunan ateizm kültürünün yaygınlaştırmak istemiştir. İkinci aşamada ise, Müslüman toplumun kültürel unsurları

---

²³⁵ İzzet Ahmet Bozbey, "Quo Vadis Kırgızistan: Sovyet Sonrası Kırgızistan'da İslami Hareketler", **Orta Asya ve Kafkasya Araştırmaları Dergisi**, C. 6, S. 11, 2011, s. 21.

²³⁶ Bozbey, **a.g.m.**, s. 21.

²³⁷ Abdulvahap Taştan, "Azerbaycan'da Sosyo-Kültürel Değişme, Din ve Dinsel Canlanma", **Bilig Dergisi**, S. 25, Bahar 2003, s. 19.

yok edilmeye çalışıldı. İbadethaneler kapatılarak din görevlileri baskı ve denetim altına alındı. İbadetlerin ve dini merasimlerin yapılması bu yeni süreçte yasaklandı. Yayın ve basın organları denetim altına alınarak Sovyet ideolojisini yansıtacak türde basın ve yayın çalışmalarında bulunmaya zorlandı. İnanç ve ibadet ilkeleri bu yolla yıkılmak istenmiştir²³⁸.

Sovyet rejimi din ile siyaset ve eğitimin birbirinden ayrılması gerektiğini savunmuştur. Ancak uygulamada, önceden belirlenen hedeflere yönelik adımlar atılmamıştır. Toplumun geneline ateizm inancını dayatan Sovyet rejimi bu hareketiyle toplumun inanç özgürlüğünü de engellemiş olmaktadır. Özgürlüklerin ortadan kaldırılmasını devlet eliyle gerçekleştiren Sovyet rejimi, tüm vatandaşların kanunlar önünde eşit olduğunu savunmuştur. Ancak; toplum içerisinde dindar olarak nitelendirilen kişiler, rejime karşı potansiyel bir düşman olarak görüldüğünden çoğu yasal haklardan mahrum bırakılmıştı. Seçme ve seçilme hakkı bu gruba mensup kişilere tanınmamıştır²³⁹.

Sovyet yönetiminin baskı ve şiddet içeren politikalarına karşı Türkistan coğrafyasında yaşayan ulema kesim, Sovyetlerin bu yıkıcı faaliyetlerine karşı birlikte mücadele edememiştir. Bu durum Sovyet otoritesinin Türkistan üzerinde mevcut otoritesinin giderek artmasına neden olmuştur. Ulema sınıfın bir kısmı, Basmacıların Sovyet iktidarına karşı yürüttüğü siyasi mücadeleyi desteklerken diğer kısmı ise Çarlık Rusya İmparatorluğunun yıkılmasından sonra iktidarı ele geçiren Sovyet idaresini desteklemiştir²⁴⁰.

Çar idaresinin yıkılması ile oluşan dönemde ulema grubun birlik içerisinde hareket edememelerinin başında gerekli siyasi ve ekonomik güce sahip olmamaları da etkili olmuştur. Sovyet yönetimi, Müslüman ulema üzerinde etki ve otoritesini güçlendirmek ve aynı zamanda ulamanın birlik ve beraberlik içerisinde olmasını engelleyici birtakım tedbirler almıştır. Ulemaya mensup kişilerin Sovyet coğrafyasının farklı yerlerine sürgüne gönderilmesi ve birçoğunun idam edilmesi bu tedbirlerin başında gelmekteydi²⁴¹.

---

²³⁸ Taştan, **a.g.m.**, s. 19.

²³⁹ Seyfettin Erşahin, "Sovyet Türkistan'ında İslam ve Dindarlık", **İslami Araştırmalar Dergisi**, C. 11, S. 1-2, 1998, s. 128.

²⁴⁰ Erşahin, **a.g.m.**, s. 128.

²⁴¹ Erşahin, **a.g.m.**, s. 128.

Sovyetler Birliğinin kurulması ile birlikte Sovyet coğrafyasında Ruslaştırma ve Hıristiyanlaştırma politikaları da eş zamanlı olarak uygulanmaya başlamıştır. 10 Temmuz 1918 tarihli Sovyet Anayasasın 65. Maddesi gereğince din yasaklanmıştır. Eğitim ve oğretim faaliyetlerinde önemli rol oynayan bütün dini okullar kapatılmıştır. Diğer eğitim kurumlarında da din derslerinin oğretimi yasaklanmıştır. Dini yayın yapan bütün yayınevleri de bu yasaktan nasibini almıştır. Kültürel asimilasyonun başlatıldığı bu yeni dönemde dini bayramların kutlanılmasına izin verilmemiştir. Din adamlarının çoğunun mallarına el konulmuştur. Bu kişilerin aileleri ile birlikte sürgüne gönderilmesi sađlanmıřtır²⁴².

Sovyet yönetimi bu uygulamalar doğrultusunda, Müslüman halkın sahip olduğu kültürel değerleri yok etmeyi amaçlamıştır. Sovyetler birliği döneminde Rus olmayan diğer milletler üzerinde oluşturulan baskıcı yönetim anlayışının bir sonucu olarak, Sovyet insanı oluşturma sürecinde toplumların kültürel değerlerine doğrudan müdahale edilmiřtir²⁴³.

Komünist parti yetkilileri, dini gelişmenin önündeki en büyük engel olarak tanımlamışlardır. Dini hoşgörüsüzlük Sovyet döneminde Komünist parti yetkilileri tarafından resmi devlet ideolojisi haline getirilmek istendi. Bu amaç doğrultusunda gerekli idari ve polisiye tedbirleri de kısa zamanda alınmıştır. Sovyet yönetimi bazı dönemlerde siyasi stratejik nedenlerden dolayı İslam'a ve Müslümanlara karşı ılımlı politikalar izlemek mecburiyetinde kalmıştır. Özellikle iç savaşın bittiği ilk dönemlerde siyasi otoritenin tekrar sağlanması ve yeni rejimin tüm Sovyet coğrafyasında tanınarak gç kazanmasını sağlamak amacıyla Müslümanlara daha dikkatli davranılmıştır. 1924 yılında şeriat mahkemelerinin kapatılması ve 1928 yılında İslam'a karşı başlatılan büyük hücumlar ile Sovyetlerin bu ılımlı politikaları da son bulmuřtur²⁴⁴.

Sovyet rejiminin İslam'ı yok etmek için başlattığı kampanya çok geniş ve uzun sürede yürütülen faaliyetleri kapsamaktaydı. Bu faaliyetler kapsamında; Müslümanların ibadet yapmalarını engellemek amacıyla camilerin çoğu kapatıldı, Kuranı Kerimin yeniden basılmasına izin verilmedi, İslamiyet ile ilgili yayın yapılması ve Müslümanların hac ibadetini yerine getirmeleri de yasaklanmıştır.

---

²⁴² Bayraktar, **a.g.e.**, s. 80.

²⁴³ Bennigsen, **a.g.e.**, s. 46.

²⁴⁴ Bennigsen, **a.g.e.**, s. 46-47.

Sovyet öncesi dönemde Türkistan'dan her yıl ortalama 35.000 ve 50.000 arasında kişi kutsal topraklara hac ibadetini yerine getirmek için gitmekteydi. Sovyet yönetimi, aldığı yasal kararlar ile Sovyet Müslümanlarının hacca gitmesine izin vermeyerek onların inanç özgürlüğünü engellemeye çalışmıştır. 1950 yılından itibaren Sovyet propagandası yapımları amacıyla, sadece sayıları 15 ile 20 arasında değişen hacı adaylarının kutsal topraklara gitmesine izin verilmiştir²⁴⁵.

Sovyet iktidarı tarafından yürütülen bu Anti-İslam faaliyetlerinin ve politikalarının gerçekleştirilmesinin siyasi, sosyal ve kültürel yönden birçok amacı vardı. İslam inancının ve İslam kültürünün izlerini Türkistan coğrafyasından silinmek istenmesi ve yeni bir siyasi ve kültürel yapılanmaya gidilmesi bu hedeflerin apaçık bir delilidir. Günümüz Sovyet Müslümanlarının dini algılama ve yaşama biçimlerinde doğrudan etki eden tasavvuf ilmi, uzun yıllar Türkistan coğrafyasında İslam'ın kültürel canlılığını korumuştur. Güçlü bir evliya kültürüne sahip bu gelenek, Sovyet coğrafyasında yok edilmek istenen İslam kültürünün varlığını korumasına yardımcı olmuştur²⁴⁶.

Sovyetlerin izlemiş olduğu tüm İslam karşıtı politikalar, İslam'ın Sovyet coğrafyasında yok olmasını sağlayamamıştır. Yüzyıllardır süregelen tasavvuf öğretisi bu topraklarda İslam'ın var olmasına sağlamıştır. Tarihten gelen bu tasavvufi tecrübe Sovyet zulmüne karşı direnişin sembolü haline gelmiştir²⁴⁷.

Sovyet yönetimi işbaşına gelmeden önce Türkistan topraklarında Nakşibendilik ve Yesevilik gibi tarikatlar, çok uzun yıllar İslam'a hizmet etmiş çok önemli tarikatların başında gelmekteydi. Semerkant, Buhara ve Hive gibi şehirler İslam kültür merkezinin önemli birer şehri konumundaydı. Tarikatların ve cemaatlerin yoğun olarak bulunduğu bu şehirlerde çok büyük İslam alimleri yetişmiştir. Camilerin yanında bulunan medreseler birer eğitim ve öğretim merkezi konumundaydı²⁴⁸.

Sovyet Komünist idaresinin yürütmüş olduğu anti-İslam politikalarının bir sonucu olarak Türkistan'daki bütün tarikat ve cemaatler, kısa süre içerisinde kapatılarak faaliyetlerine son verildi. Sovyet idaresi Müslümanlar üzerinde otorite sağlamak ve İslam'ın kültürel canlılığını yok etmek için Sovyet Müslümanları

²⁴⁵ Hayit, **Sovyet Rusya Emperyalizmi ve Türk Dünyası**, s. 160.

²⁴⁶ Taştan, **a.g.m.**, s. 6.

²⁴⁷ Jo-Ann Gross, "Resmi ve Resmi Olmayan İslam Tartışması: Sovyet Orta Asya'sında Tasavvuf", Çev. Abdurrezzak Tek, C. 13, S. 1, 2004, s. 298.

²⁴⁸ Bozbey, **a.g.m.**, s.42.

arasında tek tip İslam anlayışını teşvik etmeye çalışmıştır. Bu hedefler doğrultusunda hareket eden Sovyet yönetimi, İslam dini için alternatif öğreti durumundaki tarikat ve cemaatlere karşı çıkmıştır. Yasaklara karşı gelen din alimleri ve bilginler “terörist” ve “aşırılık yanlısı” kişiler olarak görülmüştür²⁴⁹.

Sovyet idaresi İslam kültür ve medeniyetini yok etmek için farklı uygulama ve yöntemlere başvurmuştur. Bu doğrultuda toplumun komünist ideolojiye dayalı Sovyet ahlâkıyla yeniden şekillenmesi için birçok yeni kurum açılmıştır. Toplumun Sovyetleşmesini ve toplumsallaşmasını sağlamak amacıyla “köylü birlikleri”, “öncü ve konsomol gençlik teşkilatları”, “kızıl çayhaneler”, adı verilen yeni kurumlar oluşturularak Müslüman toplumun kültürel yapısı değiştirilmeye çalışıldı. Stalin döneminde tüm Sovyet coğrafyasında Rus olmayan diğer milletlerin Ruslaşmasını sağlamak amacıyla Kiril alfabesine geçilmesi Türk ve Müslüman tebaanın kültürel anlamda birlikteliğinin bozulmasına neden olmuştur. Türkçe Çağatay alfabesiyle yazılmış çok sayıdaki İslami eserler yeni genç Müslüman nesiller tarafından anlaşılabilir hale gelmiştir. Bu durum Türkistan’da İslamiyet’in kültürel canlılığını kaybetmesine yol açmıştır²⁵⁰.

3.2.1. Sovyetlerin Din Karşıtı Politika ve Faaliyetleri

Yeni rejim taraftarı Bolşevikler, 1917 devriminin başarıya ulaşmasıyla birlikte toplumun yeniden inşa edilmesi için 1917-1923 tarihleri arasında eski Çarlık idaresinin tüm siyasi ve kültürel kurumlarını ortadan kaldırmayı planlamıştır. Bu dönemde Bolşevikler ilk iş olarak Rus Ortodoks Kilisesini kontrol ve denetim altına almaya çalıştı. 1923 yılından itibaren başlayan yeni süreçte yeni sistemin inşası için siyasi, sosyal, kültürel, ekonomi gibi birçok alanda önemli değişikliklere gidilmiştir²⁵¹.

Bolşevikler yeni rejimin güç kazanması için 1922 yılında kurulan ayrılıkçı yeni kiliseyi desteklemeye başlamıştır. İç ve dış siyasette kısa sürede güçlenen yeni rejim 1928-1938 yılları arasında bütün dinlere karşı muhalefet bir politika izlemeye

²⁴⁹ Bozbey, **a.g.m.**, s.42.

²⁵⁰ <http://www.tarihportali.org/20-yuzyil-baslarinda-dunya-arastirmalar/4554-sovyetler-birligi-dis-politikaasya.html>. (17.05.2016)

²⁵¹ Sevinç Alkan Özcan, **Rusya ve Polonya’da Din, Kimlik, Siyaset**, Birinci Baskı, Küre Yayınları, Mayıs 2012, s. 105.

başlamıştır. Din karşıtı yürütülen politikalar, baskıcı ve zorlayıcı özellikler taşımaktaydı. 1925 yılında Sovyet yönetiminin desteğiyle kurulan Militan Ateistler Birliği bu yeni dönemde çalışmalarına hız vermiştir. Sovyet idaresi, din karşıtı siyasi propaganda yapan birçok yayın evinin açılmasını sağlamıştır. “Bezbozhnik (Tanrısız)”adı ile çıkartılan gazete bunlardan sadece biriydi. Sovyet idaresi, din karşıtı politikaların yürütülmesini bir devlet politikası haline getirmek amacıyla 1929 yılında yeni din kanunu çıkarmıştır. Bu kanun Sovyetlerin din alanında izleyeceği faaliyetlerin resmi bir nitelik kazanmasını sağladı²⁵².

Bazı propagandalar amaçları gereği olarak süreklilik gösterebilmektedir. Sovyet idaresi de yeni bir düzen için sağlamak için siyasi propaganda yapmayı bir devlet politikası haline dönüştürmek için büyük çaba sarf etmiştir²⁵³.

Üniversite ve enstitülerde tarih, dil eğitimi, tıp ve ekonomi gibi alanlarda ders veren öğretim görevlileri ve uzman kişilerin teorik ve metodolojik olarak din aleyhtarı ders vermeleri, Sovyet idaresi tarafından mecburi hale getirilmiştir. Bu kişiler, din aleyhtarı konular içeren birçok makale ve kitap gibi bilimsel yazılar yazarak propaganda yapmaya zorlanmıştır²⁵⁴.

Sovyet hükümeti İslam karşıtı yürütülen politikaların bir gereği olarak İslamiyet’in kültürel canlılığını yok etmek amacıyla dini merasimlerin yapılması yasaklanmıştır. İzinsiz yapılan her türlü dini uygulamalar illegal bir hareket olarak değerlendirilmiştir. İslam’ a karşı radikal savaşın başladığı 1928 yılından itibaren Sovyet polisi ve gizli servisi birçok müftü, müderris, molla ve şeyh gibi din adamlarını hapisaneye atmıştır. Buna paralel olarak bütün dini kitaplar ve Kuranı Kerimler toplatılarak imha edildi. Dini ibadetlerin evde dahi yapılmasına izin verilmemiştir. Ayrıca defin, sünnet, dini evlilikler, oruç tutma, hacca gitme gibi uygulamaların hepsi yasaklanmıştır. İslamiyet’in Müslüman toplumlar arasında var olmasını sağlayacak bütün kültürel uygulamalar oluşturulan yeni kanunlar ile birlikte ortadan kaldırılmaya çalışıldı²⁵⁵.

Anti-İslam politikalarının zirveye ulaştığı dönemlerden 1929 yılında çıkarılan yeni bir kanun ile Sovyet coğrafyasında yaşayan bütün Müslümanların ad ve

²⁵² Özcan, **a.g.e.**, s. 105.

²⁵³ Regina Camankulova, “Kırgız Belgesel Sinemasında Propaganda”, **İdil Dergisi**, C. 2, S. 6. 2013, s. 104.

²⁵⁴ Fatma Tombak, “20. Yüzyıl Rusya’sında Din, İslamiyet ve Nüfus Üzerine Bir Değerlendirme”, **History Studies International Journal Of History**, C.3, S.2, 2011, s. 364.

²⁵⁵ Hayit, “Sovyetler Birliğinin Türk Toplumlarını İslam’dan Uzaklaştırma Politikası”, s. 55.

adreslerini İçişleri bakanlığına bildirmeleri zorunlu hale getirildi. Sovyet hükümeti bu kanun ile Müslümanları kontrol altına almaya çalışmıştır. Sovyetler birliğı içişleri bakanlığının onayı olmadan herhangi bir dini etkinliğin gerçekleştirilmesi mümkün değildi. İçişleri bakanlığı 1975'te yapılan yeni siyasi düzenlemeler sonrası Moskova'daki Sovyetler Birliğı Bakanlık Konseyinin Dini İşler konseyine geniş yetkiler vermiştir. Böylece Camilerin kapanması ve tekrar ibadete açılması ve dini topluluk kurma izni yalnızca konseyin kararına bağılıydı. Konsey dini toplulukları denetim altına alarak yürütülen dinsizlik propagandalarını açıkça örgütleme görevinde bulunmuştur²⁵⁶.

Sovyet yöneticileri medyayı etki altına alarak eğitim, spor ve diğerkültürel ve sosyal alanlarda komünist ideolojinin siyasi propaganda aracı haline getirmiştir. Medya ve basın yayın organları ulusları kontrol altına alarak yeni tip Sovyet insanı oluşturma sürecinde etkili bir siyasi propaganda vasıtası olarak görülmüştür²⁵⁷.

Sovyet rejimi, toplumun yeniden inşası sürecinde Müslüman kadınların kültürel hayatını etkileyecek birtakım radikal kararlar almıştır. Bu yeni süreçte kadınların çarşaf ve peçe gibi kapalı giysiler giymesi yasaklandı. Kadınların sosyalleşmesi ve iş hayatına katılması için bir dizi yeni yasalar çıkarıldı. Kız kaçırmanın ve başlık parasının kaldırılması da yapılan önemli köklü değişikliklerin başında gelmekteydi. Rejimin baskı ve şiddete dayanan bu politikaları özellikle 1928 yılından itibaren zirveye ulaşmıştır. Milli kıyafetlerin ve milli davranışların yasaklanması Türk ve Müslüman halkın tepkisine neden olmuştur. Halkın bu tepkisine sert bir şekilde müdahale eden sosyalist rejim yönetimi baskı ve korku ile toplumu denetim haline almaya çalışmıştır²⁵⁸.

Stalin iktidarının hüküm sürdüğü 1930 ile 1934 yılları aralığında birçok din görevlisi Stalin terörünün kurbanı olmuştur. Sovyet ideolojisini benimsemeyen çoğu derviş, imam ve tarikat şeyhleri rejim güçleri tarafından infaz edilmiştir. Nakşibendi ve Kadiriye tarikatının tüm faaliyetleri engellenerek üyeleri baskı ve denetim altına alınmıştır. Türkistan'da üye sayıları milyonları bulan bu tarikatlar, İslami kültürün canlılığını korumasında büyük bir öneme sahipti. Sovyet idaresi, din adamlarını

²⁵⁶ Hayit, "Sovyetler Birliğinin Türk Toplumlarını İslam'dan Uzaklaştırma Politikası", s. 55.

²⁵⁷ Bal, **a.g.m.**, s. 66.

²⁵⁸ İsmail Çalışkan, "20 Asırda Asya'da Din Politikaları: Çarlık Rusya ve Sovyetler Birliğı Hakimiyetinde Belirleyenler ve Belirlenenler", **Bölgesel ve Küresel Politikalarda Orta Asya**, (Ed.) Savaş Kafkasyalı, Hoca Ahmet Yesevi Uluslararası Türk Kazak Üniversitesi, Ankara-Türkistan, 2012, s. 101.

ortadan kaldırdıktan sonra Müslümanların kültürel yapı özelliğine sahip abidelerini' ortadan kaldırmak için büyük bir faaliyeti içerisine girmiştir. Camileri kapatmakla yetinmeyen Sovyet idaresi, camilerin birçoğunu tahrip etmiş ve yıktırıştır. Bazı camilerde de Sovyet propagandası yapılması amacıyla; Lenin kütüphaneleri oluşturulmuştur. İslam mimarisinin önemli yapıtları Sovyet idaresi tarafından hapishane ve ambar olarak kullanılmıştır. 1932 ile 1937 yılları aralığında Türkistan coğrafyasında sayısız medrese ve cami kapatılıp birçoğu harap edilmiştir²⁵⁹.

3.2.1.1. Ateizmin Yaygınlaştırılmak İstenmesi

Bolşeviklerin din ile mücadele etmesi daha önceden belirlemiş olduğu hedefler arasında yer almaktaydı. Özellikle dini kurumları bütünüyle ortadan kaldırma hedefini "Birinci Beş Yıllık Plan" dönemi adı verilen 1928-1932 yılları arasında büyük ölçüde tamamlamıştır. Komünist parti yetkililerinin kurmuş olduğu "Cengaver Ateistler Derneği" adı verilen kuruluş, anti-İslam politikaları ile Türkistan' İslam kültürünü yok etmeyi amaçlamıştır²⁶⁰.

Sovyet idaresi, yeni Sovyet tarzı insan modelinin oluşturulması için, Müslüman halkın kültürel ve siyasi kimliklerinin yok edilmesini arzulamıştır. Sovyet coğrafyasında milli ve siyasi birliği bölmek isteyen Ruslar, bu amaçlarını gerçekleştirmek amacıyla 1924 yılında Türkistan'da sınırları yeniden belirleme politikası ile farklı birçok Sovyet cumhuriyeti oluşturmuştur. Bu aşamadan sonra Türkistan'da kültürel birlikteliğinde bozulması için birçok yöntem denenmiştir²⁶¹.

Kültürel değerlerin başında gelen İslamiyet inancı bu amaç doğrultusunda yok edilmek istenmiştir. İslam ümmeti için büyük önem arz eden İslami müesseselerin ortadan kaldırılması Sovyetlerin öncelikli amaçlarından biriydi. Cami ve medreselerin çoğu bu amaç doğrultusunda kapatılmıştır. Sovyet idaresi bu uygulamalardan sonra İslam'ın yerini alacak yeni bir benlik oluşturmak amacıyla dinsizliği savunan ateizmin Sovyet coğrafyasında yayılması için farklı yöntem ve uygulamalarla bunu gerçekleştirmeye çalışmıştır. Ateizm propagandası eğitim kurumları başta olmak üzere birçok yerde ve alanda titizlikle uygulanmaya başlandı.

²⁵⁹ Hayit, **Sovyet Rusya Emperyalizmi ve Türk Dünyası**, s. 342.

²⁶⁰ Süleyman Derin, "Tasavvufun Orta Asya'da Yakın Geçmişteki Rolü: Kırgızistan Örneği", **Tasavvuf: İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi**, S. 16, Temmuz 2006, s. 9.

²⁶¹ Ölçekçi, **a.g.e.**, s. 106-107.

Şairler, yazarlar ve ressamlar siyasi iktidarın emriyle bu dönemde dini ve din adamlarını eleştiren eserler meydana getirmiştir. Basın ve yayın kuruluşları Ateizme hizmet edecek şekilde yeniden düzenlenmiştir²⁶².

Sovyet komünist yöneticileri, şair ve yazarların dışında, din görevlilerinin de İslam karşıtı açıklamalarda bulunmalarını ve yazı yazmalarını emretmiştir. 7 Nisan 1960 tarihli “Sovetskaya Kirgizya” gazetesinde din görevlilerinden bir tanesi “Allah’a inanmayınız, bu bir aldatmadır” başlıklı yazısında İslam’ı karalayarak Sovyet propagandası yapmaya çalışmıştır. Bu din adamı açıklamalarına şöyle devam etmiştir: “Allah’a inanmayınız. Allah yoktur. Bu bir aldatmadır. Bu dalaletten kurtulunuz, Yeni mutlu hayatın şuurlu kurucularının saflarında yer alınız”. Sovyet idaresi tüm dinlere karşı Ateistliği savunarak dinsizliği meşrulaştırmaya çalışmıştır. Yürütmüş olduğu anti-İslam politikaları ile de Sovyet Müslümanlarının kültürel kimliklerini yok ederek yeniden yapılandırma yoluna gitmiştir. Ancak İslam inancına mensup kişilere yapılan hücumlar diğer dinlere mensup insanlara karşı aynı düzeyde yapılmamıştır²⁶³.

Sovyet idaresi din karşıtı propaganda yapmak amacıyla birçok uzmanın yetiştirilmesine öncülük etmiştir. Bu propagandacı kişiler belli bir ücret karşılığında çalıştırıldılar. Bu kişilerin Marksist ve Leninist ideolojilere hizmet edecek şekilde siyasi ve sosyal birçok alanda aktif bir şekilde propaganda yapması sağlanmaya çalışıldı. Propaganda yapacak bu kişiler öncelikle sıkı bir eğitimden geçirildi. İki aşamadan oluşan bu eğitimin birinci aşamasında propagandaların nasıl yapılacağı konusunda ayrıntılı bilgiler verilmekteydi. Ayrıca ateizmin genel esasları üzerinde durulurdu. İkinci aşamada ise İslamiyet’in genel özellikleri ile ilgili bilgi verilirdi. Sovyet coğrafyasında din aleyhtarı siyasi propaganda yapan uzman kişilerin çoğu bu eğitim merkezlerinde yetiştirildi²⁶⁴.

Ateistlik bir ders niteliğinde tüm Sovyet okullarında öğrencilere öğretilmeye çalışıldı. Ateistlik dersleri veren bu kişilerin konferanslarına katılmak, Sovyet idaresi tarafından zorunlu hale getirilmiştir. Ayrıca İslam karşıtı yazılan bilimsel kitap ve makalelerin yazılması için yoğun bir kampanya başlatılmıştır. Sadece Kazakistan’da

---

²⁶² Ölçekçi, a.g.e., s. 106-108.

²⁶³ Saray, **Modern Kırgızistan’ın Doğuşu**, s. 115-116.

²⁶⁴ Yücesoy, a.g.e., s. 23-24.

1948-1955 yılları aralığında dinsizliği savunan farklı türdeki 126 yazılı eser Kazak Türkçesinde yazılarak halka dağıtılmıştır²⁶⁵.

3.2.1.2. Din Görevlilerine ve Aydınlara Karşı Alınan Sert Önlemler

Sovyet coğrafyasında Milliyetçi olarak nitelendirilen Türk ve Müslüman zümreye mensup aydın kişiler Sovyet rejimi tarafından siyasal ve kültürel açıdan potansiyel birer tehdit unsuru olarak görülmüştür. Sovyet rejimi, yerel toplumların siyasi ve kültürel dokusunu yapılacak yeni radikal değişikliklerle farklılaştırarak yeni Sovyet tarzı toplum yapısı inşa etmek istemiştir. Sovyetlerin rejimi güçlendirmek adına yürüteceği bu faaliyet ve politikalar, Türkistan'ın önde gelen eğitim uzmanlarının ve din uzmanlarının tepkisine neden olmuştur²⁶⁶.

Sovyet yöneticileri, izlenecek emperyalist tüm faaliyet ve politikalara karşı Türk ve Müslüman halkın kendisine karşı örgütlenmesini engellemek amacıyla özellikle 1930'lu yıllardan itibaren Sovyet ideolojisini benimsemeyen bütün aydın kişilere karşı tasfiye sürecini başlatmıştır. Bu kişilerin toplum içerisinde milli birlik ve bütünlüğü koruyacak girişimlerde bulunmasından endişe Sovyet yönetimi aldığı birtakım sert önlemlerle bunu engellemeye çalıştı. Milli değerlere önem veren bütün şair, yazar ve din görevlileri “ayırıcı, halk düşmanı, burjuva, casus, Pantürkist, Panislamist ve Turancı” gibi asılsız söylemlerle tutuklanarak yargılanmıştır. Bu kişilerin birçoğu asılsız ve gerekçesiz suçlamalar sonrasında öldürülmüştür. Sürgün, işkence ve hapis cezası Sovyetlerin başlıca ceza yöntemleriydi²⁶⁷.

Cedit hareketinin önde gelen isimlerinden olan Abdullah Kadiri, Ramazan Kayumov, Münevverkari Abdureşidhanov, Abdurauf Fitrat, Mahmudhoca Behbudi, ve daha birçok fikir adamı Sovyet rejiminin ölüm cezasına çarptırıldığı kişiler arasında yer almaktadır. Sovyet rejimini benimsemeyen bütün öğretmen, gazeteci, siyasetçi, şair, yazar ve din adamları gibi eğitilmiş aydın kişiler, Sovyetlerin tasfiye sürecinde oldukça zor günler geçirmişlerdir. Öldürülen fikir adamlarının eserlerini okumak ve

²⁶⁵ Saray, **Kazakların Uyanışı**, s. 179

²⁶⁶ Kholmatov, **a.g.m.**, s. 223.

²⁶⁷ Kholmatov, **a.g.m.**, s. 223.

bulundurmak büyük suçlar arasında yer almaktadır. Bu eserleri bulunduranlara büyük cezai işlemler uygulanmıştır²⁶⁸.

Stalin'in belli bir siyasi güce ulaştıktan sonra Bolşevik Partisi içerisinde yer alan Müslümanları temizleme girişiminde bulunmak için, bu kişilere devlet ve halk düşmanı gibi suçlamalarda bulunmuştur. Ardından büyük bir etnik bir temizleme hareketi ile Türk toplumunun önde gelen aydınlarını milli kadrolardan mahrum bırakmaya çalışmıştır. Sovyet iktidarı yeni rejimin güçlenmesi için Rus olmayan diğer toplumların önemli siyasetçi ve uzmanlarına ihtiyaç duymuştur. Parti içerisinde ve milli kadrolarda göreve getirilen bu kişiler uzun yıllar Sovyet idaresine hizmette bulunmuştur²⁶⁹.

1930'lu yıllardan itibaren komünist parti ve milli kadro içerisinde yer alan Türk ve Müslüman kişiler aslı olmayan çeşitli suçlamalarla görevden alındı. Milli kadrolar içerisinde yer alan ve bu suçlamalar sonrasında ölüm cezasına çarptırılan kişilerin başında Sultan Galiyev, Nazır Törekulov, K. Hakimov gibi önemli gelmektedir. Sultan Galiyev, din ile mücadelede farklı yöntemler geliştirerek çok uzun yıllar Komünizme ve sosyalizme hizmet etmiştir. Ancak; Sovyetlerin dindarlara arka çıkarak Panislamizmi savunduğu gerekçesiyle yargılanmak zorunda kalmıştır. Uzun yıllar hapis cezasına çarptırılan Galiyev sonrasında ortadan kaybolmuştur. Sovyetlerin bir zamanlar basın ve yayın işlerinden sorumlu olan hatta belli bir dönem SSCB'nin Suudi Arabistan'a elçi olarak atadığı Nazır Törekulov'da 3 Kasım 1937'de Türkçülük suçlamaları ile kurşuna dizilenler arasındadır²⁷⁰.

Ateist propagandanın merkezinde bulunan Tanrısızlar birliğinin içerisinde bir dönem dergi yönetmeni ve başyazar olarak Sovyet ideolojine hizmet etmek için dinsizliği savunan Özbek yazar Mennan Ramiz'de 1936 yılında uzun yıllar hizmet ettiği Sovyet idaresi tarafından asılsız suçlamalar sonrası öldürüldü. Mağcan Cumabayev, Ahmet Baytursinov, SakenSeyfullin gibi Kazak aydını da Stalin terörünün zirveye ulaştığı 1937 ve 1938 yılları aralığında kurşuna dizilerek öldürülen önemli şair ve yazarların arasında yer almaktadır. Kırgız şair ve yazarlar Stalin terörünün mağdurları arasında yer almaktaydı. Sovyet rejim güçleri, Dünyaca ünlü yazar Cengiz Aytmatov'un babasının da aralarında bulunduğu 138 Kırgız Türk'ü fikir

---

²⁶⁸ Kholmatov, **a.g.m.**, s. 223.

²⁶⁹ Çalışkan, **a.g.m.**, s. 104.

²⁷⁰ Çalışkan, **a.g.m.**, s. 104.

adamını da topluca infaz etmiştir. Kızıl terörün hüküm sürdüğü dönemde toplumun birlik ve beraberliğine karşı hizmette bulunan aynı zamanda siyasi, ekonomik, kültürel ve sosyal diğer alanlarda toplumun gelişmesine yardımcı olan Türkistanlı aydınların çoğu bu süreçte Soykırım ve tecrit politikaları ile baskı altına alınmaya çalışıldı²⁷¹.

3.2.3. İslam'a Karşı Yumuşama Dönemi

Sovyetler birliğinin dine karşı yaklaşımı, Marksizm ideolojisine bağlı kalınarak şekillenmiştir. Dini felsefeyle uyuşmayan Marksizm ideolojisini savunan Sovyet iktidarı, dinin toplum üzerindeki etkisini ve gücünü ortadan kaldırmak için farklı yöntem ve uygulamalara başvurmuştur. Bu doğrultuda devlet eliyle uygulanmak istenen politikaların başında dinsizliği savunan “Gosateizm” adı verilen politika gelmekteydi. Müslümanların İslam inancını ve İslam’ın bütün kültürel değerlerini yok etmeyi planlayan Sovyetlerin anti-İslam politikaları, Bolşeviklerin iktidara gelmesinden kısa bir süre sonra uygulanmaya başlanmıştır. Sovyetlerin Lenin dönemi ile başlayan ve Stalin ile devam eden sistematik ve düzenli bir şekilde izlenen İslam karşıtı politikaları, zaman içerisinde farklı yöntem ve siyasi taktiklerle yürütülmek istenmiştir. II. Dünya savaşının başlaması ve savaşın tüm Sovyet coğrafyasına da sıçraması üzerine, Sovyetlerin İslam karşıtı politikalarında bir yumuşama gözlenmiştir. Sovyet yönetiminin Müslümanlara karşı daha ılımlı bir politika izlemesinin birçok amacı ve hedefi vardı. Sovyet iktidarının içinde bulunduğu siyasi, sosyal ve ekonomik durumlara bağlı olarak, Sovyet Müslümanlarına karşı izlenen politikalarda zaman içerisinde değişiklikler olmuştur²⁷².

İkinci dünya savaşının başladığı ilk dönemlerde, Sovyet ordusu ağır kayıplar vermiştir. Sovyet idaresi, kızıl ordunun cephelerde aldığı yenilgilerin artmasına üzerine, bir takım yeni dini reform hareketleri ve düzenlemelerle Müslümanların desteğini almaya çalışmıştır. Bu amaç doğrultusunda kontrollü olarak toplum içerisinde inanç özgürlüğüne yer verildi. Ateizm propagandası yapan kurum ve teşkilatlar kapatılarak halkın rejime olan bağlılığı arttırılmak istenmiştir. Dini

²⁷¹ Çalışkan, **a.g.m.**, s. 104.

²⁷² Ali Yıldız Musahan, “Sovyet Rejiminin Müslümanlar Üzerindeki İnanç, Ahlak ve Aile Politikası”, **İLTED**, Erzurum, 2015/2, S. 44, s. 233.

uygulamalar ile ilgili yasakların bir kısmı bu yeni dönemde kaldırılmıştır. Sovyet topraklarının farklı bölgelerinde Diyanet Başkanlıkları oluşturulmuştur²⁷³.

1943 yılında Taşkent'te tüm Sovyet coğrafyasında yaşayan Müslümanları temsil etmesi için Orta Asya ve Kazakistan Müslümanları Dini Yönetimi adlı bir kurum açılmıştır. Oluşturulan bu dini idare merkezlerinde Komünizm ideolojisinin bir gereği olarak dini inanç ve uygulamalar zayıflatılmak istenmiştir. Böylece; Komünizm ile İslamiyet'in uyuşabileceği gösterilmek istenmiştir. Devlet kontrolünde bulunan eğitim merkezlerinde din adamlarının yetiştirilmesine izin verilmiştir. Buhara şehrinde bulunan Mir-Arab Medresesi ve Taşkent şehrinde bulunan İmam Buhari Enstitüsü bu dini eğitim merkezlerinin başında gelmekteydi. Bu yeni dönemde belirli sayıdaki kişilerin hac ibadetini yerine getirmesine izin verilmiştir. Sovyet yönetimi savaş döneminde siyasi bir taktik gereği geçici bir süreliğine İslam'a karşı yürüttüğü politikalarda yumuşama eğilimi içerisine girmesini, dış dünyaya karşı rejimin dini özgürlüklere bir saygısı olarak tanıtarak rejim propagandası yapmaya devam etmiştir²⁷⁴.

---

²⁷³ <http://www.tarihistan.org/yazarlar/dockutlughan-sakiroglu/sovyet-doneminde-orta-asya8217da-islam/3042/>. (17.05.2016)

²⁷⁴ Naile Mikayılbeyli, **Rusya Fedarasyonu'nun Dış Politikasında İslam Dünyası ve İslam İşbirliği Örgütü İle İlişkiler**", (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Azerbaycan Devlet İktisat Üniversitesi -Uluslararası İlişkiler Fakültesi, Bakü 2016, s. 51.

SONUÇ

Türkistan, yüksek kültür ve medeniyete sahip bir bölge olarak tarihte yer edinmiştir. Türklerin yurdu anlamına gelen Türkistan, gerek tarihi gerekse siyasi ve stratejik bakımdan önemli bir bölge olarak önemini korumuştur. Geçmişte Türklerin bölgede inşa ettiği devletlerin kültürel değerlerini kuşaktan kuşağa aktarması, kültürel öğelerin canlılığını korumasına yardımcı olmuştur. Güçlü ve köklü bir özelliğe sahip olan bu kültürel yapı, bölgeye yönelik izlenen emperyalist uygulamalara karşı da bir direnç bir oluşturmuştur.

19 yüzyılın başlarından itibaren Türkistan toprakları Rusların istilasına maruz kalmıştır. Bölgede kalıcı bir hâkimiyet kurmak isteyen Rus idarecileri: siyasi, ekonomik, askeri, sosyal ve kültürel alanlarda izledikleri politikalar ile bölgenin Ruslaştırılmasına ve Hıristiyanlaştırılmasına yönelik çeşitli çalışmalarda bulunmuşlardır. Çar idaresi döneminde her alanda uygulanmaya konulan asimilasyon faaliyetleri, Sovyet idaresi döneminde daha kapsamlı bir şekilde yürütülmüştür.

Türkistan halkının kültürel yapısını bozarak kendi siyasi menfaatleri doğrultusunda yeniden yapılandırmak isteyen Sovyet idarecileri, bu amacına ulaşamamıştır. Türk-İslam kültürünün güçlü ve köklü bir yapıya sahip olması ve Türkistan aydınlarının bağımsızlık için verdikleri mücadele, Rusların bu amacını engellemiştir.

Çar idaresinin zulmüne karşı gerçekleştirilen 1916 Türkistan Milli İstiklal Ayaklanması, Çar idaresi tarafından her ne kadar acımasızca bastırılmış olsa dahi, bu ayaklanma Türk boyları arasındaki milli birlik ve beraberlik duygularının artmasına neden olmuştur. Türkistan aydınları, isyanın bastırılmasından sonra Çarlık hükümetine karşı boyun eğmeyerek mücadelelerini sürdürmüştür. Kazak aydınları, “Alaş Orda” partisini kurarak Kazakistan’ın bağımsızlığına yönelik birçok faaliyette bulunmuştur. Basmacı hareketi içerisinde yer alan kişiler ise, Bolşeviklerin Türkistan’da yayılcı politikalarını engellemeye yönelik mücadelelere başlamıştır. Basmacılar, Türkistan’ın bağımsızlık mücadelesine hizmet etmiş ve içerisinde birçok aydın ve önderin bulunduğu ve Türkistan’da bir “Pan-Türkistan Cumhuriyeti” kurmaya çalışan ulusal bir kurtuluş hareketi olarak önemini korumuştur.

Ekim 1917 devrimi ile iktidarın başına geçen Bolşevikler, Çar idaresinin izlediği sömürgeleştirme politikalarını eleştirmiştir. Bolşevikler, yeni rejimin tüm

Sovyet coğrafyasına yayılmasını sağlamak amacıyla ihtilalden hemen sonraki 24 Kasım 1917 tarihinde “Rusya Halklarının Halkları Beyannamesi” ve 3 Aralık 1917 tarihlerinde “Doğu illeri ve Rusya Müslümanları” başlıklı bir bildiri yayınlayarak Müslüman toplumun güvenini kazanmaya yönelik siyasal faaliyetlerde bulunmuştur.

Çar hükümeti döneminde camileri yıkılarak tahrip edilen Müslüman Türklerin, inanç ve ibadetlerini yerine getirilmeleri de yasaklanmıştı. Lenin ve Stalin’in birlikte yayınladığı bu bildiride Türk ve Müslüman ahalinin dini inanç ve geleneklerini yerine getirebilmeleri için inanç serbestliğinin sağlanacağı konusunda halka çeşitli sözler verilmiştir. Rusya’daki ulusal toplulukların, ayrılma ve bağımsız devletler kurma hakkı dahil, kendi kaderlerini serbestçe tayin etme hakkına sahip olmaları da yayınlanan bildirilerin önemli bir gündem maddesiydi. Rusya topraklarında yaşayan bütün ulusal azınlıkların ve diğer etnik grupların kendi kültürlerini özgürce yaşatıp geliştirebilmeleri için gerekli kolaylığın sağlanacağı da yine bu bildirilerde açıkça ifade edilmiştir.

Sovyet yöneticileri, rejimin belirli bir güce ulaşmasıyla birlikte izlemiş olduğu politikalarda da değişiklik yapma yoluna gitmiştir. Yayımlanan bildirilerde Türk ve Müslüman ahaliyi ilgilendiren konular ile ilgili alınan kararlar yerine getirilmemiştir. Çar idaresinin baskı ve şiddete dayanan idare anlayışı ve uygulanan asimilasyon hareketleri, Sovyetler birliği döneminde daha sistematik bir şekilde devlet eliyle yürütülmüştür. 1917 devrimi sonrasında Türk toplulukları tarafından kurulmuş olan bağımsız ve yerel muhtar cumhuriyetlerinin varlığı, Bolşeviklerin sömürgeci anlayışına ters olduğundan bu siyasi yapılanmalar Kızıl ordunun’ da desteği ile lağvedilmiştir.

1920 yılı, Sovyet iktidarının emperyalist bir anlayışla izlemiş olduğu Milliyetler politikasının, değişmesi açısından önemli bir dönüm noktası olmuştur. Bu tarih Rusya’daki iç savaşın sonu ve Sovyetler için yeni bir siyasi yapılanmanın başlangıcı anlamına gelmekteydi. 1917 ihtilali sonrasında Lenin, Rusya’da yaşayan halklara kendi kaderlerini tayin etme hakkının verilmesi gerektiğini savunarak ulusal toplulukların bağımsız olmasına yönelik adımlar atılmasını savunmuştur. Ancak; Lenin 1920 senesinden itibaren bu görüşünü savunmaktan vazgeçmiştir. Bolşevikler bu tarihten itibaren merkezi bir kuruluşa yönelmiştir. Oluşturulan bu yeni dönemde, milliyetçi olarak nitelendirilen ve ayrılma harekâtı içerisinde bulunan gruplara ve kişilere karşı oldukça sert davranılarak bu kişiler tasfiye edilmiştir. Alınan sert

tedbirler ile Sovyet rejimine muhalif olan bütün milliyetçi kişi ve gruplar etkisiz hale getirilmeye çalışılmıştır.

Sovyet yöneticileri, milliyetçi hareket olarak adlandırılan her türlü harekete ve oluşumlara karşı gerek siyasi gerekse sosyal ve kültürel alanda izlemiş olduğu politikalar ile engel olmaya çalışmıştır. Hapis cezası, sürgün, idam gibi cezai yöntemler, Sovyet idaresinin bu oluşumlar içerisinde yer alan kişilere karşı uygulamış olduğu başlıca cezai yöntemlerin başında gelmekteydi. Özellikle bağımsızlık mücadelesi içerisinde olan toplumun aydın kişileri, Sovyet teröründen en fazla etkilenen kişilerin başında gelmekteydi. Türkistan aydınları bu zor süreç içerisinde Türkistan'ın bağımsızlığı ve Türk boyları arasında milli birlik ve beraberliğin sağlanması için Sovyet sömürmesine karşı yoğun bir siyasi ve fikri mücadele yürütmüştür.

Sovyet yöneticileri yeniden yapılanma sürecinde yerel halkın ilgi ve ihtiyaçlarını göz önünde bulundurmamıştır. Bolşevikler modernleşme süreci adı altında köklü reformlar ile Türkistan'da kendi otoritelerini kurarak bölgenin Ruslaştırılmasını sağlamaya çalışmıştır. Bolşevikler, uygulanması planlanan reformlara gerekçe olarak siyasi ve sosyal alanda geri kalmışlığı hedef göstermişlerdir. Moskova tarafından tek taraflı olarak gerçekleştirilmeye çalışılan bu modernleşme süreci sömürgeci bir anlayışla sürdürülmüştür.

Sovyetler birliği döneminde eğitim sistemi, Sovyet insanı yetiştirme amacına yönelik olarak yapılandırılmıştır. Sovyet ideolojisine bağlı yeni tip insan modelinin oluşturulması için farklı yöntemlere başvurulmuştur. Sovyet idaresinin eğitim yapılanması Komünizmin ve Sosyalizmin ilke ve niteliklerine bağlı olacak şekilde oluşturulmuştur. Sovyetleştirme sürecinde, geleneksel değerlerin yok edilmesine, Rusçanın yaygınlaştırılmasına ve din karşıtı propagandaların etkin bir şekilde yürütülmesine yönelik önemli adımlar atılmıştır. Kültürel yaşam ile ilgili yürütülen faaliyetler, Sovyet Müslümanlarını olumsuz yönde etkilemiştir.

Sovyetler birliği döneminde Türkistan coğrafyasının farklı bölgelerinde açılan Sovyet okullarında, verilen eğitimin niteliği ve içeriği Sovyet ideolojisine hizmet edecek şekilde organize edilmiştir. Çar idaresi döneminde olduğu gibi Sovyet iktidarı döneminde de Türk boylarının Ruslaştırılması için yoğun çaba harcanmıştır. Gerek siyasi ve ekonomik, gerekse sosyal ve kültürel alanlarda izlenen politika ve

faaliyetler ile Türk boyları arasındaki siyasi ve kültürel birlikteliğin yok edilmesi amaçlanmıştır. Sovyetler, milletler politikası adı verilen politika ile Türkistan topraklarını parçalamaya yönelik önemli siyasi adımlar atmıştır. Sovyet hükümeti 1924 yılında, Türkistan topraklarını bölerek zayıf konuma getirmek ve Türkistan'daki Sovyet egemenliğini uzun süre devam ettirmek amacıyla bölgede farklı Sosyalist Cumhuriyetler kurmuştur.

Sovyetlerin milliyetler politikası, Çarlık Rusya İmparatorluğu döneminde uygulanmaya konulan ve bir asimilasyon hareketi olan İlminskiy metodunun uygulanması ile şekillenmiştir. Bu metot kapsamında Türkistan topraklarında suni halklar oluşturularak, toprağa ve dile bağlı bir sınıflandırma yapılarak Türkistan toprakları bir ayrışmaya tabi tutulmuştur. 30 Aralık 1922'de Sovyetlerin üçüncü kongresinde alınan kararlar doğrultusunda Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nin kurulması sağlanmıştır. 1924'teki Sovyet anayasasında Sovyet cumhuriyetlerinin istedikleri zaman bu birlikten ayrılacakları maddesi yer almasına rağmen bu tür hareketlerin gerçekleşmesine Sovyet dönemi boyunca izin verilmemiştir. Sovyet hükümeti, Türk boyları arasında siyasi, etnik ve coğrafi bölünmeye yol açacak uygulamalara yer verirken aynı zamanda kültürel bölünmeyi de sağlayacak faaliyetlerde bulunmuştur. Türk boyları arasında kültürel bağları zayıflatmak amacıyla her Türk boyu için ayrı ayrı yazı dilleri oluşturulmuştur. Sovyetlerin, Türklük üst kimliğini alt kimliğe dönüştürecek plan ve projeleri doğrultusunda Türk halkları için suni dil ve tarih gibi yeni kültürel değerler oluşturulmaya çalışılmıştır.

Stalin döneminde Rus olmayan diğer milletlerin Ruslaşmasını sağlamak amacıyla Kiril alfabesine geçilmesi, Türk boylar arasında kültürel birlikteliğin bozulmasına yol açan en büyük etken olmuştur. Sovyet ideolojisine ve sömürmesine muhalif olan birlerce aydın kişi Stalin terörünün kurbanı olmuştur. 1930'lu yıllardan itibaren Sovyet ideolojisini benimsemeyen bütün aydın kişilere karşı tasfiye süreci başlatılmıştır. Bu kişilerin toplum içerisinde milli birlik ve bütünlüğü koruyacak girişimlerde bulunmasından endişe duyan Sovyet yönetimi, aldığı birtakım sert önlemlerle bunu engellemeye çalışmıştır. Milli değerlere önem veren bütün şair, yazar ve din görevlileri "ayrımçı, halk düşmanı, burjuva, casus, Pantürkist, Panislamist ve Turancı" gibi asılsız söylemlerle suçlanarak yargılanmıştır.

Sovyet yöneticileri, Türkistan coğrafyasında İslam inancını yok etmek için büyük uğraşlar vermiştir. Buna paralel olarak İslam kültür ve medeniyetinin bütün

öğelerine karşı adeta savaş açılmıştır. Komünist iktidar öncelikle Sovyet coğrafyasında, İslam inancına alternatif olarak dinsizliği savunan ateizm kültürünün yaygınlaştırılması için yoğun çaba harcamıştır. Basın ve yayın kuruluşları Ateizm kültürünün toplum arasında yayılması ve benimsenmesi için bir propaganda aracı olarak kullanılmıştır.

Sovyetlerin izlemiş olduğu tüm anti-İslam politikalarına karşın, Türkistan topraklarında İslamiyet, etkisini ve gücünü devam ettirerek koruyabilmiştir. Marksizm ve Leninizm ideolojilerine bağlı olarak geliştirilen değerler ve esaslar hiçbir zaman İslam dininin yerini almada başarılı olamamıştır. Sovyet idarecilerinin İslam'ı sadece etnik bir benlik olarak değerlendirmesi ve bu doğrultuda yeni benliklerin oluşmasını sağlamaya çalışmaları, İslam ile mücadelelerinde başarısızlığa uğramalarına neden olan temel etmen olmuştur.

KAYNAKÇA

KİTAPLAR

- AĞAOĞLU, Samet, (1967), **Sovyet Rusya İmparatorluğu**, Baha Matbaası, İstanbul.
- ANDİCAN, Ahat, (1996), **Değişim Sürecinde Türk Dünyası**, Emre Yayınları, İstanbul.
- BABAKURBAN, Ziyaeddin, (1962), **Dış Türkler ve Türkistan Davası**, Doğan Güneş Yayınevi, İstanbul.
- BAYRAKTAR, Rasim, (2014), **Eski Sovyetlerde Türk Kimliği**, İkinci Baskı, Berikan Yayınevi, Ankara.
- BENİĞSEN, Alexandre, (1984), **SSCB'ndeki Müslümanlar**, (Çev. Selim TAYGAN), Mavi Yayınlar, Ankara.
- ÇAĞATAY, Tahir, (1971), **Sovyet Rusya'da Milletler Meselesi Çözülmüş Müdür?**, Yaş Türkistan Yayını, S. 21, Ankara.
- DEVLET, Nadir, (2011), **Millet ile Sovyet Arasında 1917 Ekim Devriminde Rusya Türklerinin Varoluş Mücadelesi**, Birinci Baskı, Başlık Yayın Grubu, İstanbul.
- FINDLEY, Carter V., (2012), **Dünya Tarihinde Türkler –Asya'nın Bozkırlarından Avrupa'nın İçlerine**, (Çev. Ayşen ANADOL), Üçüncü Baskı, Timaş Yayınları, İstanbul.
- GAYRETULLAH, Hızırбек, (2013), **Sömürülen Vatan Türkistan**, Birinci Baskı, Töre-Devlet Yayınları, İstanbul.
- GÖMEÇ, Saadettin, (2006), **Türk Cumhuriyetleri ve Toplulukları Tarihi**, Üçüncü Baskı, Akçağ Yayınları, Ankara.
- _____, (2009), **Kırgız Türkleri Tarihi**, İkinci Baskı, Berikan Yayınevi, Ankara.
- HAYİT, Baymirza, (1975), **Sovyet Rusya Emperyalizmi ve Türk Dünyası**, Güven Yayınları, Ankara.

- _____, (1987), **Sovyetler Birliğindeki Türklüğün ve İslam'ın Bazı Meseleleri**, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul.
- HENZE, Paul B., (1986), **Sovyet Müslümanları Arasında İkinci Dil Olarak Rusçayı Yaygınlaştırmanın Gittikçe Artan Önemi**, (Çev. Yulug Tekin KURAT), Orta Doğu Üniversitesi Asya-Afrika Araştırmaları Grubu, Yayın No: 35, S. 1, Ankara.
- HOSTLER, Charles Warran, (1976), **Türkler ve Sovyetler – Türklerin, Bugünün Dünyasında Tarihsel Durumu ve Politik Önemi**, (Çev. Mithat SAN), Şanal Matbaası, Ankara.
- JALEULI, İshan Beybit, (2014), “Memlekettik Mertebesi Bar Turki Halıktarı Tilderi”, **Turki Tilderi**, Memlekettik Tildi Damıtu Enstitüsü, Almatı.
- KAMALOV, İlyas - YILMAZ, Murat, (Ed.), (2011), **Rusya'nın Orta Asya Politikaları (Rapor)**, Hoca Ahmet Yesevi Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi İnceleme - Araştırma Dizisi, Yayın No: 02, Ankara.
- KÖSOĞLU, Nevzat, (2012) **Türk Dünyası Tarihi ve Medeniyeti Üzerine Düşünceler - Zor ve Yoğun Bir Yüzyıl**, Ötüken Yayıncılık, İstanbul.
- MADANOV, Hamit, (1998), **Kazak Medeniyetinin Tarihi**, Karji-Karajat, Almatı.
- MİKAİL, Elnur Hasan, (2007), **Yeni Çarlar ve Rus Dış Politikası**, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, Konya.
- OGOLTSOVA, E.G., (2011), “I. Altın Sarın-Pedagog-Oyşıl”, **Kazakistan Tarihindeki Ulu Tullgalar**, (Ed.), A.M. Gazaliyev, Karaganda Teknik Devlet Üniversitesi, Karaganda.
- ÖLÇEKÇİ, Haluk, (2007), **Kazakistan'da Sovyet İnsanı Oluşturma Süreci**, Birlik Yayıncılık, Ankara.
- ÖZCAN, Sevinç Alkan, (Mayıs 2012), **Rusya ve Polonya'da Din, Kimlik, Siyaset**, Birinci Baskı, Küre Yayınları, İstanbul.
- SARAY Mehmet, (1993), **Türkmen Tarihi**, Nesil Matbaacılık ve Yayıncılık, Yeni Türk Devletleri Tarihi Serisi-5, İstanbul.
- _____, (2004), **Kazakların Uyanışı**, TİKA Yayınları, Ankara.
- _____, (2004), **Modern Kırgızistan'ın Doğuşu**, TİKA Yayınları, Ankara.

- STALİN, Josef V., (Mayıs 1992), **Proletarya Devrimi Çağında Milli Mesele**, (Çev. Şule PERİNÇEK), İkinci Baskı, Kaynak Yayınları, İstanbul.
- ŞAHNAZAROV, Bahtiyar, (2008), **Türkiye'deki Özbekler Gerçek Yaşam Öyküleri**, Birinci Baskı, İzmir.
- TOGAN, Zeki Veli, (1940), **1929 – 1940 Seneleri Arasında Türkistan'ın Vaziyeti**, Türkistan–Bilik Yayınları, No:4, İstanbul.
- UÇAR, Fuat, (2007), **Dış Türkler – Türk Dünyasının Parlayan 5 Yıldızı Orta Asya Türklüğünün Tarihsel ve Kültürel Yapısı**, Birinci Baskı, Fark Yayınları, Ankara.
- _____, (2009), **Geçmiş – Günümüz – ve Geleceğin Türk Dünyası**, Birinci Baskı, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul.
- WIMBUSH, S. Enders, **Sovyet Orta Asya'sında Soysuzlaştırma Politikası**, (Çev. Yasin CEYLAN), Orta Doğu Üniversitesi Asya-Afrika Araştırmaları Grubu, Yayın No: 34.
- WOODRUFF, William, (Mart 2010), **Modern Dünya Tarihi**, (Çev. Hale VARDAR – Arda VARDAR), Birinci Baskı, Pozitif Yayınları, İstanbul.
- YALÇINKAYA, Alaeddin, (2012), “Orta Asya ve Kafkaslar Siyasi Tarihi”, **Orta Asya ve Kafkaslarda Siyaset**, (Ed.) Hulusi KILIÇ - Elif TOPRAK, Birinci Baskı, TC. Anadolu Üniversitesi Açık Öğretim Fakültesi Yayını, Eskişehir.
- YILMAZ, Meşkure, (2010), **Tarihi, Siyasi ve Kültürel Yönleriyle Türklerin Dünyası ve Türkiye'nin Dış Türkler Politikası**, Birinci Baskı, Kripto Kitaplar, Ankara.
- YÜCESOY, Ziya, (1996), **Rusya'da Türk ve Müslüman Halkların Dini ve Milli Meseleleri: Tarihi, Siyasi ve Sosyolojik Bir Çalışma**, İzmir Büyükşehir Belediyesi Eğitim Kültür Hizmetleri, Yayın Nu: 2, İzmir.

MAKALELER

- ABAZOV, Rafis, “Sovyet Sisteminde Kırgızistan: Milli Devletin İnşası ve Milli Kimliğin Doğuşu”, (Çev. Çağlar ENNELİ), **Türkler Ansiklopedisi**, C. 19, ss. 528-537.
- AKSAKAL, Hasan, (Bahar 2009), “Stalin ve İkinci Dünya Savaşı Bağlamında Milliyetler Politikası”, **Karadeniz Araştırmaları**, C. 6, S. 21, ss. 23-30.
- ASLAN, Betül, (2009), “Sovyet Rusya Hakimiyetinde Yaşayan Türklerin Ortak Birleştirilmiş Türk Alfabesinden Rus Kiril Alfabesine Geçirilmesi”, **A.Ü Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi**, S. 40, Erzurum, ss. 357-374.
- ATABAEV, K., (2011), “ Til Men Tarih Nemece Cebep Pen Caldar”, Abay Atındağı Kazak Ulık Pedagogikalık Üniversitesi, (**Habarşı**), **Tarih Jane Cayası–Eleumettik Gılımdar Ceriyası**, No:1 (28), Almatı.
- AYAN, Ergin, (Haziran 2011), “Kafkasya ve Türkistan’da Ulus-Devletler Sistematiğinin Oluşma Süreci”, **ODÜ Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi**, C.2, S.3, ss. 8-33.
- BACIK, Gökhan, (Yaz 1999), “Son Emperyalizm Denemesi Üzerine Düşünceler: Orta Asya’da Rus Yayılmacılığı” **Bilig Dergisi**, S. 10, ss. 33-45.
- BAL, İdris, (2002), “Sovyetlerin Ulusları Kontrol Yöntemleri: Türk Kökenli Veya Müslüman Unsurlara Özel Referanslar”, **Türkler Ansiklopedisi**, TTK, C. 18, Ankara, ss. 827-836.
- BAZARBAYEV, Kanat, (Mayıs 2013), “Türk Milletler Birliği: Türkistan Tarihi Bir Tarihçilik Analizi”, **Kastamonu Eğitim Dergisi**, C. 21, S. 2, 685-692.
- BERDİBAY, Rahmankul, (Bahar 1997), “Bir Kitabın İki Sayfası”, **Bilig Dergisi**, S.5.
- BOZBEY, İzzet Ahmet, (2011), “Quo Vadis Kırgızistan: Sovyet Sonrası Kırgızistan’da İslami Hareketler”, **Orta Asya ve Kafkasya Araştırmaları Dergisi**, C. 6, S. 11.
- CAMANKULOVA, Regina, (2013), “Kırgız Belgesel Sinemasında Propaganda”, **İdil Dergisi**, C. 2, S. 6, ss. 100-121.

- ÇALIŞKAN, İsmail, (2012), “20 Asırda Asya’da Din Politikaları: Çarlık Rusya ve Sovyetler Birliği Hakimiyetinde Belirleyenler ve Belirlenenler”, **Bölgesel ve Küresel Politikalarda Orta Asya**, (Ed.) Savaş Kafkasyalı, Ankara-Türkistan: Hoca Ahmet Yesevi Uluslararası Türk Kazak Üniversitesi, Ankara-Türkistan.
- ÇOKAY, Mustafa, (Aralık 2014), “Türkistandağı Basmaşılar Kozgalısı”, **Akikat Ultık Koğamdık jurnalı**, S. 11..
- DERİN, Süleyman, (Temmuz 2006), “Tasavvufun Orta Asya’da Yakın Geçmişteki Rolü: Kırgızistan Örneği”, **Tasavvuf: İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi**, S. 16, ss. 7-39.
- EGAMBERDİYEV, Mirzahan, (2005), “Çarlık Rusya’sının Türkistan’daki Eğitim Politikası (1870-1917)”, **Gazi Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi**, C. 6, S. 1, ss. 103-108.
- _____, “Türkistan’da Açılan Rus Eğitim Müesseselerinin Ruslaştırma Siyasetindeki Rolü”, **Kastamonu Eğitim Dergisi**, C. 13, S. 1, ss. 233-240.
- ERŞAHİN, Seyfettin, (1998), “Sovyet Türkistan’ında İslam ve Dindarlık”, **İslami Araştırmalar Dergisi**, C. 11, S. 1-2, ss. 127-137.
- ESEN, Minara Aliyeva, (Summer 2011), “Rus Türkoloji’sinde Dil Öğretimi ve Eğitimi Meselesi Üzerine (1965-2011)”, **Turkish Studies**, Volume 6, p. 447-460.
- GLEASON, Gregory, (2002), “Orta Asya’da 1924 Sınır Düzenlemeleri: Modern Sınır İlişkilerinin Tarihi Boyutları”, (Çev. M. Faruk ÇAKIR), **Türkler Ansiklopedisi**, TTK, C. 18, Ankara, ss. 854-861.
- GÖKDAĞ, Bilgehan Atsız, (2002), “Dil Planlaması Bağlamında Türk Yazı Dillerinin Görünümü”, **Türkler Ansiklopedisi**, TTK, C. 19, Ankara, ss. 69-87.
- GROSS, Jo-Ann, (2004), “Resmî ve Resmî Olmayan İslam Tartışması: Sovyet Orta Asya’sında Tasavvuf”, (Çev. Abdurrezzak TEK), **Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, C. 13, S. 1, ss. 279-301.
- GÜNAY, Bekir, (Güz 2009), “Orta Asya’da Sosyal Gen ve Yeni Modeller”, **Bilge Strateji**, C. 1, S. 1, ss. 3-23.

- GÜNDÜZ, Ahmet, (2005), “1917 Bolşevik İhtilalinin Türk Dünyasındaki Yansımaları”, **Gazi Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi**, C. 6. S. 1, ss. 1-12.
- HAYİT, Baymirza, (1975), “Bugünkü Türkistan’ın İktisat Cemiyet ve Kültür Durumu”, **Töre Fikir ve Sanat Dergisi**, Yeni Işık Matbaası, Ankara, ss. 16-26.
- _____, (Mart 1986), “Sovyetler Birliği’nin Türk Toplumlarını İslam’dan Uzaklaştırma Politikası”, **Belgelerle Türk Tarihi Dergisi - Dün/Bugün/Yarın**, S. 13, ss. 54-57.
- HEKİMOĞLU, Sefa Fuat, (2012), “Sovyetler Birliği Döneminde Kazakistan”, (Ed.) Savaş KAFKASYALI, **Bölgesel ve Küresel Politikalarda Orta Asya**, Hoca Ahmet Yesevi Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi, Ankara-Türkistan.
- İBRAHİMOĞLU, Tacibayev Raşid, (Nisan 2013), “Kültürel Etkileşimde Dil ve Alfabenin Rolü: Kazakistan Örneğinde”, **Hoca Ahmet Yesevi Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi, V. Uluslararası Türkoloji Kongresi Bildirileri**, Türkistan-Kazakistan, ss. 829-838.
- İPEK, Alper, (Mayıs 2015), “Sovyetler Birliği’nin Dağılması Karşısında Sovyet İnsanının Tepkisizliğinin Nedenleri”, **Savunma Bilimleri Dergisi**, C. 14, S.1, ss. 89-118.
- JOLDOSHOV, (2013), Altynbek, “Kabilecilik, Bölgecilik ve Etnisite: Kırgız Kimliği Üzerine Çalışmalar”, **Orta Asya ve Kafkasya Araştırmaları Dergisi**, C. 8, S. 15, ss. 101-133.
- KAFKASYALI, Ali, (Yaz 2012),”Bağımsızlıklarının 20. Yılında Kazakların İstiklal Mücadelesi Tarihine Bir Bakış”,**Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi**, XII/1, ss. 167-192.
- KANLIDERE, Ahmet, (2004), “Sovyet ve Türk Tarih Yazıcılığında Rusya Müslümanlarının Düşünce Tarihi”, **Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi**, C. 2, S. 1, ss. 149-181.

- KAPAĞAN, Enver, (Aralık 2014), “İlminski’ın Projeleri ile Parçalanarak Türkistan’da Yeniden Birlik Çalışmaları Üzerine Görüş ve Öneriler”, **Tarih Kültür ve Sanat Araştırmaları Dergisi**, C. 3, S. 4, ss. 1-13.
- KARA, Abdulvahap, (Aralık 2014), “Türkistan’da I. Dünya Savaşının Etkileri ve Türk Sovyet Cumhuriyetlerinin Oluşumu”, **Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı**, S. 213, ss. 9-26.
- KARA, Füsün, (Ağustos 2013), “1917 Bolşevik İhtilalindeki Hayal Kırıklığı ve Türkistan Türkleri”, **Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı**, S. 205, ss. 9-24.
- _____, (Elazığ 2007), “Rusya’nın Kırgızistan’daki Koloni Siyaseti (1852-1917)”, **Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, C. 17, S. 2 ss. 329-340.
- KARABULUT, Ferhat, (Yaz 2009), “İktidar ve Meşrulaştırma Mücadelesinin Odağı Orta Asya: Sovyetlerin Dil ve Eğitim Politikaları”, **Bilig Dergisi**, S. 50, ss. 65-94.
- KHOLMATOV, Elmurod, (Kış 2014), “SSCB Döneminde Halk Koşuklarında Lenin ve Komünizmin Methedilmesi”, **Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi**, XIV/2, ss. 221-236.
- KOÇAOĞLU, Timur, (2002), “Rus İhtilalleri ve Türk Halkları / Sovyetler Birliği’nin Yayılma Siyaseti (1905-1991)”, **Türkler Ansiklopedisi**, TTK, C. 18, Ankara, ss.741-759.
- KOLBAŞI, Ahmet, (Aralık 2003), “Türk Dünyasında Eğitimde Usul-i Cedit Çerçevesinde Gaspıralı İsmail’in Faaliyetleri”, **Erciyes Aylık Fikir ve Sanat Dergisi**, S. 312, ss. 14-17.
- KOYGELDİ, Membet, (2011), “İ. Stalin Jane Kazakistan”, **Şekerim – Gılımı Tanımdık Jurnal**, Semey.
- KÜRKÇÜOĞLU, Erol, (Erzurum 2009), “Rus Emperyalizmi ve Panslavizm”, **A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, S. 15, ss. 349-354.

- MINBAYEV, N.J., (Nisan 2013), “Türki Örkeniyeti Jane Kazak Halkının Ulttik Ereşeliği”, (Ed.) Bakıt ABJET - Bahadır GÜCÜYETER), **Ahmet Yesevi Üniversitesi V. Uluslararası Türkoloji Kongresi Bildirileri**, Türkistan-Kazakistan.
- MUSAHAN, Ali Yıldız, (Şubat 2015), “Sovyet Rejiminin Müslümanlar Üzerindeki İnanç, Ahlak ve Aile Politikası”, **İLTED**, S. 44, Erzurum, ss. 227-246.
- MYER, William D., (2002), “Batı Gözüyle Sovyet Türkleri (1945-1990)”, **Türkler Ansiklopedisi**, TTK, C. 18, Ankara, ss. 898-905.
- NASILOV, Dmitriy M., “Rusya Federasyonu’nda Dil Mevzuatı”, (Ed.) Erhan BÜYÜKAKINCI, (Çev. Eyüp BACANLI), **Sovyetler Birliğinin Dağılmasından Yirmi Yıl Sonra Rusya Federasyonu: Türk Dili Halklar – Türkiye ile İlişkiler**, Atatürk Kültür Merkezi, Ankara.
- ÖLÇEKÇİ, Haluk, (Yaz 1996), “Tarihi Süreç İçerisinde Kazakistan’da Rus Varlığı”, **Bilig Dergisi**, S. 2, ss. 54-57.
- ÖZBAY, Ekrem, (Aralık 2012), “Çarlık ve Bolşevik Ruslarına karşı Türkmenistan Türklerinin Bağımsızlık Mücadelesi”, **Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı**, S. 201, ss. 25-60.
- RAHMETOVA, K.M., (2011), ”Bilim Berudi Damıtudadı İbray Altınsarının Jane Ağartuşılardıñ Filosofiyalık – Pedagogikalık Muralarının Rolü”, **Obıstık İbray Altınsarin Pedagogikalık Okıımdarının Materialdarı**, Kostanay.
- SEYDİMBEK, Akseleu, (Bahar 1997), “Sömürgeciliğın Zor Silinen İzleri”, **Bilig Dergisi**, S. 5, ss. 138-141.
- ŞAHİN, Halil İbrahim, (Yaz 2012), “Türkmenistan’da Kültürel Kimlik ve Folklor”, **Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi**, XII/1, ss. 285-306.
- TAŞTAN, Abdulvahap, (Bahar 2003), “Azerbaycan’da Sosyo-Kültürel Değişme, Din ve Dinsel Canlanma”, **Bilig Dergisi**, S. 25, ss. 1-39.
- TİLEŞOV, Erbol, (2011), “Alaş Ziyahıları ve Ümit Tili”, **Şekerim Bilimsel Dergisi**, Cemey.

- TOMBAK, Fatma, (2011), “20. Yüzyıl Rusya’ında Din, İslamiyet ve Nüfus Üzerine Bir Değerlendirme”, **History Studies International Journal Of History**, C.3, S.2, ss. 359-370.
- YILMAZ, Meşkure, (Ağustos 2013), “Kutupsuz Dünyada Türkistan’ın Jeopolitiği ve Giderek Artan Önemi”, **Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları**, S. 205, ss. 137-154.
- YÜCE, Mehmet – KALKAN, İbrahim, (Ocak 2007), “Ortalık Asya Devletler Birliği Fikrinin Tarihsel Gelişimi ve İkinci Türkistan Forumu”, **Akademik Bakış Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler E-Dergisi**, İktisat ve Girişimcilik Üniversitesi, Türk Dünyası Kırgız-Türk Sosyal Bilimler Enstitüsü, S. 11, Celalabat-Kırgızistan, s.s, 1-19.
- YÜCE, Mehmet, (Mayıs 2006), “Kırgız Türklerinin Ulusal Kimlik Politikası”, **Akademik Bakış Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler E-Dergisi**, İktisat ve Girişimcilik Üniversitesi, Türk Dünyası Kırgız-Türk Sosyal Bilimler Enstitüsü, S. 9, Celalabat-Kırgızistan, ss. 1-12.
- _____, (Nisan 2010), “Türkistan Birliği Fikrinin Tarihsel Gelişimi Ve Gerçekleşebilirliği”, **Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı**, S. 185, ss. 175-198.

YARARLANILAN TEZLER

- DOĞAN, Cabir, (1998), **Enver Paşa’nın Yurt Dışındaki Hayatı ve Mücadelesi**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta.
- GÖKÇE, Mustafa, (2007), **Sovyet Öncesinden Günümüze Hazar ve Çevresinin Durumu**, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- MIKAYILBEYLİ, Naile, (2016), **Rusya Federasyonu’nun Dış Politikasında İslam Dünyası ve İslam İşbirliği Örgütü İle İlişkiler**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Azerbaycan Devlet İktisat Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Fakültesi, Bakü.

NURPEİS, Laziza, (2010), **Bolşevik İdaresi Döneminde Kazakistan'da Rus Hakimiyeti ve Türkler**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa.

YAZI, Muhammet Emin, (2007), **Çarlık Döneminde Kırgızlar (1852-1917)**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elazığ.

YÜCEL, Levent, (2008), **Türkistan Üzerinde Çin Halk Cumhuriyeti'nin Amerika Birleşik Devletleri ve Rusya Federasyonu ile Rekabeti**, (Yayınlanmamış Yüksek lisans Tezi), Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta.

İNTERNETTEN YARARLANILAN KAYNAKLAR

<http://www.mustafaaksoy.com/dosyalar/Eski%20Sovyetler%20Birli%F0indeki%20Alfabe%20Politikas%FD%20ve%20Bug%FCn.pdf>. (Erişim Tarihi: 17.05.2016).

<http://www.tarihistan.org/yazarlar/dockutlughan-sakiroglu/sovyet-doneminde-ortasya8217da-islam/3042/>. (Erişim Tarihi: 17.05.2016).

<http://www.tarihportali.org/20-yuzyil-baslarinda-dunya-arastirmalar/4554-sovyetler-birligi-dis-politikaasya.html>. (Erişim Tarihi: 17.05.2016).

GAZETELER

“Rus Propagandası Nasıl Çalışmakta” **Hürsöz Gazetesi**, 27 Ekim 1948, S. 700, s.1.

ÖZGEÇMİŞ

KİŞİSEL BİLGİLER

Adı ve Soyadı : Mustafa KOÇAK
Doğum Yeri ve Tarihi : Vezirköprü 01.01.1987
Medeni Hali : Evli, 1 Çocuk Sahibi
İletişim Bilgileri : mustafa_5887@hotmail.com
0545 246 3890 (GSM)

EĞİTİM

2001-2004 Kangal Lisesi / Sivas
2007-2011 Ahmet Yesevi Üniversitesi Tarih Öğretmenliği Bölümü
2014-2016 Ömer Halisdemir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
Tarih Ana Bilim Dalı Yüksek Lisans Programı

İŞ DENEYİMİ

2012-2013 Akçakale Köyü İlköğretim Okulu - Ücretli Öğretmenlik
2014-2015 Beraat Hayriye Cömertoğlu Lisesi - Ücretli Öğretmenlik
2016- DS Seyahat Turizm Ltd. Şti. - Tur Rehberliği